

Artis Pabriks, Elmārs Vēbers, Reinis Āboltiņš

ATSVEŠINĀTĪBAS PĀRVARĒŠANA

SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJA

50832

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

Bibliotēka

0301044999

UDK 323(474.3)+37(474.3)+811.174
Pa 017

SOROSA FONDS
LATVIJA

Izdots ar Sorosa fonda – Latvija atbalstu

Artis Pabriks, Reinis Āboliņš, Elmārs Vēbers. **Sabiedrības
integrācija: atsvešinātības pārvarēšana**

Redaktors: Artis Pabriks
Korektore: Inta Jansone
Mākslinieks: Mikus Čavarts
Datormaketētājas: Ilze Stikāne, Ilze Mūrniece

Izdošanai sagatavots: SIA "NIMS"
Rīgā, Pērnavas ielā 47/3, tālr. 7311424

Iespiests: SIA "Nipo NT"
Rīgā, Pērnavas ielā 47/3, tālr. 7311622

Vāka noformējumam izmantota J. Valtera glezna "Peldētāji zēni", 1912. g.

ISBN 9984-679-02-0

© A. Pabriks, R. Āboliņš, E. Vēbers, 2001

Saturs

Ievads	5
1. nodaļa. Pilsonības un naturalizācijas loma atsvešinātības pārvarēšanā	7
2. nodaļa. Sociālo zinību un vērtību apguve sabiedrības integrācijas un atsvešinātības pārvarēšanas kontekstā	29
3. nodaļa. Valodas politikas loma atsvešinātības pārvarēšanā	110
Nobeigums	159

Index

1. Introduction 1

2. Les principes de la méthode 15

3. Les principes de la méthode 35

4. Les principes de la méthode 55

5. Les principes de la méthode 75

6. Les principes de la méthode 95

7. Les principes de la méthode 115

8. Les principes de la méthode 135

9. Les principes de la méthode 155

10. Les principes de la méthode 175

11. Les principes de la méthode 195

12. Les principes de la méthode 215

13. Les principes de la méthode 235

14. Les principes de la méthode 255

15. Les principes de la méthode 275

16. Les principes de la méthode 295

17. Les principes de la méthode 315

18. Les principes de la méthode 335

19. Les principes de la méthode 355

20. Les principes de la méthode 375

21. Les principes de la méthode 395

22. Les principes de la méthode 415

23. Les principes de la méthode 435

24. Les principes de la méthode 455

25. Les principes de la méthode 475

26. Les principes de la méthode 495

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1931

1932

1933

1934

1935

1936

1937

1938

1939

1940

1941

1942

1943

1944

1945

1946

1947

1948

1949

1950

Ievads

Šeit piedāvāto triju pētījumu mērķis ir noskaidrot pašreizējās pilsonības politikas, valodas politikas un sociālo zinību apguves ietekmi uz Latvijas sabiedrības integrāciju. Pēc tam, balstoties uz situācijas apskatu, aplūkot valodas, izglītības un pilsonības politikas uzlabošanas iespējas un piedāvāt noteikumus, kā veiksmīgāk īstenot sabiedrības integrāciju Latvijā, mazinot atsvešināšanās tendences sabiedrībā.

Šī pētījuma ietvaros tiek izmantotas tādas definīcijas un skaidrojumi kā valodas politika, izglītības politika, pilsonības politika, atsvešināšanās un integrācija. Ar valodas, izglītības un pilsonības politiku šajā pētījumā saprotam vispārējos principus, saskaņā ar kuriem tiek pieņemti likumi, kā arī administrēta sabiedrība konkrētajās jomās.

Lietojot tekstā vārdu atsvešinātība, ar šo terminu tiek aplūkotas vismaz trīs šīs koncepcijas sastāvdaļas, proti, atsevišķas sabiedrības grupas, indivīdi un valsts. Mūsu pētījumā *ar atsvešināšanos tiek saprasts process, kas palielina sociālo un politisko distanci starp indivīdiem vai sabiedriskajām grupām vai arī starp sabiedrību (atsevišķiem indivīdiem, atsevišķām sabiedriskajām grupām) un valsti.*

Tā, piemēram, ar atsvešināšanos izglītības laukā tiek saprasta izglītības politikas radīta un/vai veicināta cilvēka vai sabiedrības grupas atsvešināšanās no valsts vai visas sabiedrības. Latvijas gadījumā tas ietver arī ksenofobijas un aizspriedumu pieaugumu starp dažādām etniskām un/vai lingvistiskām grupām.

Ar atsvešināšanos pilsonības laukā tiek saprasta nevēlēšanās naturalizēties vai naturalizācijas radīta un/vai veicināta cilvēka

vai sabiedrības grupas atsvešināšanās no valsts vai visas sabiedrības. Latvijas gadījumā tas ietver arī ksenofobijas un aizspriedumu pieaugumu starp dažādām etniskām un/vai lingvistiskām grupām. Atsvešināšanās ir process, kas ir pretējs integrācijai. Integrācija tiek definēta kā process, kura laikā tiek apvienoti atšķirīgi elementi vienā kopībā, vienlaikus šiem elementiem saglabājot pamatidentitāti. Šajā sakarā lingvistiskā integrācija ir citas valodas apgušana, nezaudējot dzimtās valodas lietošanas prasmes.

Lai gan pētījums "**Sabiedrības integrācija: atsvešinātības pārvarēšana**" ir strukturāli vienots darbs, metodoloģiski tā nodaļas veidojuši 3 pētnieki (sabiedrisko zinātņu maģistrs **Reinis Āboltniņš**, Dr. **Elmārs Vēbers**, Dr. **Artis Pabriks**). Ievadu un nobeigumu rakstījis, kā arī pamatredakciju veicis Dr. Artis Pabriks.

Visās trīs pētījuma nodaļās pētnieki ir pamatā balstījušies uz plašu dokumentu, likumu un analītisko materiālu klāstu. Pētījumā par valodas politiku ir izmantotas arī kvalitatīvās metodes interviju veidā. Pētot sociālo zinību lomu integrācijā, tika noorganizēta arī fokusgrupas diskusija. Oktobrī pētnieki kopīgi organizēja nelielu darba semināru, kurā iepazīstināja attiecīgo nozaru speciālistus ar savu veikumu, kā arī uzklusēja priekšlikumus, kā uzlabot pētījumu.

Pētījums ir sadalīts trīs nodaļās. Pētījuma pirmajā daļā tiek apskatīta Latvijas pilsonības un naturalizācijas politika. Otrajā nodaļā tiek aplūkots pilsoniskās izglītības bloks, ko piedāvā Latvijas izglītības sistēma. Liela uzmanība ir pievērsta skolotāju un skolēnu attieksmēm un sociālo zinību lomai sabiedrības integrācijas perspektīvā. Trešā nodaļa ir veltīta valodas politikai kopš neatkarības atgūšanas. Liela uzmanība tiek pievērsta valodas izmaiņām sabiedrībā, kā arī valodas apguves iespējām, lūkojoties kompleksi no valodas politikas, integrācijas politikas un naturalizācijas viedokļa.

1. nodaļa

Pilsonības un naturalizācijas loma atsvešinātības pārvarēšanā

1.1. Problēmas apraksts

No naturalizācijas viedokļa lūkojoties, viena no būtiskām sabiedrības integrētības pazīmēm ir plaša iedzīvotāju līdzdalība sabiedrībai svarīgu jautājumu lemšanā. Savukārt indivīda iespējas aktīvi paust politisko gribu ir atkarīgas no tā, vai indivīds ir pilsonis vai nē. Tradicionāli šādas tiesības tikušas piešķirtas tām personām, kurām ir izveidojusies ilgstoša, noturīga tiesiski juridiska saikne ar valsti, jeb tām personām, kurām ir valsts pilsonība. Ņemot vērā padomju okupācijas sekas, psiholoģiskajā un vērtību jomā šī ilgstošā saikne starp lielu daļu tagadējās Latvijas iedzīvotāju un valsti nav izveidojusies, ir nepilnīga vai deformēta. Tas arī noteica pilsonības dilemmas ērkšķaino risinājumu 20. gs. deviņdesmitajos gados.

Latvijā pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gada 21. augustā izveidojās nepieciešamība noteikt pilsoņu kopumu, kam būtu tiesības brīvās un vienlīdzīgās vēlēšanās ievēlēt Latvijas Republikas 5. Saeimu. Sākotnēji tika pieņemts likums, kurā tika noteikta Latvijas pilsonības institūcijas atjaunošanas kārtība. Tika noteikts to personu loks, kurām bija tiesības reģistrēties par Latvijas pilsoņiem – tās bija personas, kuras pašas vai kuru pēcnācēji bijuši Latvijas Republikas pilsoņi 1940. gada 17. jūnijā. Personas, kuras atbilda šim kritērijam, kļuva par atjaunotās Latvijas Republikas pilsoņiem un varēja paust savu politisko gribu, ievēlot 5. Saeimu.

Minēto kritēriju noteikšana nozīmēja, ka aptuveni 700 000 personu Latvijā kļuva par bezvalstniekiem. Lai mazinātu neskaidrību par šo personu statusu, tika pieņemts likums "Par to personu statusu, kuras ir bijušās PSRS pilsoņi un kurām nav Latvijas vai citas valsts pilsonības". Šāda lēmuma rezultātā personas, kuras automātiski nekļuva par Latvijas pilsoņiem, ieguva konkrētu statusu un netiecās iegūt Krievijas pilsonību, kad Krievija to piedāvāja darīt, vienkārši apmainot bijušās PSRS pasi pret Krievijas Federācijas pilsoņa pasi. Lai arī valsts tādējādi uzņēmās atbildību par šīm personām arī starptautiski, tomēr tām nebija un nav tiesību piedalīties ne parlamenta, ne pašvaldību vēlēšanās. Var uzskatīt to par faktoru, kas ir atsvešinājis daļu sabiedrības no varas un nav veicinājis sakļautas, integrētas sabiedrības veidošanos.

Šajā pētījuma sadaļā tiek aplūkota esošā situācija pilsonības piešķiršanā, novērtēta pilsonības piešķiršanas politikas loma atsvešinātības pārvarēšanā un izteiktas naturalizācijas turpmākās gaitas un tās politiskās efektivitātes prognozes. Šīs sadaļas svarīgākie mērķi ir parādīt, kā pilsonības jautājuma risināšana pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas mazinājusi vai veicinājusi atsvešināšanos, kā arī sniegt ieteikumus politikas plānotājiem un īstenotājiem iespējamai darbībai pilsonības politikas jomā, lai veicinātu atsvešinātības pārvarēšanu.

1.2. Juridiskā bāze pilsonības jautājumu risināšanai

Latvijas pilsonības institūta normatīvo bāzi veido 1994. gada Pilsonības likums un vairāki Ministru kabineta noteikumi. Pilsonības likums stājās spēkā 1994. gada 25. augustā. Kopš tā laika Pilsonības likumā grozījumi ir izdarīti trīs reizes.

1995. gadā Saeima piešķīra tiesības uz Latvijas pilsonību reģistrācijas kārtībā latviešiem un līviem, kuru pastāvīgā dzīvesvieta ir Latvijā; personām, kuras apguvušas pilnu mācību kursu

latviešu mācībvalodas vispārizglītojošās skolās vai divplūsmu vispārizglītojošo skolu latviešu plūsmā, iegūstot šajās skolās pamatzglītību vai vispārējo vidējo izglītību; kā arī sievietēm, kuras bija zaudējušās Latvijas pilsonību saskaņā ar Latvijas Republikas 1919. gada 23. augusta "Likuma par pavalstniecību" 7. pantu (apprecoties ar ārvalstnieku).

1997. gadā tika izdarīti daži redakcionāla rakstura grozījumi, kas precizēja likumu.

Likums "Grozījumi Pilsonības likumā", kas stājās spēkā 1998. gada 10. novembrī, atcēla t. s. "naturalizācijas logus" un paredzēja pēc 1991. gada 21. augusta Latvijā dzimušo bezvalstnieku un nepilsoņu bērniem tiesības tikt atzītiem par Latvijas pilsoņiem.

Tieši pēdējie grozījumi lika būtiski pārstrādāt Ministru kabineta noteikumus, kas sīkāk reglamentē naturalizācijas procedūru. Pašlaik ir spēkā Ministru kabineta 1999. gada 2. februāra noteikumi Nr. 34 "Naturalizācijas iesniegumu pieņemšanas un izskatīšanas kārtība"; Ministru kabineta 1999. gada 2. februāra noteikumi Nr. 33 "Noteikumi par latviešu valodas prasmes un Latvijas Republikas Satversmes pamatnoteikumu, valsts himnas teksta un Latvijas vēstures zināšanu pārbaudi personām, kuras vēlas iegūt Latvijas pilsonību naturalizācijas kārtībā"; Ministru kabineta 1997. gada 2. decembra noteikumi Nr. 397 "Noteikumi par valsts nodevas apmēru naturalizācijas iesnieguma iesniegšanai".

Kārtību, kādā notiek bezvalstnieku un nepilsoņu bērnu, kuri dzimuši Latvijā pēc 1991. gada 21. augusta, atzīšana par Latvijas pilsoņiem, detalizēti regulē Ministru kabineta 1999. gada 2. februāra noteikumi Nr. 32 "Kārtība, kādā tiek iesniegts un izskatīts iesniegums par bērna atzīšanu par Latvijas pilsoni".

Pilsonības zaudēšanas un atjaunošanas procedūru regulē Ministru kabineta 1995. gada 20. jūnija noteikumi Nr. 157 "Noteikumi par Latvijas pilsonības zaudēšanas un tās atjaunošanas dokumentēšanas kārtību", kas ir izdoti saskaņā ar Pilsonības likuma 26. pantu.

Naturalizācijas pārvaldes uzdevumus, pienākumus un tiesības nosaka Ministru kabineta 1995. gada 21. novembra noteikumi Nr. 351 "Naturalizācijas pārvaldes nolikums". Pilsonības jautājumus regulējošie tiesību akti iekļauti 1.1. tabulā.

1.3. Situācija pilsonības jomā

2000. gada 1. jūlijā Latvijā reģistrēti 2 371 333 iedzīvotāji. No kopējā iedzīvotāju skaita 1 776 004 personām ir Latvijas Republikas pilsonība, 568 195 personas ir nepilsoņi, kā arī 27 134 personām ir ārvalstnieka statuss.

Etniskā griezumā no kopējā iedzīvotāju skaita latviešu ir 1 369 661 jeb 57,8%, krievu – 699 506 (29,5%), baltkrievu – 96 501 (4,1%), ukraiņu – 63 229 (2,7%), poļu – 59 428 (2,5%), lietuviešu – 33 252 (1,4%), ebreju – 10 275 (0,4%), igauņu – 2642 (0,1%) un 36 842 (1,6%) citas etniskās piederības personas. Latvijas iedzīvotāju sadalījums pa tautībām ir atspoguļots 1.2. tabulā.

99,6% latviešu tautības personu ir Latvijas Republikas pilsoņi, taču situācija būtiski atšķiras citās etniskajās grupās. Tā, piemēram, no lielākās etniskās mazākumgrupas – krieviem – tikai 42,2% ir Latvijas pilsonība. Vēl būtiskāk atšķiras situācija nākamajās divās lielākajās etniskajās mazākumgrupās. Baltkrievu un ukraiņu etniskajās grupās Latvijas pilsonība ir attiecīgi tikai 24% un 11,2%.

Salīdzinoši laba situācija ir poļu un ebreju etniskajās grupās, no kuriem LR pilsonība ir attiecīgi 66,6% un 56,2% personu. Interesanti, ka Latvijas pilsonība ir vairāk nekā 90% čigānu tautības personu, kas nav raksturīgi citās Eiropas valstīs. To var skaidrot tā, ka Latvijā šobrīd dzīvojošo čigānu priekšteči dzīvojuši Latvijas teritorijā jau daudzus gadsimtus un atšķirībā no saviem tautiešiem citās Eiropas valstīs tradicionāli nav pārceļojuši no vienas valsts uz otru.

Kopš naturalizācijas procesa sākuma no personām, kurām

ir tiesības pretendēt uz Latvijas pilsonību, saņemti 39 908 iesniegumi. Līdz 2000. gada 31. oktobrim ar Ministru kabineta rīkojumu LR pilsonība piešķirta 36 799 personām, ieskaitot 4839 nepilngadīgus bērnus (skat. 1.4. tabulu).

Ja līdz 2000. gada 31. oktobrim kopā saņemto iesniegumu skaitu izdala ar mēnešu, cik ilgi jau norit naturalizācija Latvijā, skaitu, laikā no 1995. gada februāra saņemti vidēji 578 iesniegumi mēnesī.

1.4. Pilsonības piešķiršanas politikas loma

Pēc pilsonības likuma pieņemšanas vilšanās gaidīja ievērojamu daļu Latvijas iedzīvotāju, galvenokārt tos, kuri Latvijā uz dzīvi bija apmetušies pēc 1940. gada 17. jūnija okupācijas. Atjaunojot Latvijas pilsonības institūciju, kā Latvijas Republikas pilsoņi automātiski tika reģistrēti tikai tie, kas paši vai kuru priekšteči bija Latvijas pilsoņi 1940. gada 17. jūnijā. Tādējādi LR pilsoņu kopumā netika iekļauts vairums Latvijā pēc 1940. gada 17. jūnija iebraukušo personu un viņu pēcnācēju.

Būtiskas izmaiņas pilsonības politikā notika 1998. gada nogalē, kad spēkā stājās grozījumi LR Pilsonības likumā, kuri paredzēja t. s. "naturalizācijas logu" jeb vecuma ierobežojumu atcelšanu. Likums "Grozījumi Pilsonības likumā" atcēla t. s. "naturalizācijas logus" un paredzēja pēc 1991. gada 21. augusta Latvijā dzimušo bezvalstnieku un nepilsoņu bērniem tiesības tikt atzītiem par Latvijas pilsoņiem.

Tas deva iespēju iesniegt iesniegumus naturalizācijai visiem potenciālajiem pilsonības pretendentiem, kuri bija gatavi kārtot nepieciešamās pārbaudes pilsonības iegūšanai, neatkarīgi no šo personu vecuma. Tūlīt pēc pilsonības likuma liberalizācijas pieauga pilsonības pretendentu aktivitāte. 1997. gadā kopā Naturalizācijas pārvaldē tika saņemti 3030 iesniegumi, bet 1998. gadā jau gandrīz divreiz vairāk – 5590 iesniegumi. Potenciālo

pretendentu aktivitāte turpinājusi pieaugt arī 1999. gadā, kad saņemti 15 170 iesniegumi (skat. 1.3. tabulu).

1998. gada oktobrī, spēkā esot vēl vecajām Pilsonības likuma normām, Naturalizācijas pārvaldes nodaļās tika iesniegti 407 iesniegumi, taču – ar nenožīmīgi nelielu kritumu decembrī – sākot no novembra, katru mēnesi līdz pat 1999. gada martam iesniegti vidēji 1258 iesniegumi. Vēl vairāk, straujo intereses pārtapšanu aktīvā rīcībā apliecina šāds salīdzinājums – pirmo sešu mēnešu laikā pēc grozījumu Pilsonības likumā spēkā stāšanās no pilsonības pretendentiem saņemts vairāk iesniegumu nekā 1995. un 1996. gadā kopā. Naturalizācijas pirmajos divos gados mēnesī saņemti vidēji 311 iesniegumu.

Savukārt 1999. gadā saņemts tikpat iesniegumu (15 183), cik no 1995. līdz 1998. gadam kopā. Tātad pirmajos četros naturalizācijas gados vidēji mēnesī saņemti 337 iesniegumi, bet 1999. gadā vidēji mēnesī saņemto iesniegumu skaits – 1265 – to pārsniedz četrkārt.

Visi iepriekš minētie fakti skaidri atspoguļo Latvijas valsts piekopto pilsonības politikas modeļu nozīmību uz iespēju iegūt Latvijas pilsonību radīšanu, kā arī milzīgo ietekmi, motivējot potenciālos pilsonības pretendētus aktīvi rīkoties un izmantot savas tiesības.

1.5. Prognozes par naturalizācijas gaitu

Statistika rāda, ka pēdējā laikā naturalizācijas pieteikumu skaits ir mazinājies, par spīti pilsonības likuma jaunajām iespējām. Pilsonības iesniegumu skaita palielināšanos var prognozēt tikai tad, ja līdz ar integrācijas programmas īstenošanu valsts uzsāks proaktīvu kampaņu starp potenciālajiem Latvijas pilsoņiem. Tādējādi valsts palīdzētu potenciālajiem pilsoņiem pārvarēt psiholoģisko barjeru un atsvešinātību no Latvijas valsts – sekas, kas radušās dažu politisko spēku propagandas re-

zultātā, pagātnes mantojuma dēļ un nesakārtoto Latvijas – Krievijas attiecību dēļ. Pozitīvas integrācijas un naturalizācijas aktivitātes ir jāpapildina ar Naturalizācijas pārvaldes kapacitātes palielināšanu, jo tās efektivitāte ir sasniegusi maksimumu, izmantojot iekšējos resursus.

Arī turpmāk var prognozēt pieteikumu iesniegšanas sezonālītātes saglabāšanos. Ziemā pilsonības pretendentu aktivitāte ir vislielākā, bet vasarā tā ir ievērojami mazāka nekā citos gadalaikos. Šādai pilsonības pretendentu aktivitātei ir loģisks skaidrojums – vasara ir atvaļinājumu laiks, un cilvēki kopumā mazāk nodarbojas ar formālu jautājumu risināšanu, atliekot arī pilsonības jautājumu virzīšanu uz gada nogali.

Naturalizācijas pārvaldes nodaļās kopš naturalizācijas sākuma iesniegumu iesniegšanas dinamika apstiprina ar pilsonības iegūšanu saistīto lietu kārtēšanas sezonālītāti. Visus gadus, sākot ar 1995. gadu, vismazāk iesniegumu saņemts maijā, jūnijā, jūlijā, kā arī septembrī. Tā, piemēram, 1995. gada maijā, jūnijā un jūlijā saņemto iesniegumu vidējais skaits mēnesī ir 136. 1996. gada tajos pašos mēnešos vidējais iesniegumu skaits ir 144. 1997. gadā – 215, 1998. gadā – 270, 1999. gadā – 1155. Šī pati tendence saglabājusies arī 2000. gadā ar vidēji 707 iesniegumiem vasaras mēnešos (no jūnija līdz septembrim).

Kopš naturalizācijas sākuma no oktobra līdz martam kopā saņemto iesniegumu skaits ir 21 786 jeb vidēji 3631 iesniegums mēnesī. No aprīļa līdz septembrim saņemto iesniegumu skaits ir 15 828 jeb vidēji 2638 iesniegumi mēnesī. Arī katru gadu atsevišķi ir vērojama tāda pati tendence.

Varētu izdarīt tālāku secinājumu, ka arī pilsonības piešķiršanai piemīt sezonālītāte, tomēr tā nav, un pilsonības piešķiršanas dinamika tieši neatspoguļo naturalizācijas iesniegumu iesniegšanas dinamiku. Šādu situāciju var izskaidrot ar to, ka dažādām personām naturalizācijas ilgums arī atšķiras. Vieni nokārto naturalizācijai nepieciešamās pārbaudes īsākā, citi – ilgākā laikā. Tāpat nepieciešamās informācijas apkopošana par

dažādām personām, kuras pretendē uz Latvijas pilsonību, var aizņemt atšķirīgu laiku. Līdz ar to arī naturalizācijas pārbaudes nokārtojušās personas var tikt iekļautas Ministru kabinetā apstiprināmajā pilsonības pretendentu sarakstā citādā secībā, nekā tās iesniegušās iesniegumus.

Ja saglabājas līdzšinējā interese par LR pilsonības iegūšanu, kā arī pilsonības piešķiršanas tempi, tad, nemainoties Naturalizācijas pārvaldes kapacitātei, turpmākajos gados pilsonība var tikt piešķirta vidēji 1100 personām mēnesī.

Secinājumus par naturalizācijas turpmāko gaitu var izdarīt, ņemot vērā līdzšinējās tendences un, kas nav mazāk svarīgi, analizējot masu saziņas līdzekļu ietekmi uz tām Latvijas iedzīvotāju grupām, kuras var uzskatīt par naturalizācijas mērķa grupām. Pieredze rāda, ka neprecīzi vai sagrozīti pasniegta informācija par Pilsonības likuma normām, kā arī naturalizāciju regulējošo Ministru kabineta noteikumu normām ietekmē potenciālo pilsonības pretendentu izšķiršanos par labu rīcībai vai bezdarbībai un nogaidīšanai.

Analizējot pilsonības pretendentu aktivitāti un pilsonības piešķiršanas gaitu, ir būtiski ne vien konstatēt pakāpenisku iesniegumu iesniedzēju skaita pieaugumu, bet arī novērtēt, kā samazinās nepilsoņu skaits, kā arī cik proporcionāls ir Latvijas pilsonību naturalizācijas kārtībā ieguvušo personu skaits, salīdzinot ar nepilsoņu skaitu valstī.

Tā, piemēram, 33 523 pilsonību naturalizācijas kārtībā ieguvušās personas veido tikai 5,8% no kopējā atlikušo nepilsoņu skaita.

Zināmas tendences naturalizācijā var atklāt, arī pētot Latvijas pilsonības pretendentu sadalījumu pēc tautības. Dažādas etniskās grupas pilsonības pretendentu skaitā ir pārstāvētas visai atšķirīgi. Turklāt to etnisko grupu pārstāvju, kur nepilsoņu īpatsvars ir vislielākais, skaits ir proporcionāli neliels, salīdzinot ar attiecīgās etniskās grupas nepilsoņu skaitu. Latvijas pilsonības pretendentu sadalījums pēc to tautības skaitliski attēlots 1.5. tabulā.

Krievu tautības personas Latvijas pilsonību tiekušās iegūt sa-

mērā aktīvi, un to apstiprina fakts, ka no kopējā pilsonības pretendentu skaita krievu ir 65,1%. To var izskaidrot arī tā, ka krievi ir lielākā etniskā mazākumgrupa Latvijā un arī nepilsoņu īpatsvars šajā etniskajā grupā ir 57,8%. Taču tikai 5,6% no kopējā krievu nepilsoņu skaita ir aktīvi izrādījuši vēlēšanos iegūt LR pilsonību. Salīdzinājumam, no kopējā poļu nepilsoņu skaita vēlēšanos iegūt LR pilsonību aktīvi izrādījuši 9,63%. No lietuviešu un igauņu nepilsoņu skaita vēlēšanos iegūt LR pilsonību aktīvi izrādījuši 13,79%, un šī ir proporcionāli visaktīvākā nepilsoņu grupa.

Nepilsoņu īpatsvars divu nākamo lielāko etnisko mazākumgrupu – baltkrievu un ukraiņu – vidū ir attiecīgi 76 un 88,8 procenti. Tomēr pēdējo divu pieminēto etnisko grupu pārstāvju skaits pret vēlmi naturalizēties paudušo personu kopējo skaitu ir salīdzinoši neliels. No kopējā ukraiņu nepilsoņu skaita vēlēšanos iegūt Latvijas pilsonību aktīvi apliecinājuši tikai 4,8%. Baltkrievu vidū tādu ir 4,6%.

1.6. Politiskā efektivitāte

Pilsonības piešķiršanas politiskās efektivitātes kritērijs ir pilsonību ieguvušo personu līdzdalība Saeimas un pašvaldību vēlēšanās, kā arī piedalīšanās tautas nobalsošanā, vai citā demokrātiskā pilsoņu kopuma gribu atspoguļojošā pasākumā.

Nemot vērā no naturalizācijas sākuma 1995. gada februārī līdz šim naturalizēto personu skaitu un zinot, kāds balsu skaits nepieciešams, lai Saeimas vēlēšanās iegūtu vienu vietu parlamentā, jāsecina, ka viss jaunpilsoņu kopums var nodrošināt 2 vietas. Tātad var teikt, ka pilsonības piešķiršanas politiskā efektivitāte Saeimas vēlēšanu izpratnē nav visai augsta.

Pilsonības un naturalizācijas ietekme uz atsvešinātību

No visa iepriekš teiktā var izdarīt vairākus secinājumus par pilsonības un naturalizācijas jautājumu iespējamo ietekmi uz at-

svešināšanos un integrāciju Latvijā. Pirmkārt, jāņem vērā Latvijas pilsonības institūcijas atjaunošana un ar šo faktu saistītās diskusijas. Otrkārt, noteikta nozīme ir bijusi un joprojām ir pilsonības piešķiršanu regulējošajiem tiesību aktiem. Treškārt, viens no naturalizācijas gaitu visvairāk ietekmējošajiem un joprojām ietekmējošajiem faktoriem ir iekšpolitiskās aktivitātes un to radītā naturalizācijai labvēlīgā vai nelabvēlīgā vide. Ceturtkārt, ja nebūtu vairāku ārpolitisku faktoru ietekmes, var pieņemt, ka Latvijas pilsonības politika arī būtu attīstījusies citādi nekā līdz šim. Šeit jāņem vērā arī tāds svarīgs faktors kā Eiropas Savienības pilsonības potenciālā ietekme uz atsvešinātības mazināšanos vai palielināšanos.

Pilsonības institūcijas atjaunošana

Pirmkārt, Latvijas Republikā pēc neatkarības atjaunošanas pirmo pieņemto tiesību aktu ietekme uz atsvešināšanos jūtama vēl šobrīd. Neapšaubāmi, 1991. gadā atjaunotajai valstij bija nepieciešams noteikt to personu loku, kurām ir tiesības lemt par politiskās varas cienīgiem politiskajiem spēkiem, kuriem deleģēt daļu savas individuālās suverenitātes. Parlamentu var ievēlēt tikai valsts pilsoņi. Šī pētījuma ietvaros svarīgs nav jautājums, vai bija pareizi vai nepareizi nepiešķirt Latvijas pilsonību visām neatkarības atjaunošanas brīdī Latvijā pastāvīgi dzīvojošajām personām, bet gan – kādu iespaidu uz sabiedrību atstāja tas lēmums, kāds tika pieņemts, un kā šis lēmums ir iespaidojis atsvešināšanos.

Pētījuma “Ceļā uz pilsonisku sabiedrību” rezultātu gaismā var uzskatīt, ka lēmums būtiski ierobežot to personu loku, kurām ir tiesības reģistrēties par LR pilsoņiem, radīja nozīmīgu emocionālu plaisu starp pilsoņiem un personām, kuras LR pilsonību automātiski nevarēja iegūt. Krieviski rakstošā prese līdz pat tautas nobalsošanai par grozījumiem Pilsonības likumā regulāri uzsvēra, ka restitūcijas princips pilsonības piešķiršanā ir pievilis

daudzus Latvijas iedzīvotājus, kā var noprast, radot atsvešinātību starp valsti un tām personām, kurām pilsonību ir tiesības iegūt tikai naturalizācijas kārtībā. Šādu skaidrojumu var pieņemt par atbilstošu patiesībai, ja ņem vērā, ka 1990. gada 3. marta referendumā 73% balsojušo Latvijas iedzīvotāju parādīja, ka vēlas, lai Latvija atkal kļūtu par neatkarīgu valsti.

Otrkārt, visnotaļ lielu iespaidu uz mazākumtautību pārstāvju atsvešināšanos atstājuši sākotnēji pieņemtie pilsonības piešķiršanu regulējošie tiesību akti. Tika un dažkārt joprojām tiek kultivēts mīts par pilsonības iegūšanai veicamo zināšanu pārbaūžu pārlietu sarežģītību. Ir arī otrs nepamatots viedoklis, ka pārbaudes ir pārlietu vienkāršas un dod iespēju iegūt Latvijas pilsonību pārāk viegli, nepārvarot nekādas būtiskas grūtības.

Iekšpolitisko aktivitāšu ietekme uz vides veidošanos

Treškārt, būtisku iespaidu uz atsvešināšanos atstājušas diskusijas par vai pret grozījumu izdarīšanu Pilsonības likumā. Kopš likuma pieņemšanas notikušajās diskusijās bija vērojama tendence ideoloģisku vai racionālu iemeslu dēļ vai nu aizstāvēt vai noliegt grozījumu izdarīšanas nepieciešamību, taču 1998. gada aprīlī pēc valdību veidojošo frakciju vienošanās par "naturalizācijas logu" atvēršanu diskusijas ieguva jau daudz konkrētāku un radikālāku nokrāsu.

Līdz pat 1998. gada 3. oktobrim, kad vienlaikus ar 7. Saeimas vēlēšanām notika tautas nobalsošana par grozījumu izdarīšanu LR Pilsonības likumā, notika intensīva pilsoņu un nepilsoņu pretnostatīšana gan presē, gan politiķu runās. Labējie radikāli aktīvi popularizēja domu, ka, dodot iespēju reģistrēt pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gada 21. augustā nepilsoņiem dzimušos bērnus kā Latvijas pilsoņus, tiks apdraudēta latviešu valodas pastāvēšana, bet kreisie politiskie spēki populistiski aicināja pieprasīt ievērojami radikālākus atvieglojumus pilsonības iegūšanai.

0301044999

Tomēr, kā tika minēts iepriekš, grozījumu spēkā stāšanās tā paša gada 10. novembrī būtiski mainīja nepilsoņu aktivitāti, kas palielinājās četras reizes. Līdz ar to, lai arī tautas nobalsošanā grozījumi tika apstiprināti ar dažu procentu pārsvaru, tomēr Latvijas pilsoņu kopums bija izrādījis savu politisko gribu mainīt situāciju. Faktiski balsojums parādīja, ka vairāk par pusi pilsoņu uzticas potenciālajiem pilsonības pretendentiem kā personām, kuras nākotnē ietekmēs politikas veidošanos un attīstību, piedaloties turpmākajās vēlēšanās un izmantojot tās tiesības, kas dotas tikai Latvijas Republikas pilsoņiem.

Ārpolitisko faktoru ietekme uz atsvešinātību

Paralēli jau iepriekš pieminētajam iekšpolitiskajam spiedienam par pilsonības jautājuma risināšanu interesi izrādīja Latvijas ārvalstu sadarbības partneri. Gan Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO), gan Eiropas Padome, gan arī Eiropas Komisija par Latvijas valdībai prioritāri risināmiem jautājumiem vairāku gadu garumā līdz tautas nobalsošanai uzskatīja tieši ar pilsonību un naturalizāciju saistītos jautājumus. Galveno uzsvāru starptautisko organizāciju pārstāvji vienmēr likuši uz nepieciešamību samazināt nepilsoņu skaitu un veicināt nepilsoņu naturalizāciju.

Var prognozēt, ka arī turpmāk, kamēr vien nepilsoņu (bezvalstnieku) skaits saglabāsies proporcionāli liels attiecībā pret pilsoņu skaitu, pilsonības iegūšanai vai piešķiršanai tiks veltīta liela vērība, sekojot līdzī, kā Latvija pilda, piemēram, politiskos kritērijus, lai varētu iestāties Eiropas Savienībā (ES).

Tā, piemēram, starp politiskajiem kritērijiem dalībai ES tiek minētas cilvēktiesības un minoritāšu aizsardzība. Kā viens no svarīgākajiem aspektiem minoritāšu tiesību īstenošanā un aizsardzībā tiek minēta tieši naturalizācija un pilsonības jautājums kopumā. Lai arī Eiropas Drošības un sadarbības organizācija, Eiropas Padome un arī Eiropas Komisija atzinīgi novērtējusi

kopš 1998. gada izdarītos grozījumus pilsonības iegūšanu regulējošajos tiesību aktos, tomēr arvien tiek uzsvērts, ka lielais nepilsoņu jeb bezvalstnieku skaits var būt būtisks šķērslis Latvijas ceļā uz Eiropas Savienību.

Runājot par iespējamām izmaiņām naturalizācijas intensitātē, jāņem vērā vēl kāds faktors, proti, Krievijas Federācija ir iecerējusi mainīt iebraukšanas kārtību Latvijas nepilsoņiem, arī šai personu grupai nosakot vīzu režīmu. Tādējādi var prognozēt, ka tuvākajā laikā var palielināties to personu skaits, kuras vēlēsies iegūt nevis Latvijas, bet gan Krievijas Federācijas pilsonību.

Šajā kontekstā ir atkārtoti jāuzsver nepieciešamība aktīvi veikt skaidrošanu un informēšanu par Latvijas pilsonības iegūšanas priekšrocībām, kā arī jālemj par lielāku valsts atbalstu potenciālajiem pilsonības pretendentiem, padziļinot tās zināšanas, kas nepieciešamas, lai sekmīgi iegūtu Latvijas pilsonību.

Taču ārpolitisko faktoru ietekme uz pilsonības iegūšanas gaitu jāskata plašāk, vērtējot Latvijas ārpolitiskā kursa iespējamo motivējošo lomu. Latvija visus gadus kopš neatkarības atjaunošanas ir deklarējusi vēlēšanos pievienoties Eiropas Savienībai, paužot gatavību veikt visu nepieciešamo, lai tiktu šajā Eiropas valstu "klubā" pieņemta. Blakus tam, ka šāda apņemšanās nosaka konkrētas darbības, piemēram, likumdošanas saskaņošanu ar Eiropas Savienības direktīvām un prasībām visās dzīves sfērās, tiek veikts arī aģitējošs un audzinošs darbs – ja tiks ievēroti kritēriji, pievienošanās Eiropas Savienībai nepaliks aiz kalniem. Eiropas Savienības pilsonības pamatprincips ir personas piederība pie kādas Eiropas Savienības dalībvalsts pilsoņu kopuma. Tas nozīmē, ka arī Latvijas pilsoņi, Latvijai pievienojoties Eiropas Savienībai, automātiski kļūs par ES pilsoņiem. Uz attīstību un mūsdienīgas sabiedrības veidošanos orientētiem cilvēkiem šis faktors var kļūt par izšķirošu, meklējot motivāciju iegūt Latvijas pilsonību.

Pilnīgi droši apgalvot, ka Eiropas Savienības pilsonības iegūšana veicinās atsvešinātības no valsts mazināšanos, nevar. Pastāv

iespēja, ka persona patiešām iegūst Latvijas pilsonību ar tālejošāku skatu uz ES pilsonību jau tuvākajā nākotnē, tomēr līdzdalība politiskajās un sabiedriskajās norisēs Latvijā tiek uzlūkota tikai kā starpposms ceļā uz visplašāko iespēju īstenošanu Eiropas Savienībā. Lai arī Eiropas Savienības pilsonība ir tikai nacionālo pilsonību papildinoša,¹ tomēr vilinoši var izskatīties tās priekšrocības, kuras Eiropas Savienības pilsoņiem piedāvā līgums par Eiropas Kopienas izveidošanu, piemēram, tiesības uz brīvu pārvietošanos un dzīvesvietas izvēli.² Tādā gadījumā personas atsvešinātības mazināšanās no valsts un sabiedrības ir tikai tehniska, bet motivācija sniedzas ievērojami tālāk, "pārlecot pāri" tai vērtību sistēmai, ko jaunajiem pilsoņiem spēj piedāvāt un piedāvā Latvijas valsts.

1.7. Naturalizācija kā atsvešinātības cēlonis

Jau iepriekš tika minēts, ka pilsoņu kopuma noteikšana tādā veidā, kā tas tika izdarīts pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas, atstāja zināmas sekas arī to personu attieksmē pret valsti un pret pilsonības institūciju, kuras par pilsoņiem netika reģistrētas un kurām, lai kļūtu par pilntiesīgiem sabiedrības locekļiem, bija jāpiedalās pilsonības iegūšanā jeb naturalizācijā. Fakts, ka persona bija dzimusi un uzaugusi Latvijā, un prasība naturalizēties, lai varētu piedalīties vēlēšanās, ieņemt atsevišķus amatus un strādāt dažās profesijās, nešķita pievilcīgs. Naturalizācija šķita psiholoģiski nepieņemama, finansiāli traumējoša un pārāk daudz laika un pūliņu prasoša, lai vēlēšanās vai nepieciešamība iegūt pilsonību tiktu materializēta. Šādā situācijā, gan ņemot vērā virkni vēl citu faktoru, naturalizācija kļuva par atsvešinātības cēloni gan tehniski, gan psiholoģiski.

¹ Treaty Establishing the European Community, 10.11.1997, Official Journal C 340, 1997, 2. daļa, 17. pants.

² Turpat, 18. pants.

1.8. Naturalizācija kā atsvešinātības pārvarēšanas līdzeklis

Pretstatā iespējai un pieņemumam, ka naturalizācija var būt šķērslis sabiedrības integrācijā un rada atsvešināšanos starp personām, kurām naturalizācija ir vienīgais veids, kā iegūt Latvijas pilsonību, un valsti gan institucionāli, gan psiholoģiski, pastāv iespēja, ka naturalizācija, kaut vai teorētiski, mazina atsvešinātību.

Tehniski naturalizācija jeb pilsonības iegūšana personu satuvina ar valsti, veidojot starp personu un valsti noturīgu tiesisku saikni. Līdz ar pilsonības iegūšanu tiek iegūtas tiesības aktīvi piedalīties likumdevēja un pašvaldību vēlēšanās, piedalīties valsts pārvaldē.

Arī pats pilsonības iegūšanas process nosaka, ka pilsonības pretendents, pat ja pats aktīvi nav izrādījis papildu iniciatīvu, tomēr ir spiests iepazīties vismaz ar Latvijas vēstures pamatjautājumiem un galvenajiem faktiem un Satversmē noteiktajiem valsts uzbūves un darbības pamatprincipiem. Tāpat, lai iegūtu Latvijas pilsonību, ir jākārtos valsts valodas zināšanu pārbaude, kas būtībā nozīmē, ka personai ar Latvijas valsti un sabiedrību ir arī vismaz minimāla valodas saikne. Jau cits jautājums ir, vai pēc pilsonības iegūšanas persona savas valodas zināšanas aktīvi izmanto ikdienā, neskatot tās reizes, kad valoda jālieto, lai kārtotu jautājumus, kuru risināšanai valsts valodas zināšanas vienkārši ir absolūti nepieciešamas.

Pieņemot, ka liela daļa valsts iedzīvotāju naturalizācija, lai iegūtu pilsonību, ir neizbēgama, jācenšas panākt, lai pilsonības pretendents uz šo procesu neskatītos ar raizēm un nešaubītos par tā nolikto pārbaūžu pārvaramību.

Centralizētas pārbaūžu sistēmas ieviešana.

Valodas, vēstures un Satversmes pamatprincipu zināšanas

1999. gada jūnijā vairāk nekā divi tūkstoši vidusskolas beidzēju piedalījās centralizētā eksāmenā, tomēr, tāpēc ka šādai

pārbaudes sistēmai nebija tiesiska pamata pilsonības iegūšanas kontekstā, eksāmena rezultātus ieskaitīt nevarēja. Tāpat sadarbībā ar Izglītības un zinātnes ministriju tiek mēģināts noskaidrot, vai vēstures un konstitucionālo zināšanu eksāmenu varētu būt iespējams apvienot vai pielīdzināt naturalizācijā paredzētajai vēstures un Satversmes pamatprincipu zināšanu pārbaudei. Viens svarīgs arguments par labu šādai pārbaūžu apvienošanai ir tas, ka vidusskolas beigu eksāmens attiecīgajā mācību priekšmetā ir sarežģītāks un grūtāks nekā naturalizācijas procesā paredzētais.

Tā kā pēc grozījumu izdarīšanas Pilsonības likumā strauji pieauga naturalizēties gribētāju skaits, Naturalizācijas pārvalde 1999. gada pirmajā pusē sāka izjust darbinieku trūkumu, pārvaldes kapacitāte nebija paredzēta tik lielai iesniegumu pieņemšanai. Sakarā ar lielo iesniegumu skaitu, kas tika saņemti Naturalizācijas pārvaldes reģionālajās nodaļās, par Pilsonības likuma un tā normu ievērošanu regulējošo Ministru kabineta noteikumu īstenošanu atbildīgā valsts iestādē izveidojās rindas uz dažādu ar pilsonības iegūšanu saistīto pārbaūžu veikšanu. Arī Naturalizācijas pārvaldei piešķirtais finansējums nenodrošināja pietiekošu darbinieku skaitu un arī darba jaudu. 2000. gada sākuma, nepietiekama finansējuma dēļ Naturalizācijas pārvaldei no darba nācās atlaist 15 darbiniekus. Situācija nedaudz mainījiesies 2000. gadā, kad vidēji mēnesī saņemts mazāk iesniegumu nekā 1999. gadā.

Informācijas izplatīšanai jābūt vienai no prioritātēm. Pilsonības pretendenti kā vienu no galvenajiem šķēršļiem naturalizācijai min nepietiekamu informāciju. Lai arī tas gluži neatspoguļo patiesību, jo drīzāk var runāt par pašu pilsonības pretendentu nepietiekošo iniciatīvu, meklējot informāciju par pilsonības iegūšanas iespējām. Ja Naturalizācijas pārvalde nodrošina pietiekamu informāciju gan drukātā, gan elektroniskā veidā, bet klienti joprojām uzskata, ka informācijas par naturalizācijas procedūrām ir par maz, tad apstākļi ir jāņem vērā un jāīsteno regulārākas un aktīvas informācijas izplatīšanas kampaņas gan presē, gan elektroniskajos masu medijos.

1.9. Kopsavilkums

Izvērtējot visus faktoros, kas saistībā ar pilsonību un naturalizāciju tiešā vai netiešā veidā ietekmē personu integrēšanos vai atsvešināšanos, izdarāmi vairāki svarīgi secinājumi.

- Pirmkārt, viens no naturalizācijas gaitu visvairāk ietekmējošajiem un joprojām ietekmējošajiem faktoriem ir iekšpolitiskās aktivitātes un to radītā naturalizācijai labvēlīgā vai nelabvēlīgā vide.
- Otrkārt, ja nebūtu vairāku ārpolitisku faktoru ietekmes, var pieņemt, ka Latvijas pilsonības politika arī būtu attīstījusies citādi nekā līdz šim. Šeit jāņem vērā arī tāds svarīgs faktors kā Eiropas Savienības pilsonības potenciālā ietekme uz atsvešinātības mazināšanos vai palielināšanos.

Nemot vērā augšminēto, īstenojot turpmāko pilsonības un naturalizācijas politiku, ir ieteicams pievērst pastiprinātu uzmanību vairāku turpmāk nosauktu darbību veikšanai.

Tā kā pilsonības institūcijas atjaunošana un Latvijas valsts atjaunošana ir noticis fakts, nepilsoņu mērķauditorijai tas ir jādara skaidri saprotams, veicot izglītošanu skolās, kā arī veicinot publikāciju parādīšanos drukātajos masu saziņas līdzekļos. Veismīgi šeit varētu palīdzēt krievu valodā iznākošo masu saziņas līdzekļu attieksmes maiņa pret Latvijas valsti no klaji ciniskas uz kritiski aktīvu. Tāpat svarīgi ir pārliecināt ārvalstu institūcijas, to skaitā ES, EP, kā arī atsevišķas valstis, lai tās ieņemtu skaidru nostāju, nevis lavierētu starp dažādiem viedokļiem un interpretācijām.

Pilsonības piešķiršanu regulējošie tiesību akti valsts stabilitātes vārdā līdz 1998. gada oktobrim netika grozīti, būtiski iedragājot daudzu potenciālo Latvijas pilsoņu vēlēšanos iegūt Latvijas pilsonību. Arī Ministru kabineta noteikumi, kuros sīki noteiktas visas darbības, kas jāveic, lai persona varētu kļūt par pilsoni, ir dokumenti, kuriem ir jāmainās līdzī laikam, kuri nedrīkst būt statiski. Tieši sekundārajos tiesību aktos iekļautās

normas ir maksimāli jādiferencē, nosakot atšķirīgas prasības dažādām mērķauditorijas grupām.

Ņemot vērā Latvijas politikas un politisko nostādņu attīstības ciklisko dabu, jāpieņem, ka arī tuvākajā laikā lēnām, bet veidosies naturalizācijai labvēlīgāka vide. To zinot, arī centienus panākt jebkādas izmaiņas pilsonības politikā jāpiemēro šai politikas cikliskajai attīstībai. Gan pirms Saeimas, gan pirms pašvaldību vēlēšanām partiju publiski paustie viedokļi kļūst radikāli, savām mērķauditorijām pieskaņoti. Partiju deklarētie darbības principi tiek vienkāršoti, un sarežģītas lietas tiek apzināti primitivizētas tā, lai saukļus saprastu visi iespējamie vēlētāji. Līdzīgā situācijā piedāvājumus grozīt tiesību aktus, kas nosaka naturalizācijas kārtību, ir lietderīgi aktualizēt pēc vēlēšanām, jo tad iespēja pieņemt racionālus lēmumus politiskās neieinteresētības dēļ kļūst ievērojami lielāka.

Visbeidzot, ārpolitisku faktoru ietekme var būt divējāda – tā var būt gan liberālu politiku atbalstoša, gan netieši traucēt plānoto ieceru īstenošanu. Starptautiskās organizācijas, piemēram, Eiropas Padome, Eiropas Drošības un sadarbības organizācija, kā arī Baltijas jūras valstu padome, ar saviem ieteikumiem pilsonības un naturalizācijas jautājumu sakārtošanā ir gan veicinājušas reālu grozījumu izdarīšanu pilsonības jautājumus regulējošajos tiesību aktos, gan, gluži pretēji, radikalizējušas arī nacionāli noskaņoto latviešu reakciju, izraisot ķēdes reakciju nepilsoņu un cittautiešu vidū. Ņemot vērā tieši pozitīvo pieredzi, ieteicams vismaz tikpat efektīvi kā līdz šim izmantot ārpolitiskos faktorus, atbalstot visu citu iepriekš minēto darbību veikšanu, tajā skaitā plašāk skaidrojot Eiropas Savienības pilsonības pamatprincipus, kā arī Eiropas Savienības pilsoņu tiesības un pienākumus. Informācijas sniegšana par tematiem, par kuriem informācijas ir maz vai esošā informācija nav precīza, ne tik vien rada skaidrību potenciālajos pilsoņos, bet var mudināt tos izvēlēties iegūt Latvijas pilsonību.

1.1. tabula. Pilsonības jautājumus regulējošie tiesību akti

# Spēkā stāšanās datums	Tiesību akts
1. 1994. gada 25. augusts	Pilsonības likums
2. 1995. gada 20. jūnijs	Ministru kabineta noteikumi Nr. 157 "Noteikumi par Latvijas pilsonības zaudēšanas un tās atjaunošanas dokumentēšanas kārtību"
3. 1995. gada 21. novembris	Ministru kabineta noteikumi Nr. 351 "Naturalizācijas pārvaldes nolikums"
4. 1997. gada 2. decembris	Ministru kabineta noteikumi Nr. 397 "Noteikumi par valsts nodevas apmēru naturalizācijas iesnieguma iesniegšanai"
5. 1998. gada 10. novembris	Likums "Grozījumi Pilsonības likumā"
6. 1999. gada 2. februāris	Ministru kabineta noteikumi Nr. 34 "Naturalizācijas iesniegumu pieņemšanas un izskatīšanas kārtība"
7. 1999. gada 2. februāris	Ministru kabineta noteikumi Nr. 33 "Noteikumi par latviešu valodas prasmes un Latvijas Republikas Satversmes pamatnoteikumu, valsts himnas teksta un Latvijas vēstures zināšanu pārbaudi personām, kuras vēlas iegūt Latvijas pilsonību naturalizācijas kārtībā"
8. 1999. gada 2. februāris	Ministru kabineta noteikumi Nr. 32 "Kārtība, kādā tiek iesniegts un izskatīts iesniegums par bērna atzīšanu par Latvijas pilsoni"

1.2. tabula. Latvijas iedzīvotāji sadalījumā pa tautībām
(2000. gada 1. jūlijā)

	Pilsoņi	%	Nepilsoņi	%	Ārvalstnieki	Kopā	%
Latvieši	1 365 001	99,6	3 966	0,2	694	1 369 661	57,8
Lietuvieši	15 748	47,3	16 491	49,5	1 013	33 252	1,4
Igaunī	1 453	54,9	973	36,8	216	2 642	0,1
Baltkrievi	23 174	24,0	71 976	74,5	1 351	96 501	4,1
Krievi	302 775	42,2	379 893	54,3	16 838	699 506	29,5
Ukraiņi	7 114	11,2	53 043	83,8	3 069	63 226	2,7
Poļi	39 588	66,6	19 505	32,8	335	59 428	2,5
Ebreji	5 783	56,2	4 213	41,0	279	10 275	0,4
Citas tautības	15 368	41,7	18 135	49,2	3 339	36 842	1,6
Kopā	1 776 004	74,8	568 195	23,9	27 134	2 371 333	100

1.3. tabula. Naturalizācijas pārvaldes nodaļās pieņemto
iesniegumu skaits (2001. gada 31. martā)

mēn. gads	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Kopā
1995		979	979	822	171	108	130	278	313	265	283	215	4 543*
1996	269	329	329	225	148	146	140	184	155	184	243	213	2 627
1997	274	246	246	297	245	204	196	217	205	310	287	348	3 075
1998	453	423	480	286	217	235	359	298	232	408	1 149	1 068	5 608
1999	1 307	1 286	1 481	1 176	1 248	1 258	960	1 148	1 128	1 254	1 525	1 412	15 183
2000	1 177	1 071	1 231	780	865	774	680	726	648	920	1 055	765	10 692
2001	750	800	748	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 298
Kopā	4 230	5 196	5 494	3 586	2 894	2 725	2 465	2 851	2 681	3 341	4 542	4 021	44 026

* 1995. gada martā Pilsonības likuma grozījumos likuma 2. panta 1' punkts tika papildināts ar normu, kas latviešiem un lībiešiem, kuriem pastāvīgā dzīvesvieta bija Latvijā, piešķīra tiesības reģistrēties par pilsoņiem. Tādēļ no sākotnēji reģistrēto iesniegumu skaita ir jāatņem vairāk nekā divi tūkstoši vienību.

1.4. tabula. LR pilsonībā naturalizācijas kārtībā uzņemto personu skaits (2001. gada 31. martā)

mēn. gads	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Kopā
1995								103	527	0	180	174	984
1996	215	193	86	0	287	368	326	619	0	421	239	262	3016
1997	161	383	0	126	346	128	325	335	0	409	348	432	2993
1998	0	231	253	273	375	519	995	417	370	199	353	454	4439
1999	144	510	842	970	1 435	1 041	450	1 265	1 639	1 287	1 695	1 149	12 427
2000	726	1 020	1 964	1 665	1 546	1 607	1 136	1 343	1 387	546	1 309	651	12 940
2001	1 049	1 070	624	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 743
Kopā	2 295	3 407	3 769	3 034	3 989	3 663	3 232	4 082	3 923	2 862	4 124	3 122	41 502

1.5. tabula. Latvijas pilsonības pretendentu sadalījums pēc tautības (2001.gada 31.martā)

Tautība	1995*	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Kopā	%
Latvieši, lībieši	-	17	25	9	10	1	2	64	0,2
Lietuvieši, igauņi	-	677	661	449	437	226	63	2 513	6,4
Krievi	-	1 305	1 494	3 419	10 616	7 627	1 577	26 038	65,9
Poļi	-	218	326	440	573	380	99	2 036	5,2
Baltkrievi	-	211	319	683	1 505	1 027	232	3 977	10,1
Ukraiņi	-	113	159	402	1 322	963	208	3 167	8,0
Cita	-	86	91	206	720	468	117	1 688	4,2

* 1995. gadā pieņemtajiem iesniegumiem nav sīkāku datu par personu tautību.

Literatūras saraksts

Ceļā uz pilsonisku sabiedrību – Latvijas iedzīvotāju aptauja, 1997. gada novembris–1998. gada janvāris: Atskaite. – Baltijas Datu nams, 1998.

Ceļā uz pilsonisku sabiedrību – Fokusa grupu diskusijas, 1997. gada augusts. – Baltijas Datu nams, 1997.

Ceļā uz pilsonisku sabiedrību, pētījumu un rīcības programma: Atskaite par 1. un 2. posma rezultātiem. – Baltijas Datu nams, 1998.

Ceļā uz pilsonisku sabiedrību, pētījumu un rīcības programma, 4. posms, Novadu konferences un skolēnu konkurss “Ceļā uz pilsonisku sabiedrību”, 1997. gada novembris – 1998. gada maijs. – Baltijas Datu nams, 1998.

Ceļā uz pilsonisku sabiedrību, pētījumu un rīcības programma, 3. posma rezultāti: Ekspertu aptauja un masu saziņas līdzekļu materiālu satura analīze. – Baltijas Datu nams, 1998.

Ceļā uz pilsonisku sabiedrību, pētījumu un rīcības programmas rezultātu apkopojums. – LR Naturalizācijas pārvalde, 1998.

1999. gada darba pārskats. – LR Naturalizācijas pārvalde, 2000.

Latvijas sabiedrības aptaujas galvenie rezultāti. – Latvijas fakti, 1999.

Pilsonības jautājumu risināšana Eiropas Padomē un Baltijas jūras valstu padomē. – LR Naturalizācijas pārvalde, 1998.

Trends and Developments in National and International Law on Nationality, Strasbourg, 18 – 19 October 1999. – Council of Europe, 2000.

Treaty Establishing the European Community, 10.11.1997, – Official Journal C 340, 1997.

2. nodaļa.

Sociālo zinību un vērtību apguve sabiedrības integrācijas un atsvešinātības pārvarēšanas kontekstā

Integrētu sabiedrību vieno virkne kopīgu vērtību. Latvijas sabiedrību nevar uzskatīt par integrētu, jo maz ir tādu vērtību, kas vieno visu sabiedrību. Mūsu sabiedrību šķeļ iedzīvotāju neuzticība valsts institūcijām un sociālo grupu pretējās, bieži savstarpēji izslēdzošās vērtības un vērtīborientācijas. Tās veido samērā noturīgas, sabiedrību sadalošas šķēluma līnijas.

Var apgalvot, ka galvenās šķēluma līnijas atdala:

- politiski finansiālo eliti no pārējās sabiedrības;
- nepilsoņus no Latvijas Republikas pilsoņiem;
- cilvēkus, kuri neprot latviešu valodu, no cilvēkiem, kuri to prot;
- lauciniekus no pilsētniekiem u. tml.

Šeit vēl var minēt arī citas grupas, kas bieži jūtas pamestas novārtā, piemēram, invalīdi.

Sabiedrības atsvešinātību var raksturot arī kā mūsu sabiedrības vērtību krīzi. Šīs krīzes galvenās pazīmes:

- materiālo (it sevišķi finansiālo) vērtību nozīme aizslāņojusi morālās vērtības;
- krasi samazinājusies cilvēka dzīvības vērtība;
- vērtību sistēma kļuvusi labila (nestabila) – ārējie apstākļi deformē vērtību jēgu;
- dažādām sociālām grupām ir krasi atšķirīgi vērtību priekšstati;
- liela sabiedrības daļa (dažādu iemeslu dēļ) ir tendēta uz marginalizētu (bezvērtību) stāvokli.

Veiksmīga sabiedrības integrācija ir atkarīga no tā, kā izdosies pārvarēt atsvešinātību un mazināt sabiedrības sašķeltību, tā nelabvēlīgo ietekmi visdažādākajās sabiedrības dzīves jomās. Savukārt, lai pārvarētu vērtību krīzi, nepieciešams panākt garīgas kultūras nozīmības apliecinājumu sabiedrībā, radīt cilvēka cieņu un labklājību apliecināšu dzīves līmeni, ticību tam, ka ir iespējams veidot priekšnoteikumus sociālajai, tiesiskajai un morālajai drošībai.

2.1. Sociālās vides raksturojums un šīs vides ietekme uz bērna socializāciju

Sabiedrības sašķeltības cēloņi

Sabiedrības sašķeltības cēloņi ir dažādi. Tie ir gan vēsturiski, gan arī tādi, kas radušies pēc neatkarības atjaunošanas. Pirmkārt, dzīve totalitārā valstī ir ietekmējusi cilvēku domāšanu un uzvedību. Demokrātijas attīstību un pilsoniskas sabiedrības veidošanos apgrūtina cilvēku pasivitāte, aizdomīgums, aizspriedumi, iecietības trūkums, vāja izpratne par savām tiesībām un pienākumiem, noraidoša attieksme pret likumiem, vājas zināšanas par to, kas ir valsts un kā tā funkcionē, nepietiekamas prasmes ietekmēt demokrātijas un pilsoniskas sabiedrības attīstību u. tml. No padomju laikiem Latvija ir mantojusi lielu ieceļotāju skaitu. Liela daļa no tiem nav kļuvuši par pilsoņiem, viņi neprot latviešu valodu un nav iesaistīti sabiedrības dzīvē.

Otrkārt, vienlīdz sarežģīti šķēršļi sabiedrības vienotībai ir radušies pēc neatkarības atjaunošanas. Krasi palielinājusies sabiedrības sociālā un reģionālā diferenciācija, iedzīvotāji – kā pilsoņi, tā nepilsoņi – jūtas atsvešināti no valsts varas institūcijām, pieaugusi psiholoģiskā atsvešinātība starp latviešiem un cittautiešiem. Izveidojusies politiskā elite, kas ir atsvešinājusies no sabiedrības, plaši izplatīta ir korupcija. Nospīstības sajūtu un nepmierinātību izraisa lielas sabiedrības daļas:

- ļoti zemais dzīves līmenis, nespēja sagādāt iztiku sev un savai ģimenei;
- nespēja nodrošināt labu izglītības ieguvu saviem bērniem;
- iespēju trūkums, lai mainītu savu stāvokli.

Marginalizācijas draudi

Viena no krasākajām atsvešinātības izpausmēm ir marginalizācija – personas un sociālās grupas atrautība, atstumtība (apzināta vai neapzināta) no apkārtējās sociālās, tiesiskās, kultūras u. tml. vides.

Sociālo (šā vārda šaurākajā izpratnē) marginalizāciju visbiežāk izraisa galēja nabadzība, retāk – strauji (un nelikumīgi) iegūta bagātība, kas saistīta ar apzinātu vēlmi norobežoties no apkārtējās sabiedrības. Tā kā vairāk nekā puse no mājsaimniecībām Latvijā ir vārda vistiešākajā nozīmē ļoti nabadzīgas, sociālā marginalizācija ir plaši izplatīta parādība visās dzīves jomās. Taču visplašāk sociālā marginalizācija ir saistīta ar lauku reģioniem un tātad ar reģionālo diferenciāciju. Ja ģimenēs, kuras ir pietuvinātas marginālam stāvoklim, ir bērni, marginālisma problēma ietekmē arī izglītības sistēmu. Nenoliedzami nabadzība tieši ietekmējusi (un ietekmē) izglītības pieejamību un izglītības kvalitāti. Piemēram, vecāku nespēja apgādāt bērnu ar skolai nepieciešamo, tostarp mācību grāmatām, ir tieša marginālisma izpausme, kas iezīmē marginālā stāvokļa pārmantojamības neizbēgamību.

No izglītības vērtībām ir atstumti ielu bērni, jaunieši, kuri vēl pusaudža gados ir pametuši skolu, neiegūstot ne pamatzglītību, ne arī profesiju. No labas izglītības ieguves ir atstumti daudzi bērni, kuru vecāki ir nabadzīgi.

Politisko marginālismu rada nepilsoņu atrautība no politiskās līdzdalības valsts dzīvē, kā arī pilsoņu politiskā apātija. Tā kā nepilsoņi ir koncentrēti lielākajās pilsētās, politiskā marginalizācija ir galvenokārt Latvijas lielāko pilsētu problēma. Pilsētu sabiedrisko un politisko dzīvi šķel tas, ka nepilsoņi nepiedalās

valsts politiskajos procesos, kā arī pasīvi izmanto sabiedrības konsolidējošās iespējas. Šī parādība vēl ilgstoši netiks pārvarēta, jo liela daļa nepilsoņu nemaz nevēlas iegūt pilsonību un atteikties no nepilsoņa statusa, turklāt, kā liecina dažādi dati, bērniem un jauniešiem no nepilsoņu ģimenēm bieži vien ir līdzīga dzīves orientācija kā viņu vecākiem.

Latvijā izplatās arī kāda cita politiskā marginālisma izpausme, ko rada apzināta, demonstratīva nevēlēšanās piedalīties vēlēšanās, līdzdarboties sabiedrības politiskajā dzīvē.

Plaši izplatīts ir kultūras marginālisms – personas vai sociālas grupas atstumtība un apzināta vai neapzināta norobežošanās no kultūras dzīves. Kultūras marginālisms ir problēma, kura radusies noteiktu vēsturisku un sociālu apstākļu rezultātā. Pamatā arī tā ir Latvijas lielāko pilsētu problēma, kura radusies sakarā ar migrāciju padomju varas gados, kad Latvijā ieceļoja liels skaits cittautiešu, kuri pārcēlās no laukiem uz dzīvi pilsētā. Par viņu kopīgo saziņas valodu kļuva krievu valoda, taču kultūras vide palika nenoteikta un indiferenta. Šie ieceļotāji ieradās no kultūras ziņā visai atšķirīgiem reģioniem, turklāt ieceļotāju nacionālais sastāvs bija samērā raibs: krievi, ukraiņi, baltkrievi, ebreji, lietuvieši, tatāri, gruzīni u. tml. Krievu kultūras ietekme nebija pietiekami intensīva un ietekmīga, lai ieceļotājus pievērstu krievu kultūrai. Arī latviešu kultūras ietekme šajā vidē bija samērā niecīga, jo ieceļotāju vairākums nezināja latviešu valodu un valsts politika tolaik nebija vērsta uz to, lai viņus pievērstu latviešu kultūrai. Kā zināms, arī minoritāšu kultūras tiesības tolaik netika respektētas.

Pēc neatkarības atjaunošanas kultūras saiknes ar Krieviju, Baltkrieviju, Ukrainu ir kļuvušas vēl vājākas un šie cilvēki vēl vairāk nekā iepriekšējā periodā nonāca kultūras dzīves izolācijā, bezkultūras vidē, kultūras dzīves vakuumā.

Šo problēmu nevar atrisināt latviešu valodas apguves programmas. Kaut arī latviešu valodas pratēju skaits cittautiešu vidē ir ievērojami pieaudzis, tomēr tas nav veicinājis šo cilvēku

piesaisti latviešu kultūrai. Pirmkārt, tādēļ ka latviešu valoda tiek mācīta un apgūta galvenokārt tikai kā saziņas līdzeklis, un, otrkārt, tā iemesla dēļ, ka valsts valodas apguvei neseko latviešu kultūras dzīves daudzveidības un aktivitāšu kāpinājums cittautiešu vidē. Arī minoritāšu kultūraktivitātes Latvijā vēl joprojām ir vāji attīstītas.

Kultūras marginālisms ir saplūdis ar sociālās atstumtības problēmu, kura arvien biežāk izpaužas kā asociāls dzīves veids, nereti – saistībā ar noziedzību: vardarbību un citām antisociālām vai kriminālām darbībām.

Kultūras marginālismu rada ne tikai sociālās un valodas problēmas, bet, kā liecina pētījumi, tā ir kļuvusi arī par paaudžu problēmu. Pat vairāk nekā trešdaļa jauniešu Latvijā ir kultūras ziņā marginālas personas. Šie jaunieši ne reizi savā mūžā nav apmeklējuši teātri, mākslas izstādi, koncertu, operu, nelasa grāmatas. Visbiežāk šo jauniešu mājās grāmatu vispār nav vai arī ir ļoti maz.¹

Tiesisko marginālismu rada organizētā noziedzība, neatklātie noziegumi, nesodāmības apziņa un tiesiskais nihilisms; nepatieši apsūdzēto un notiesāto personu likteņi, kukuļņemšana un tiesiskais nihilisms prokuroru, tiesnešu, policistu, politiķu, ierēdņu vidē. Tiesisko nihilismu, it sevišķi jaunatnes vidū, veicina vardarbība televīzijas ekrānos. Nereti tieši tiesisko marginālismu daļa jaunatne uzskata par atdarināšanas cienīgu un piemērotāko veidu, lai kļūtu bagāti un pārticīgi.

Institucionālais marginālisms veidojas, sintezējoties visiem iepriekš minētajiem marginālisma izpausmes veidiem atsvešinātā attieksmē pret valsti kopumā un tās institūcijām.

Marginālā atsvešinātība ir galēja atsvešinātības forma. Tā veido krasākās sabiedrības šķēluma līnijas. Ne vienmēr atsvešinātība

¹ LR Kultūras ministrijas pasūtītais un Baltijas Datu nama veiktais pētījums "Grāmatas Latvijas iedzīvotāju kultūras vērtību sistēmā. Brīvā laika pavadīšana". – Rīga, 1997. LR Kultūras ministrijas pasūtītais un Baltijas Datu nama veiktais pētījums "Kultūra kā sabiedrību integrējošs faktors". – Rīga, 1998.

iegūst šo galējo izpausmi. Bieži vien atsvešinātība ir daļēja, epizodiska, nejauša. Tomēr kopumā civilatsvešinātība mūsu sabiedrībā ir plaši izplatīta parādība, tā ir izplatīta arī izglītības sistēmā.

Marginālisma ierobežošana nozīmē sabiedrības vienotības palielināšanu, tātad sabiedrības integrācijas veicināšanu.

Sabiedriskās vērtības

Sabiedrības sašķeltība norāda, ka tai nav vienotas sabiedriski nozīmīgu vērtību sistēmas. Dažādiem sociāliem slāņiem un grupām izpratne par vērtībām un arī socioloģiski konstatējamā vērtīborientācija ir atšķirīga, nereti pretēja un savstarpēji izslēdzoša. Plašos sabiedrības slāņos dominē vienkāršota, operatīva izpratne par vērtībām, kas saistīta ar ikdienas rūpēm par izdzīvošanas minimuma nodrošināšanu.

Latvijā, tāpat kā jebkurā citā valstī, ir tradicionālā vērtību sistēma, kuru veido morālās un reliģiskās, valstiskās un tiesiskās, estētiskās un mākslas vērtības, kā arī utilitārās vērtības, kuru nozīme laika gaitā saglabājas samērā konstanta, proti, nemainīga. Šīs vērtības veido cilvēku kopdzīves pamatu sabiedrībā, tās rada tradicionālos priekšnoteikumus jaunās paaudzes socializācijai.

Latvijas kā pārejas valsts un sašķeltas sabiedrības īpatnība ir tā, ka ievērojamu vietu sabiedrības dzīvē ieņem negatīvo vērtību uzslāņojums. Līdz ar to tradicionālās, cilvēku kopdzīvi apliecinošās vērtības ir it kā maskētas, no ikdienas dzīve atrautas, jo tā ir piesātināta ar beztiesiskumu, ar ļauno, slikto, nežēlīgo, kroplo, noziedzīgo. Ar vardarbību un mantkārību piesātinātā sociālā vide izraisa un uztur psiholoģisko spriedzi visā sabiedrībā, tā nelabvēlīgi ietekmē bērnu un jauniešu izglītības un socializācijas iespējas.

Preses brīvība ir sekmējusi informācijas izplatību sabiedrībā. Taču ziņas nospiedošā pārsvarā ir satraucošas un nelabvēlīgas. Sabiedrības informācijas līdzekļi ziņo par traģēdijām, kurās iet bojā cilvēki, par uz ielas vai kāpņu telpā nošautajiem un līdz

nāvei piekautajiem cilvēkiem,² par ģimenēm, kuras paliek bez jumta virs galvas,³ tostarp ģimenes, kurās ir bērni.⁴ Sen vairs nevienu nepārsteidz ziņas par bērniem, kurus neaprūpē (vai nespēj aprūpēt) vecāki un kuri pelna sev iztiku, zogot un ubagojot ielās.⁵ Cilvēkus šokēja ziņas par pedofiliju un skandāliem saistībā ar šiem noziegumiem, par to, ka no seksuālās vardarbības⁶ un no vardarbības ģimenē vispār nav pasargāti pat bērni.⁷ Šausminošas ir ziņas par bērnu pornogrāfiju kā biznesu un tā izplatību,⁸ par nepilngadīgo meiteņu prostitūciju⁹ un suteneriem, kuriem atļauj brīvi darboties.¹⁰

Tragikomiskas ir ziņas par iestāžu darbību, kuras, mātei nezinot, var atņemt tai bērnu,¹¹ bet citos gadījumos, sievietei nezinot, reģistrēt tai svešu bērnu.¹²

Smagi, it sevišķi algoto slepkavu noziegumi parasti paliek neatklāti.¹³

Tikpat izplatītas ir ziņas par oficiālu amatpersonu rīcību un valsts līdzekļu izsaimniekošanu. Zagšana ir sasniegusi apmērus, kas draud ar valsts nozagšanu,¹⁴ tajā pašā laikā cīņa ar korupciju ir neveiksmīga.¹⁵ Policisti, kuriem jā rūpējas par kārtību, paši

² Āboliņa A. Piekauta un aplaupīta zīdaiņa māte // *Vakara Ziņas*. – 15. 09. 2000.

³ Pāparde I. Ģimeni izliek uz ielas // *NRA*. – 4. 11. 2000.

⁴ Galkina I. Daudzbērnu ģimenei jādzīvo šķūnī // *NRA*. – 8. 07. 2000

⁵ Rozītis O. J (Minsterē), Lapse I. Pedofilijas skandālā Itālijā atklāj saites ar Latviju // *Diena*. – 30. 10. 2000.

⁶ Driķe N. Tēvu apsūdz meitas izvarošanā // *Diena*. – 5. 10. 2000.

⁷ Pāparde I. Vardarbība pret bērniem pieaug // *NRA*. – 17. 11. 2000.

⁸ Bluķe D. Meitenes brauc piepelnīties // *Mēs*. – 5. 02. 2000.

⁹ Āboliņš I., Cērmāne I., Goldbergs J. Neviens suteners nav nonācis cietumā // *NRA*. – 31. 10. 2000.

¹⁰ Nagle G. Vecāku aizmirstie bērni meklē patvērumu // *Diena*. – 30. 10. 2000.

¹¹ Pāparde I. Mātei nezinot atņem bērnu // *NRA*. – 4. 07. 2000.

¹² Kočāne S. Pamestie bērni svešām sievietēm pierakstīti arī agrāk // *Diena*. – 24. 11. 2000.

¹³ Avotiņš V. Par dzīvību nebūs jāmaksā daudz // *NRA*. – 17. 11. 2000.

¹⁴ “Valsts nozagšana” Latvijā ir ļoti aktuāla // *Diena*. – 27.10. 2000.

¹⁵ Kalniņa K. Cīņa pret korupciju ir neveiksmīga // *Rīgas Balss*. – 21. 09. 2000.

rīkojas kā huligāni¹⁶ un zagļi,¹⁷ prokurori un tiesneši, kuri lemj par citu cilvēku likteņiem, kļūst pazīstami sabiedrībā kā skandalozas un aizdomās turamas personas.¹⁸ Pat ļoti augsta ranga prokurora amats nav šķērslis negodīgai rīcībai.¹⁹ Cietumos nokļūst arvien vairāk un vairāk cilvēku, tie ir pārpildīti, taču tajā pašā laikā apsūdzētie, tostarp nepilngadīgie, tiek ilgstoši turēti apcietinājumā bez tiesas sprieduma.²⁰

Plašs ir negāciju spektrs, kas caurvij sabiedrības dzīvi. To var analizēt, balstoties uz retrospektīviem faktiem. Taču to var arī nedarīt, jo katra nākošā diena sola arvien jaunus papildinājumus iepriekš aprakstītajām ainām. Šīs ziņas un iegūtā dzīves pieredze neatstāj vietu ilūzijām. Tā ir pateicīga vide alkoholisma un narkomānijas izplatībai.

Lielākajai cilvēku daļai nav skaidrs, ko darīt un kā aizsargāt sevi un ģimeni. Dabiska šķiet vēlme norobežoties no nepievilcīgās sabiedrības dzīves un draudīgās apkārtējās vides. Protesti, kas būtu vērsti pret šādām parādībām, nav sevišķi bieži sastopami, tomēr nereti tie izskan. Dažreiz visai negaidītā veidā, piemēram, 2000. gada nogalē luterāņu baznīcas arhibīskaps atsakās vadīt svētku dievkalpojumu valsts neatkarības svētkos. Tomēr kopumā mūsu sociālo telpu raksturo visai proporcionālas attiecības. No vienas puses, tā ir iepriekš minētā antisociālā vērtību pasaule, no otras – bailes, atsvešinātība, vienaldzība.

Vecāki pavada savus bērnus uz skolu un ik reizi atgādina viņiem par draudošajām briesmām: par autovadītājiem, kuri var viņus notriekt pat uz gājēju pārejas, kad bērns šķērso ielu, luksoforā degot zaļajai gaismai; par iespējamo vardarbību uz ielas, par iespējamām zādzībām un narkotisko vielu izplatītājiem skolā u. tml. Visu turpmāko dienas daļu vecāki nervozē, vai ti-

¹⁶ Āboliņš I. Par ārdišanas Saldū tiesā Rīgas policistus // NRA. – 20. 09. 2000.

¹⁷ Āboliņš I. Zādzībā pieķer Liepājas augsta ranga policistu // NRA. – 20. 09. 2000.

¹⁸ Ankipāne D. Apšaubā tiesneša ienākumus // NRA. – 19. 10. 2000.

¹⁹ Ankipāne D. Šabanska pagātnē atklājas negodīga rīcība // NRA. – 29. 09. 2000.

²⁰ Āboliņš I. Cietumos ir nepiedodami daudz ieslodzīto // NRA. – 13. 11. 2000.

kai ar viņa bērnu nenotiks kas ļauns, vai tikai viņš neatgriezīsies mājās apzagts un piekauts.

Mūsu sabiedrības vērtību krīze skar ikvienu, vispirms jau ģimenes, kurās aug bērni.

Pilsoniskās prasmes

Latvija aizvadīto gadu laikā kopš neatkarības atjaunošanas ir spērusi platus soļus demokrātijas attīstības un pilsoniskas sabiedrības virzienā. Taču pārmaiņas ir notikušas galvenokārt makrolīmenī – valsts institūciju, politisko partiju, pašvaldību, sabiedrības informācijas līdzekļu, nevalstisko organizāciju darbības līmenī. Ievērojami mazāk demokrātijas attīstība ir ietekmējusi cilvēku savstarpējās attiecības; psiholoģisko klimatu sabiedrībā; indivīda pozitīvo vērtīborientāciju; attiecības starp vecākiem un bērniem; vīru un sievu; sabiedrības attieksmi pret veciem cilvēkiem, pret bērniem u. tml. Mēs dzīvojam sabiedrībā, kurā lielu ietekmi saglabā aizspriedumi, neiecietība, vēsturiskā aizvainojuma un pat naida jūtas.

Dzīvotprasmi demokrātiskā (pilsoniskā) sabiedrībā, kura balstīta uz konkurences cīņas principiem, sabiedrības lielākā daļa ir apguvusi galvenokārt ar kļūdu un maldu metodes palīdzību. Padomju laikā izglītības sistēma nesekmēja pilsoniskā sabiedrībā nepieciešamo prasmju apguvi. Citiem vārdiem, sabiedrības lielākā daļa šīs prasmes apgūst pašmācības ceļā. Tajā nozīmīga loma ir bijusi atdarinājumiem, mēģinājumiem kopēt citu valstu pieredzi vai arī izmantot pirmskara pieredzi.

Ietekmīga ir bijusi sabiedrības informācijas līdzekļu loma, veicinot atklātību: informējot sabiedrību par valsts institūciju un politisko partiju, pašvaldību, nevalstisko organizāciju darbību, to pieļautajām kļūdām un neveiksmēm.

Tomēr kopumā iegūtās pilsoniskās prasmes nav spējušas skaidri un noteikti ievirzīt sabiedrības attīstību uz atsvešinātības pārvarēšanu, sabiedrības sašķeltības mazināšanu, integrētu sabiedrību.

Kļūdu un maldu metodi pilsonisko prasmju un sociālo zinību apguvē ir nepieciešams aizstāt ar mērķtiecīgu izglītojošu darbību, sākot ar sociālo zinību un prasmju apguvi pamatskolā un beidzot ar pieaugušo izglītību. Tiesa, šādai izglītības politikai ir jābalstās uz vīziju par to, kādu pilsoniskās sabiedrības attīstības modeli mēs savā valstī uzskatām par vēlamu: Skandināvijas valstīm raksturīgo pilsoniskās sabiedrības modeli vai, piemēram, ASV modeli, vai vēl kādu citu. Tā kā šāda izvēle nav izdarīta, piemēram, civilzinību priekšmeta saturu skolās veido galvenokārt izklāsts par to, kāda ir mūsu sabiedrība un valsts pašlaik (ar plašāku vai mazāk izvērstu atskatu vēsturē) salīdzinājumā ar citām valstīm un citu valstu sabiedrību. Trūkst mēģinājumu vingrināt skolēnu iztēli par to, kāda veida pilsoniskajā sabiedrībā viņi vēlas dzīvot. Līdz ar to netiek meklēti risinājumi, kā pārvarēt sabiedrības sašķeltību, demogrāfisko krīzi, reģionu atpalicību, kā cīnīties ar nabadzību u. tml.

Sociālo zinību apguve pieaugušo izglītībā

Konstatēt valodas neprasmī nav grūti, par to var pārliecināties ikreiz, kad vēlies sazināties, bet nespēj to izdarīt kādas valodas neprasmes (vai nepietiekamas prasmes) dēļ. Tāpat nav grūti konstatēt nepilsoņu skaitu valstī un raksturot naturalizācijas tempu. Pilsonisko prasmju nepietiekamību ir psiholoģiski grūtāk konstatēt un apjēgt. Cilvēki parasti uzskata, ka viņi izprot un labi orientējas sabiedrībā, kurā viņi dzīvo. Vēlētāji nemēdz atzīt savas kļūdas partiju un politiķu izvēlē. Arī tad, ja ir balsots par "skaistu frizūru" vai skaļiem un populistiskiem lozungiem. Vēlētāji labprāt uztic atbildību par likumdošanu un valstiski nozīmīgas politikas īstenošanu sabiedrībā labi atpazīstamiem aktieriem un mūziķiem, cilvēkiem, kurus bieži redz televīzijas ekrānos un dzird radio raidījumos, sevišķi neapgrūtinot sevi ar pārdomām, vai populārs dziedātājs, televīzijas diktors un raidījumu vadītājs spēs būt arī veiksmīgs likumdevējs un politiķis.

Cilvēkiem bieži vien trūkst objektīvu vērtējuma kritēriju par sabiedrībā notiekošo, viedokļu un interpretāciju daudzveidībā mazinās vai arī pilnībā zūd līdzsvarots individuāls sabiedrībā notiekošā redzējums.

Sociālo zinību apguve pieaugušo izglītībā norisinās divējādi: ar organizētu kursu starpniecību un pašmācību ceļā. Sistemātizētu priekšstatu par Latvijas vēstures pamatjautājumiem un valsts konstitucionālajiem principiem iegūst Latvijas pilsonības pretendenti, gatavojoties naturalizācijai. Tā arī ir vienīgā pieaugušo mērķgrupa, kura iegūst šāda veida izglītību.

Pieaugušo izglītības centri un skolas piedāvā klausītājiem kursus par atsevišķām tēmām, kas saistīti ar sociālo zinību un prasmju apguvi: piemēram, pašvaldības policijas darbinieks, kultūras darba menedžments, bērnu drošība, sieviešu drošība, skolu apkārtnes apzaļumošana un labiekārtošana, saskarsmes psiholoģija, kā veicināt sadarbību starp darbiniekiem, pašpārvalde skolā u. tml.²¹ Valsts administrācijas skola organizē kursus ierēdņū un citu valsts iestāžu darbinieku profesionālajai izglītošanai. Tēmas par sabiedrības integrāciju iepriekš minētajosursos netiek ietvertas.

Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” pasūtītās un Sociāli korelatīvo datu sistēmas veiktās “Pamatskolas sociālo zinību skolotāju aptaujas” rezultāti liecina, ka pēdējo trīs gadu laikā 75 procenti pedagogu ir apmeklējuši tālākizglītības kursus, kas saistīti ar sociālo zinību mācīšanu.²² Visbiežāk šajosursos tālākizglītojas vēsturnieki (43 procenti). Ievērojami mazāks (18 procenti) skolotāju skaits ir apmeklējuši kursus, kas pētījumā apzīmēti kā “sabiedriskās zinātnes”, kas acīmredzot aptver arī skolotājus, kas māca ekonomiku, ētiku un civilzinības.²³ Kā

²¹ Iespējas izglīties katram: Pieaugušo izglītības piedāvājumu katalogs. – Rīga: Latvijas Pieaugušo izglītības apvienība, 1999.

²² Pamatskolas sociālo zinību skolotāju aptauja. – Rīga, 2000. (Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” pasūtīts un SKDS veikts pētījums.)

²³ Turpat.

zināms, ekonomikas pamatus, ētiku un civilzinības skolās parasti māca pedagogi, kuri paši nav ieguvuši izglītību šajās specialitātēs. Tā kā pedagogu tālākizglītība aptver mazu daļu no praktizējošajiem pedagogiem, jāsecina, ka lielākā daļa no viņiem ekonomiku, ētiku un civilzinības ir apguvuši patstāvīgi.

Lai palielinātu pieaugušo pašmācības iespējas, pēdējos gados ir sagatavotas un izdotas daudzas grāmatas un brošūras par dažādiem sociālo zinību aspektiem – gan saistībā ar naturalizāciju, cilvēktiesībām un Latvijas virzību uz Eiropas Savienību, gan daudziem citiem tematiem.²⁴ Tomēr arī šajos darbos sabiedrības integrācijas un sabiedrības sašķeltības jautājumiem veltīta pārsvarā netieša uzmanība. Tieša uzmanība sabiedrības integrācijas tematikai (bez plašas un izvērstas saistības ar sociālo zinību un vērtību apguvi izglītības procesā) pievērsta tikai speciālajās zinātniski pētnieciska rakstura publikācijās.²⁵

Daudzu tūkstošu cilvēku uzmanība sabiedrības integrācijai tika pievērsta 1999. gadā, kad tika apspriesta valsts programmas koncepcija “Sabiedrības integrācija Latvijā”, tomēr arī tajā laikā skolās un pedagogu vidū šādas diskusijas notika ļoti reti. Kopumā izglītības politika pilsoniskās izglītības jomā, salīdzinājumā, piemēram, ar valstī īstenoto valsts valodas, kā arī naturalizācijas politiku ir mazāk skaidra, mazāk publiskota un izprasta.

²⁴ Taurēns J. Latvijas vēstures pamatjautājumi un valsts konstitucionālie principi. – Rīga, 1996.; Cilvēka tiesības: Starptautisku dokumentu krājums. – Rīga, 1992.; Deksnis E. B. Eiropas Savienība: mīti un īstenība. – Rīga, 1996.; Latvijas tiesību teorija cilvēktiesību kontekstā // Cilvēktiesību žurnāls. – 1997. Nr. 4.; Cilvēktiesības Latvijā 1998. gadā. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1999.; Izglītība cietumā. – Rīga, 1997.; Patērētāju izglītība. – Rīga, 2000.; Patērētāju tiesību aizsardzības likumdošana Latvijā un pasaulē. – Rīga, 2000.; Arod biedrība jautājumos un atbildēs: Rokasgrāmata. – 1999.; Valdības ētika šodien. – Rīga, 1997.; Lamentovičs V. Mūsdienu valsts. Civilizācijas. – Rīga, 1996.

²⁵ Nacionālā politika Baltijas valstīs / E. Vēbera un R. Kārklīņa redakcijā. – Rīga, 1995.; Pilsoniskā apziņa / E. Vēbera redakcijā. – Rīga, 1998.; Integrācija un etnopolitika / E. Vēbera redakcijā. – Rīga, 2000.

Tomēr bez sociālo zinību un vērtību apguves visdažādākajos iedzīvotāju slāņos arī valsts valodas apguve var izrādīties neveiksmīga, jo sabiedrības integrācijai ir nepieciešama kopīga valoda ne vien tiešā, bet arī pārnestā nozīmē. Mūsu sabiedrībā vērojama pārāk vienkāršota pieeja sabiedrības integrācijai ikreiz, kad izskan apgalvojums, ka latviešu valodas apguve ir pietiekams nosacījums atsvešinātības un sabiedrības sašķeltības pārvarēšanai. Nav šaubu, ka tieši no pilsoniskajām prasmēm un sabiedrībā iedibinātajām demokrātiskajām tradīcijām un vērtībām būs atkarīga turpmākā saskaņa sabiedrībā.

Ja valdība pēc programmas "Sabiedrības integrācija Latvijā" apstiprināšanas Ministru kabinetā atbalstīs to arī finansiāli un organizatoriski, šīs programmas īstenošana veicinās arī sabiedrības integrāciju un izpratni par sociālajiem procesiem pilsoniskā sabiedrībā. Vairākos šīs programmas projektos paredzēts īstenot virkni pasākumu, kas veicinās sociālo zinību apguvi.

Sociālās vides ietekme uz skolu

Sociālie apstākļi atsvešinātības sakarā ietekmē skolu vismaz trīs veidos.

- Skola ir atvērta sabiedrības nelabvēlīgām ietekmēm. Nav izveidojusies aizsargsistēma, kas palīdzētu skolai norobežoties no tām.
- Neatrisinātās skolotāju sociālās problēmas (nepietiekams atalgojums, sociālā neaizsargātība u. c.) ietekmē skolotāju kvalifikācijas līmeni un attieksmi pret veicamo darbu.
- Bērniem no nelabvēlīgām ģimenēm ir sliktākas sekmes mācībās, un skola nespēj kompensēt šo ģimeņu ietekmi uz skolēnu.
- Ja ģimenē valda atsvešināta attieksme pret valstī un sabiedrībā notiekošo, tā ietekmē arī skolēna vērtīborientāciju.

Citiem vārdiem, daudzveidīgā atsvešinātība, kāda sastopama sabiedrībā, ielaužas arī skolu dzīvē. Apkārt esošā sociālā vide reti kad socializē jauno paaudzi ar iejūtību, labvēlību, pieklājību, ar humānisma un morālo vērtību piemēru un paraugu. Daudz

spilgtāk skolu dzīvē ielaužas apkārtējās sabiedrības negācijas. Skolas ir atvērtas narkotikām un vardarbībai. Nereti skolas ir spiestas pat algot apsardzi, lai aizsargātu skolēnus no apkārt kļīstošu pusaudžu agresivitātes, laupīšanām, no narkotisko vielu izplatītājiem. Ziņas par narkotiku izplatību, laupīšanām, citām noziedzīgām darbībām, ko skolēni iegūst no sabiedrības saziņas līdzekļiem, tikai papildina viņu ikdienas dzīvē pieredzēto.

Lai pasargātu bērnu no apkārtējās vides "sociālajām slimībām", vecāki mēģina veidot aizsargsistēmu pret šīm nevēlajām parādībām. Piemēram, pavada bērnu uz skolu un sagaida pēc skolas (vai arī algo kādu cilvēku, kas to dara). Jo vairāk apdraudējumu ir apkārtējā sociālajā vidē, jo intensīvāki ir mēģinājumi norobežoties no tās.

Novilkt robežu starp to, no kā vajadzētu izvairīties, un to, kas varētu būt pieņemams un nekaitīgs, ir grūti un bieži vien neiespējami, it sevišķi, ja tas attiecas uz bērna drošību. Līdz ar to potenciālais psiholoģiski uztvertais apdraudējums kļūst vispārējs. Šajā kontekstā veidojas pirmais atsvešinājuma loks starp jauno paaudzi un apkārtējo sabiedrību. To var formulēt arī kā sadzīves atsvešinātību, ko rada bailes no apkārtējās sabiedrības.

Sākotnējās ietekmes, kas veidojas ģimenē, pirmsskolas izglītības iestādē, bērnam tuvākajā sociālajā vidē, ir noturīgas un saglabājas visu mūžu, tās veido pamatu cilvēka vērtību pasaulei. Pakāpeniski izpratni par sabiedrību, par sociālās vides vērtībām un tās raksturu bērns arvien vairāk sāk iegūt no attālinātākas vides – uztverot informāciju par valsti un pasaulē notiekošo ar sabiedrības informācijas līdzekļu starpniecību. Sabiedrībā valdošais noskaņojums, vērtības, izpratne par morāli, stereotipi u. tml. kļūst par bērna pasaules redzējuma, domu un sapratnes sastāvdaļu. Apkārtējā sociālā vide tiecas socializēt jauno paaudzi pēc "sava ģimja un līdzības".

Prāvs ir to skolēnu skaits, kuri dodas uz skolu no nelabvēlīgām, no vardarbībā slīgstošām ģimenēm. Viņi ir nonākuši saskarē ar pašiem skaudrākajiem "izdzīvošanas likumiem" jau

agrā bērnībā un “dzīves gudrības” apgūst no saviem vienau-
džiem ielas dzīvē.

Tomēr arī ģimene, pat ja tā cenšas distancēties no apkārtējās
vides negatīvajām ietekmēm, nespēj kompensēt sabiedrībā
valdošo raupjumu. Vecāki bieži vien ir pārāk aizņemti un norūpē-
jušies par iztikas līdzekļu gādāšanu, un viņiem nav pietiekami
daudz laika un spēka, lai veltītu saviem bērniem ilgstošu uzman-
nību. Šajos gadījumos par galveno skolēna “aukli” un brīvā lai-
ka pavadoni kļūst televīzija ar tai raksturīgo varmācību, nežēlī-
bu, nāves un asins ainām. Galu galā televīzijas uzburtā realitāte
ir pat atbaidošāka nekā reālajā dzīvē sastopamā.

Tā vardarbība, nežēlība, atsvešinātība nostiprinās kā ikdie-
nas parādība. No šīs vides ietekmes nav iespējams izvairīties ne-
vienam – ne bagātam, ne arī, protams, nabagam.

Kaut arī “ielas dzīves” socializācijas (vienai jaunās paaudzes
daļai) un ģimenes (mājas) socializācijas (otrai daļai) atšķirības
veido šķēluma līniju bērnu un jauniešu vidē, tomēr tā reālās ap-
rises ne vienmēr ir skaidri izteiktas. Nereti tieši nabadzīgo ģi-
meņu bērni (kaut vai tādēļ, ka mājās nav televizora) biežāk pie-
vēršas, piemēram, grāmatu lasīšanai un tādējādi izvairās no te-
levizora graužošās ietekmes.

Cita jaunās paaudzes šķēluma līnija veidojas starp skolēniem
no skolām ar latviešu mācībvalodu un skolām ar krievu mācīb-
valodu. Latviešu valodas apguve skolās ar krievu mācībvalodu
mazina atsvešinātību, jo vairo saziņas iespējas starp dažādas et-
niskās piederības skolēniem. Taču latviešu valodas apguve vien
ne vienmēr tuvina atšķirīgās vērtību pasaules, atšķirīgās (nereti
pat pretējās) pilsoniskās un lojalitātes nostādnes.

Apgūstot matemātiku, fiziku, ķīmiju u. tml., apkārtējā sociālā
vide maz ietekmē skolēnu zināšanas un prasmes; citos gadījumos,
apgūstot, piemēram, bioloģiju, ģeogrāfiju, valodu, literatūru, šī
ietekme var būt lielāka. Savukārt vēstures, ētikas, ekonomikas,
civilzinību apguvi tieši ietekmē apkārtējā sabiedrība ar tajā
valdošajām problēmām, aizspriedumiem, vēlmēm un cerībām.

Kaut arī bērna civilās (pilsoniskās) vērtīborientācijas pamati veidojas ģimenes un apkārtējās sabiedrības ietekmē, taču arī iepriekš minēto mācību priekšmetu ietekmē skolēni ne vien paplašina un padziļina savas sociālās zināšanas, iegūst jaunas sociālās prasmes, bet arī aktīvi veido savu vērtību pasauli un izpratni par sabiedriski nozīmīgām vērtībām.

Līdz ar to rodas jautājums, vai jaunajai paaudzei pamatskolas gados sociālo zinību priekšmetu apguve palīdz izkļūt no apkārtējai sabiedrībai raksturīgā atsvešinātības tīkla, ko radījusi pieaugušo pasaulē izplatītā negatīvā attieksme pret valsts institūciju darbu, valdības politiku, korupciju, sabiedrībā sastopamo vardarbību un noziedzību? Vai skolēni, beidzot pamatskolu, izprot šīs problēmas un ir noskaņoti veidot savu dzīvi tā, lai pārvarētu atsvešinātību un veicinātu sabiedrības integrāciju?

2.2. Sociālo zinību, prasmju un vērtību apguve pamatskolā

Sociālo zinību standarti

Apvienotie "Valsts pamatizglītības standarti" nosaka izglītības saturu, mērķi un rezultātu. Pamatizglītības standarti ir orientēti uz to, lai bērni skolā:

- veidotos un attīstītos par harmoniskām personībām,
- sagatavotos tālākai izglītībai (vidējai, profesionālai), iegūtu prasmes un motivāciju mācīties visu mūžu,
- būtu apguvuši sabiedriskajai un individuālajai dzīvei nepieciešamās zināšanas, prasmju pamatus un attieksmes.²⁶

Pamatizglītības standartā definēta arī harmoniska personība. Tās "ir cilvēks, kas savā attīstībā un darbībā saskaņo gan individuālās dzīves, gan sabiedriskās dzīves parādības, gūst gandarījumu un papildījumu katrā no tām, apzinās savas dzīves

²⁶ Valsts pamatizglītības standarts. – Rīga, 1998.

jēgu un, nezaudējot vērtību orientierus, spēj nepārtraukti mainīties līdz ar apkārtējās pasaules pārmaiņām, kā arī pats pārveidot šo pasauli, saskaņojot savas un citu vēlmes, vajadzības un iespējas".²⁷ Vēl standarti atgādina, ka cilvēks ir primārs attiecībā pret sabiedrību, bet sabiedriskā dzīve ir visu to attiecību kopums, ko cilvēki veido paši un kuru rezultātā top institūcijas un sabiedriskās sistēmas, kas atgriezeniski ietekmē katru sabiedrības locekli.

Standarti ir konkretizējami. Tie, piemēram, paredz noteiktu zināšanu un prasmju apguvi izglītības jomā "Es un sabiedrība". Tie paredz, ka skolēns izglītojas sociāli un morāli, mācās izprast sabiedrības dzīves likumsakarības, apgūst prasmi veikt morālu izvēli, paust un aizstāvēt savus uzskatus saistībā ar apkārt notiekošo, apzināti meklēt un atrast savu vietu sociālajā pasaulē, lai spētu dzīvot saskaņā ar sevi un citiem un spētu uzņemties atbildību par sevi un citiem cilvēkiem.²⁸

Skolēna uzdevums ir izprast ekonomiskās dzīves galvenās likumsakarības, izprast, kā pagātne ietekmē mūsdienu sabiedrību, apgūt veselīga dzīvesveida pamatus, humānas, savstarpējas cieņas pilnas saskarsmes prasmes, gūt priekšstatu par sabiedrības politiskās dzīves būtiskajām likumsakarībām un demokrātijas galvenajām vērtībām, gūt priekšstatu par pasaules daudzveidību, mācīties iecietīgi attiekties pret citādo, gatavoties pilsoņa pienākumu veikšanai u. tml.

Beidzot pamatskolu, skolēnam ir jāapzinās savas un citu cilvēku tiesības un pienākumi, viņam jābūt motivētam dzīvot saskaņā ar tiem, viņš zina cilvēktiesības un ir gatavs uzņemties civilo atbildību, spēj paskatīties uz Latvijas vēsturi un tagadni no dažādu valsts sociālo grupu viedokļa, izprot likumu svarīgumu sabiedrības dzīvē un apzinās demokrātijas pamatvērtību nozīmi, saprot ētikas lomu ekonomiskajās aktivitātēs, ir apguvis

²⁷ Turpat.

²⁸ Turpat.

ekonomiskās un sociāli politiskās domāšanas un aktivitāšu pamatus, prot rīkoties dažādās sociālās saskarsmes situācijās, spēj būt par padomdevēju un palīgu citiem, spēj saskatīt dažādus sociālos konfliktus un ierosināt iespējamus to risināšanas ceļus, apzinās vienaudžu un citu cilvēku iespējamo destruktīvo ietekmi uz sevi un spēj aizstāvēt savus uzskatus un vērtības.²⁹

Līdzīgi ir arī atsevišķo sociālo zinību priekšmetu standarti, kuriem jābūt saskaņā ar apvienoto "Valsts pamatizglītības standartu". Pašlaik gan spēkā esošie priekšmetu standarti (vēsturē, civilzinībās, ētikā, ekonomikā u. c.) ir izstrādāti vēl pirms apvienotā standarta stāšanās spēkā.

Latvijā ir izstrādāts pamatskolas sociālo zinību kursa attīstības perspektīvais plāns, ieviesti obligāti ētikas (7. klase), ekonomikas (8. klase) un civilzinību kursi (9. klase). Savukārt ar šo standartu kopu tiek saskaņotas izglītības programmas, IZM apstiprinātās mācību grāmatas, sociālo zinību pasniegšanas metodes un mācību līdzekļi. Šāda metode paver iespēju veidot **vienotu pieeju sociālo zinību apguvē** visā vispārējās izglītības sistēmā. Tas ir svarīgs priekšnoteikums tam, lai sakārtotu sociālo zinību apguvi Latvijas skolās, palielinātu to ietekmi un nozīmi.

Tie ir būtiski principi, kuru ievērošana laika gaitā labvēlīgi ietekmēs sociālo zinību apguvi, arī izpratni par sabiedrības integrāciju. Šie standarti izvirza augstas prasības un jābūtības līmenī acīmredzot ir pareizi. Protams, lielākās problēmas rada nepieciešamība saskaņot šos standartus ar sociālās īstenības raupjo ikdienu.

Latvijas publiskās dzīves piesātinātība ar cilvēktiesību, tostarp bērna tiesību pārkāpumiem norāda, ka maz ir tādu dzīves situāciju, kurās cilvēks patiešām ir primārs attiecībā pret sociālo vidi. Parasti primārie ir dažādi apdraudējumi: piemēram, tas, ka cilvēks (ģimene) ziemas laikā ir spiests dzīvot aukstā dzīvoklī, jo kāda amatpersona ir izšķērdējusi viņa naudu, kas bija sa-

²⁹ Turpat.

maksāta par siltumapgādi. Primārs ir tas, ka slimības gadījumā ne visiem cilvēkiem ir iespējams izmantot ārsta pakalpojumus, ja tie ir dārgi. Primārs galu galā ir tās, ka atsevišķs cilvēks pārāk bieži ir bezspēcīgs attiecībā pret to, kas apkārt notiek, bet drošības struktūras un tiesas ne vienmēr spēj viņu aizsargāt.

Patiesībā plaša starp vēlamu un esošo ir liela un dziļa. Turklāt ļoti iespējams, ka reālie dzīves apstākļi ietekmē skolēnu prātus tomēr spilgtāk un valdonīgāk nekā vēlamie personības orientieri un standarti.

Tomēr tas nemazina šo standartu saturisko un metodisko nozīmi.

Pētījumi

Lai izprastu, kādas patiesībā ir skolēnu zināšanas, prasmes, vērtīborientācija un kā tā atbilst standartos noteiktajām prasībām, nepieciešami pētījumi. Būtiski ir tas, ka šādi pētījumi Latvijā ir uzsākti. Līdz ar to ir iespējas iegūt datus, analizēt un vērtēt tos. Tas paver iespēju izglītības politikā izmantot zinātnisku pieeju.

1999. gada pavasarī LU Psiholoģijas un pedagogijas fakultātes Izglītības pētniecības institūts veica pētījumu par civilzinību apguvi un pilsonisko izglītību, aptaujājot 8. klašu skolēnus no 130 skolām un 9. klašu skolēnus no 12 krievu mācībvalodas skolām (kopumā no 73 skolām ar latviešu mācībvalodu un 69 skolām ar krievu mācībvalodu).³⁰ Pētījumā piedalījās arī 380 skolotāji, kuri māca sociālo zinību priekšmetus pētījuma dalībklasei. Viņi aizpildīja skolotājiem domātās anketas.

Pētījums ir nozīmīgs ar to, ka tas vienlaicīgi ir arī starptautisks pētījums. To koordinēja Starptautiskā Izglītības sasniegumu vērtēšanas asociācija (The International Association for

³⁰ Civilzinību izglītības Latvijā starptautiskā salīdzinošā novērtēšana (Pamatpētījuma datu apstrāde un nacionālā analīze skolēnu attieksmju domēnā un atsevišķo grupu kontekstā). – Rīga, 2000; IEA Pilsoniskās izglītības pētījums: Pētījuma dati. – Rīga, 2000.

Evaluation of Education Achievement – IEA), tomēr pētījuma dati vēl nebija publicēti šī darba tapšanas laikā.

Saskaņā ar pamatizglītības standartu 8. klases skolēnam Latvijā ir jābūt noteiktām pilsonisko prasmju un zināšanu iemaņām atbilstoši sasniegumiem tajos priekšmetos, kas iekļaujas “Es un sabiedrība” izglītības jomā, proti, vēsturē, ētikā, ekonomikā, veselības mācībā, mājturībā, ģeogrāfijā, sportā u. c. Šajā vecumā pilsoniskās zināšanas tāpat ir iegūtas integrēti ar dažādu priekšmetu un tēmu starpniecību, bet skolēnu priekšstatus vēl nav ietekmējis civilzinību priekšmets, jo tas tiek apgūts 9. klasē.

Skolēnu sasniegumi

Skolēni, kuri atbildēja uz jautājumiem, ko piedāvāja aptaujas anketa, skolas gaitas ir uzsākuši jau neatkarīgās Latvijas laikā. Tātad laikā, kad Latvijā notika strauja sabiedrības dzīves demokrātizācija. Neapšaubāmi, šie plašie un trauksmainie pārveidojumi ir piesaistījuši arī jaunās paaudzes uzmanību demokrātijas attīstībai un tās izraisītajām problēmām.

Skolēnu atbildes vairāk nekā 80 procentos gadījumu ir pareizas, izvēloties testā atbildes par pilsoņa pienākumiem demokrātiskā valstī un demokrātijas apstākļos, kā arī – par ANO darbības galveno mērķi.³¹

Skolēnu atbildes ir pareizas robežās no 60 līdz 80 procentiem, izvēloties testā atbildi par likumu nozīmi, politiskajām tiesībām un žurnālista tiesībām, sievietes diskrimināciju, bērnu tiesībām ANO Bērnu tiesību konvencijā, Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas galveno mērķi, sabiedrisko organizāciju nozīmi, demokrātijas apdraudētību, daudzpartiju politiskās sistēmas funkcijām, valsts pārvaldi demokrātiskā politiskā sistēmā, parlamenta (Saeimas) galveno uzdevumu, uzskatu dažādību un preses brīvību, brīvā tirgus ekonomikas svarīgākajām pazīmēm.³²

³¹ Turpat.

³² Turpat.

Pareiza izvēle svārstās robežas no 59 procentiem un 50 procentiem, atbildot uz jautājumu par arodbiedrību pienākumiem; par darbībām demokrātiskā valstī, kas būtu pretrunā ar likumu par pilsoņu politiskajām organizācijām; par valsts vadības problēmām demokrātijas un viedokļu dažādības apstākļos; par to, vai pilsoņu iespējas ietekmēt lēmumu apspriešanu un lēmumu saturu ir nepieciešama demokrātiskas valsts pazīme; par cilvēktiesību pārkāpumiem demokrātiskā sabiedrībā.³³

Zem 50 procentiem ir pareizo atbilžu par to, kādas rīcības rezultātā valdību, visticamāk, varētu nosaukt par nedemokrātisku; kas vada starptautiskā biznesa uzņēmumus; kas ir regulāru vēlēšanu galvenais uzdevums; kādos gadījumos tiek pārkāpts cilvēku (dzimumu) vienlīdzības princips; kāda ir valsts konstitūcijas būtība; kas vispārliciecināšāk apstiprina diktatora nodomu atjaunot valstī demokrātiju; kā rīkojas korumpēti deputāti; kā nedrīkst rakstīt vēstures mācību grāmatas.³⁴

Veicot datu analīzi, pētījuma autori Latvijā ir konstatējuši vairākas likumsakarības: pētījums parādīja, ka Latvijā ir ievērojama sasniegumu atšķirība pilsoniskajā izglītībā starp lauku un pilsētu skolām. Visaugstākie sasniegumi ir Rīgas skolēniem, tad seko pārējo lielāko pilsētu skolēni, bet viszemākie sasniegumi ir mazpilsētu un lauku skolēniem. Liela ir arī atšķirība starp skolēniem ar augstākiem sasniegumiem un skolēniem ar zemākiem sasniegumiem. Skolēni, kuri spējuši sniegt atbildes tikai uz 12 jautājumiem, veido ap 10 procentus no aptaujāto skolēnu skaita.³⁵ Pētījums apstiprina, ka milzīga ietekme uz vidējiem sasniegumiem ir ģimenes faktoram. Turklāt, ja ģimenē nav mācībām labvēlīgu apstākļu, arī skola šo nelabvēlīgo ietekmi nespēj kompensēt.

Kaut arī no skolēnu atbildēm jaušams, ka viņiem sagādā grūtības atšķirt demokrātisku sabiedrību no nedemokrātiskas, pareizi

³³ Turpat.

³⁴ Turpat.

³⁵ Turpat.

spriest par pilsoņa līdzdalības iespējām demokrātiskā sabiedrībā, pieņemot lēmumu un aktīvi stāties pretī nevēlamām parādībām, kas vērojamas sabiedrības dzīvē u. tml., tomēr šīs atbildes kopumā nedod iespēju tieši spriest par skolēnu gatavību aktīvi darboties, lai pārvarētu atsvešinātību un veicinātu sabiedrības integrāciju. Arī tas, ka lauku skolēnu sasniegumi ir ievērojami pieticīgāki par pilsētu skolēnu sasniegumiem, vēl nedod iespēju secināt, ka lauku skolēni ir noskaņoti pret demokrātiju, pret sabiedrības integrāciju un atbalsta atsvešinātības saglabāšanu.

Atbildes uz dažiem jautājumiem dod iespēju spriest par skolēnu prasmi vērtēt apstākļus, kas varētu sekmēt demokrātijas attīstību un sabiedrības integrāciju. 68 procenti skolēnu saprot, ka nopietnus draudus demokrātijai varētu radīt tādi valsts vadītāji, kas neievēro cilvēktiesības.³⁶ Protams, sabiedrībā, kurā netiek ievērotas cilvēktiesības, arī panākumi sabiedrības integrācijas jomā nevarētu būt stabili un konsekventi. Tikai 43 procenti skolēnu atraduši pareizu atbildi un uzskata, ka nedemokrātiska ir tā valdība, kas neļauj cilvēkiem to kritizēt. Tikpat daudz skolēnu ir atraduši pareizo atbildi un izpratuši, ka naudas pieņemšana no vēlētājiem par viņiem vēlamu likuma pieņemšanu ir spilgts Saeimas deputāta korupcijas piemērs. Neapšaubāmi, korupcijas izplatība ir fakts, kas šķēļ sabiedrību. Tomēr iepriekš minētie procenti liecina, ka lielākā skolēnu daļa šajos jautājumos neorientējas.

Kopumā šie dati atsedz skolēnu prasmi (neprasmi) orientēties procesos, kas notiek sabiedrībā. Jāpiezīmē, ka Latvijas skolēni bieži vien nespēj atšķirt viedokli no fakta.

Skolēnu viedokļi par demokrātiju

Latvijas skolēnu uzskati par demokrātiju ir visai pretrunīgi. Kaut arī lielākā skolēnu daļa atbalsta demokrātiju un izprot tās

³⁶ Turpat.

nepieciešamību, tomēr ne vienmēr aptaujāto skolēnu uzskati ir nekonsekventi un pārliecinoši.

Iegūtās atbildes sabiedrības vienotības un atsvešinātības pārvarēšanas sakarā var grupēt divās daļās. Pirmkārt, tās ir atbildes, kuras raksturo skolēnu izpratni par demokrātiju vispār, proti, skolēnu netiešu atbalstu (vai pretēji – vērsanos pret) tiem nosacījumiem sabiedrības dzīvē, kas veido apstākļus atsvešinātības pārvarēšanai un sabiedrības integrācijai. Otrkārt, vairākos gadījumos atbildes attiecas uz tēmām, kas samērā tieši un nepastarpināti ietilpst sabiedrības integrācijas problemātikā.

Pirmajā gadījumā tie ir, piemēram, jautājumi par vēlēšanu tiesībām, vārda brīvību, preses brīvību, cilvēka tiesībām, tiesu neatkarību u. tml. Kaut arī lielākā aptaujāto skolēnu daļa (69 procenti) **principā atbalsta vārda brīvību** (no tiem pārliecinoši – 32 procenti), tomēr ne mazums ir arī tādu skolēnu (25 procenti, tātad katrs ceturtais), kuri uzskata, ka tiesības brīvi paust savus uzskatus kaitē demokrātijai. Maz nav arī tādu skolēnu (6 procenti), kuriem šis jautājums ir izrādījies par grūtu, lai sniegtu jebkādu atbildi. Turklāt vārda brīvību biežāk neatbalsta tieši latviešu skolēni, it sevišķi (32 procenti) latviešu skolēni mazpilsētu un lauku skolās. Skolēni no krievu mācībvalodas skolām ciešāk turas pie uzskata, ka vārda brīvība veicina demokrātijas attīstību.³⁷ Arī šajā gadījumā jūtama ģimenē un apkārtējā vidē valdošo uzskatu ietekme, jo acīmredzot mazākumtautību pārstāvjiem aizvadītajos gados ir bijis vairāk jādome par vārda brīvības nozīmi viņu dzīvē.

Ar vārda brīvību ir saistīts arī jautājums par to, vai cilvēkiem ar kritiskiem uzskatiem par valdību ir jāaizliedz runāt publiskās sanāksmēs. Šādu rīcību neatbalsta lielāka skolēnu daļa (65 procenti), turklāt stingri pārliecināti par šādas rīcības neatbilstību demokrātijai ir tikai 29 procenti no aptaujātajiem skolēniem. Turklāt maz nav arī tādu skolēnu (28 procenti), kuri domā, ka

³⁷ Turpat.

šāds aizliegums varētu stiprināt demokrātiju. Arī šajā gadījumā skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu ir pārliecināti, ka ar aizliegumiem (ar nedemokrātiskām metodēm) demokrātiju atbalstīt ir visai sarežģīti. Turklāt 9 procenti skolēnu no Rīgas latviešu skolām un 10 procenti skolēnu no latviešu lauku skolām nav spējuši izvēlēties nevienu no piedāvātajiem atbilžu variantiem.³⁸

Skolēniem nav skaidru priekšstatu arī par **preses brīvību**. Tikai 40 procenti skolēnu uzskata, ka laikrakstiem ir jābūt brīviem no jebkādas valsts politiskās kontroles. Puse no aptaujātajiem skolēniem domā, ka valstij ir politiski jākontrolē laikraksti. Daudzi skolēni (10 procenti) nav spējuši orientēties šajā problēmā un tādēļ atturējušies izteikt savu nostāju. Katrs ceturtais skolēns domā, ka, ja visi laikraksti pieder vienai izdevniecībai, tas demokrātijai nāk par labu.³⁹

Skolēnu izpratni par sabiedrības saziņas līdzekļu lomu raksturo arī skolēnu atbildes uz jautājumiem par televīzijas darbību. Viena trešā daļa skolēnu uzskata, ka, ja visas televīzijas pauž vienādu viedokli par politiku, tas veicina demokrātiju. Biežāk šādu nostāju pauž latviešu skolēni. Turklāt katrs desmitais skolēns nav vispār spējis atbildēt uz jautājumu par viedokļu dažādību TV un tās ietekmi uz demokrātiju. Tāpat pagātnes domāšanas tradīcijas ir diezgan stipras arī skolēnu vidū un vienas (pareizās?) patiesības piekritēji ir sastopami ne tikai vecākajā paaudzē.

Latvijas pusaudžu izpratne par **cilvēktiesībām** ir dziļi problemātiska. Tikai nedaudz vairāk par pusi (53 procenti) skolēnu uzskata, ka cilvēkiem ir tiesības pieprasīt sev politiskas un sociālas tiesības un tas veicina demokrātiju. Mazāk par piekto daļu (17 procenti) skolēnu ir stingri pārliecināti, ka katram cilvēkam ir šādas tiesības. Pārējiem tas nešķiet būtiski, un katram trešajam skolēnam pat šķiet, ka, ja cilvēki pieprasa savas politiskās un sociālās tiesības, tas ir apgrūtinājums demokrātijai. Ie-

³⁸ Turpat.

³⁹ Turpat.

spējams, ka grūtības izvēlēties pareizo atbildi sagādā specifiskie Latvijas apstākļi – lielais nepilsoņu skaits, kuriem nav, piemēram, tiesību piedalīties vēlēšanās un referendumos. Tomēr krievu skolēnu nostāja šajā gadījumā maz atšķiras no latviešu skolēnu nostājas. Un atkal raksturīgi, ka daudzi skolēni (pat 20 procenti skolēnu no lauku (mazpilsētu) skolām ar krievu mācībvalodu) nav spējuši izvēlēties nevienu no piedāvātajiem atbilžu variantiem.⁴⁰

To, ka pusaudžiem ir neskaidri priekšstati par cilvēktiesībām, apliecina arī atbildes uz kādu citu jautājumu. Vairāk nekā puse (57 procenti) no skolēniem domā, ka, ja cilvēki atsakās pakļauties likumam, kas ir pretrunā ar cilvēktiesībām, tas kaitē demokrātijai; tikai 32 procenti skolēnu atzīst, ka tas veicina demokrātiju, bet 12 procenti šādā izvēlē nav spējuši orientēties. Par kaitējumu demokrātijai šajā sakarībā izteikušies 60 procenti latviešu skolēnu, kā arī skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu Latvijas mazpilsētās un laukos.⁴¹

Tiesa, lielāks skaits skolēnu pieļauj iespēju nevardarbīgi protestēt pret likumu, kas šķiet prettiesisks, un 58 procenti skolēnu domā, ka šāds protests veicinātu demokrātijas attīstību.⁴²

Skolēni principā izprot neatkarīgas **tiesas nozīmi** un neatbalsta (74 procenti) politiķu centienus ietekmēt tiesu, turklāt aktīvāk šādu nostāju pauž skolēni no skolām ar latviešu mācībvalodu.⁴³

Vēlēšanu tiesības aizstāv 74 procenti aptaujāto skolēnu. Šādu nostāju, ka tiesības brīvi ievēlēt politiskus vadītājus veicina demokrātijas attīstību, aktīvāk un pārliecinošāk aizstāv skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu. 22 procenti skolēnu pieļauj, ka šādas tiesības kaitē demokrātijai.⁴⁴

Līdzīga aina veidojas arī, atbildot uz jautājumu, vai valsts

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Turpat.

⁴² Turpat.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ Turpat.

vadītājs drīkst iecelt amatos valdībā savas ģimenes locekļus. Prāvs skolēnu skaits pieļauj (21 procents), ka valsts vadītājs drīkst iecelt amatos valdībā savas ģimenes locekļus, un tas, viņuprāt, ne-traucē demokrātijas attīstībai. Gandrīz katrs desmitais skolēns nav spējis atbildēt uz šo jautājumu. Tiesa, šajā gadījumā ir gandrīz divas reizes vairāk tādu latviešu skolēnu (salīdzinājumā ar skolēniem no skolām ar krievu mācībvalodu), kuri uzskata, ka iepriekš minētā rīcība demokrātijai kaitē.⁴⁵

Tiešs totalitāras sabiedrības pieredzes mantojums izpaužas 14–15 gadu veco skolēnu atbildēs uz jautājumu par pārmērīgu uzticēšanos valsts vadītājam. Tikai nedaudz vairāk par vienu trešdaļu (35 procenti) skolēnu ir stingri un noteikti pret aklu uzticēšanos cilvēkam, kurš satvēris varas grožus. Turpretī gandrīz katrs ceturtais skolēns (24 procenti) pieļauj, ka akla uzticība valdības vadītājiem veicina demokrātiju. Acīmredzot skolēniem šķiet, ka varas cilvēkiem ir jābūt ārpus kritikas un vērtējuma un visu pārējo cilvēku pienākums ir bez ierunām sekot vadītāju gribai. Katrs piektais (20 procenti) skolēns no krievu mācībvalodas lauku (mazpilsētu) skolām pat uzskata, ka akla uzticība vadītājiem ļoti veicina demokrātiju.⁴⁶ Tātad valdonības (no vienas puses) un aklas paklausības (no otras) gars ir plaši izplatīta parādība šajās skolās un šajā sociālajā vidē.

Otrajā gadījumā tās ir atbildes uz jautājumiem, kas tiešāk attiecas uz sabiedrības vienotības veicināšanu – pilsonisko līdzdalību, sieviešu tiesībām, imigrantu tiesībām, nevalstisko organizāciju darbību.

Ja aptaujātajiem skolēniem būtu tiesības vēlēt un ietekmēt politiskos procesus mūsu valstī, sievietēm nebūtu lielu cerību izvirzīties politiskās dzīves priekšplānā. Tikai 60 procentu skolēnu piekrīt tam, ka politiskās partijas veicina demokrātiju, atbalstot sieviešu centienus kļūt par politiskām līderēm. Sievietes

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ Turpat.

politīķes demokrātijai kaitē – tā domā gandrīz ceturtdaļa skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu un trešā daļa skolēnu no latviešu skolām. Tā domā 29 procenti aptaujāto zēnu un arī 23 procenti aptaujāto meiteņu. Gandrīz piektā daļa latviešu un nedaudz mazāk skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu nav spējuši izvēlēties nevienu no iepriekš minētajiem atbilžu variantiem.⁴⁷

Skolēnu attieksmi pret sievieti sabiedrībā raksturo arī vēl citas skolēnu atbildes. Tā, piemēram, nedaudz vairāk par pusi (54 procenti) skolēnu domā, ka, ja likums, ko sievietes uzskata par netaisnīgu, tiek mainīts, tas rada kaitējumu demokrātijai. Tā domā pat 67 procentu skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu Rīgā, Latvijas mazpilsētās un laukos. Vairāk nekā 15 procentiem latviešu skolēnu šāda jautājuma nostādne ir bijusi negaidīta, un viņi nav spējuši uz to atbildēt.⁴⁸

Latvijas pusaudži ir par to, lai baznīca būtu pakļauta valsts varai – vairāk par pusi skolēnu uzskata, ka, ja baznīca ir atdalīta no valsts, tas kaitē demokrātijai. 22 procenti latviešu skolēnu un 14 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu nav spējuši atbildēt uz jautājumu par baznīcas un valsts saistības veidu.⁴⁹

Skolēniem daudzos gadījumos neskaidra ir nevalstisko organizāciju jēga, un viņi tiecas dažādā veidā ierobežot demokrātiju. Kaut arī 67 procenti skolēnu uzskata, ka demokrātiju veicina tas, ja daudzas un dažādas organizācijas, kurām cilvēki var pievienoties, ir plaši pieejamas, šādu viedokli stingri aizstāv mazāk par ceturto daļu no aptaujātajiem pusaudžiem. Nedaudz vairāk par ceturtdaļu skolēnu uzskata, ka tas radītu kaitējumu demokrātijai.⁵⁰ Iespējams, ka šajos uzskatos meklējama atslēga, kāpēc jaunieši visai pakūtri ar savu līdzdalību atbalsta nevalstiskās organizācijas. Vairāk nekā katrs desmitais pusaudzis nav varējis atbildēt uz jautājumu par šo tēmu.

⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ Turpat.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ Turpat.

Arī līdzdalība partiju dzīvē netiek augsti vērtēta – tikai 44 procenti skolēnu atzīst, ka demokrātiju veicina tas, ja cilvēki līdzdarbojas politiskajās partijās un mēģina ietekmēt valdību. Tikpat daudz skolēnu (44 procenti) uzskata, ka tas kaitētu demokrātijai, turklāt tā domā 51 procents latviešu skolēnu no Rīgas skolām. 12 procenti skolēnu uz šo jautājumu vispār nav spējuši atbildēt.⁵¹ Iespējams, ka šo rezultātu ir ietekmējusi sabiedrībā plaši izplatītā negatīvā attieksme pret partijām un politiku.

Sabiedrības integrācijas un atsvešinātības pārvarēšanas sakarā svarīgi ir jautājumi, kas skar attieksmi pret **nacionālajām un imigrantu grupām**. Tomēr skolēni šo jautājumu jēgu nav saņēmuši, un 52 procenti aptaujāto skolēnu uzskata, ka demokrātijai kaitē, ja laikrakstos ir aizliegts publicēt rakstus, kas varētu aizvainot nacionālās grupas. Tā domā 64 procenti latviešu skolēnu un 43 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu. Mazāk noraidoša ir attieksme pret imigrantiem. 58 procenti skolēnu uzskata, ka, ja no imigrantiem tiek prasīts, lai viņi atsakās no savas iepriekšējās valsts tradīcijām un valodas, tas kaitē vai daļēji kaitē demokrātijai. Šādus uzskatus aktīvāk pauž skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu. Daudziem latviešu skolu skolēniem ir bijušas grūtības izvēlēties kādu noteiktu atbildi, un gandrīz katrs piektais skolēns ir palicis atbildi parādā.⁵²

Skolēni ir izteikti vienotāki izpratnē par demokrātiju tikai dažos atsevišķos gadījumos, piemēram, attieksmē pret biznesa eliti valstī. 78 procenti skolēnu atzīst, ka, ja bagātiem biznesmeņiem ir lielāka ietekme uz valdību nekā citiem, tas kaitē demokrātijai. Acīmredzot skolēni saprot, ka šajā gadījumā jautājuma jēga ir saistīta ar korupciju. Ne tik liela vienprātība ir jautājumā par to, vai iztikas minimuma nodrošināšana ikvienam veicina demokrātiju valstī – šādu viedokli atbalsta 71 procents skolēnu.⁵³

⁵¹ Turpat.

⁵² Turpat.

⁵³ Turpat.

Kopumā aptauja liecina, ka skolēnu uzskati par demokrātijai nav tādi, kas liecinātu, ka jaunā maiņa aug ar izteikti demokrātisku dzīves uztveri un izprot brīvību, pilsonisko līdzdalību, toleranci kā demokrātiskas sabiedrības vērtības. Kaut arī šie skolēni savas skolas gaitas uzsāka jau neatkarīgas Latvijas apstākļos, viņu priekšstati par demokrātiju neliecina, ka šīs paaudzes skolēni ir labi sagatavoti dzīvei demokrātiskas sabiedrības apstākļos. Acīmredzot skolēnu priekšstatus par demokrātiju ir stipri ietekmējuši vecāki, bet skola nav spējusi rosināt skolēnos vispusīgāku izpratni par demokrātiju, nekā to iespējams apgūt mūsu politiskajā un sociālajā ikdienā. Par daudzām aptaujā iekļautajām tēmām skolēni iepriekš nav domājuši, un skolā tās nav analizētas un vērtētas.

Krietna pilsoņa tēls pusaudža skatījumā

Krietna pilsoņa deficīts ir atsvešinātas sabiedrības atpazīstamības zīme. Lai sekmētu sabiedrības vienotību, nepieciešama "krietna pilsoņa" aktīva līdzdalība sabiedrības dzīvē.

Atsevišķos gadījumos skolēni "zīmē" krietna pilsoņa teorētisko tēlu diezgan pārlicinoši – tas ir cilvēks, kurš aktīvi piedalās valsts un sabiedrības dzīvē. Piemēram, 90 procenti skolēnu ir pārliecināti, ka krietnam pilsonim ir jāievēro likumi, jābūt gatavam dienēt armijā, lai aizstāvētu savu valsti (82 procenti), jāpiedalās vēlēšanās un aktivitātēs, kas atbalsta cilvēktiesības (75 procenti), jāzina valsts vēsture (71 procenti), jāpiedalās aktivitātēs, kas kalpo sabiedrībai (70 procenti), jāinteresējas par politiskiem jautājumiem, jālasa avīzes, jāseko līdzi politiskajai dzīvei ar televīzijas un radio starpniecību (65 procenti; tiesa, 32 procenti skolēnu uzskata, ka tas nav sevišķi svarīgi), jāciens valsts vadītāji (63 procenti), jābūt patriotiskam un uzticīgam valstij (63 procenti). Pēdējo nostādni atbalsta 71 procenti latviešu un 53 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu.⁵⁴

⁵⁴ Turpat.

Tomēr par citiem jautājumiem skolēni pauž uzskatus, ko diezgan grūti savienot ar “krietna pilsoņa” tēlu. Skolēni ir diezgan pārlicināti, ka krietns pilsonis nepievienojas politiskai partijai (65 procenti no aptaujātajiem skolēniem), nepiedalās politiskās diskusijās (52 procenti, Rīgas skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu – 63 procenti).⁵⁵

Daļai skolēnu uzskati atšķiras no iepriekšminētajiem. Šie skolēni domā, ka krietns pilsonis var atļauties nezināt valsts vēsturi (27 procenti), var nepiedalīties aktivitātēs, kas kalpo sabiedrībai (26 procenti) un atbalsta cilvēktiesības (20 procenti), var atļauties nepiedalīties vēlēšanās (22 procenti). Pētījums nedod iespēju uzzināt, kur šādā gadījumā slēpjas krietna pilsoņu krietnums. Iespējams, ka skolēni ir pārlicināti, ka krietns pilsonis ir tas, kurš daudz strādā (77 procentu aptaujāto skolēnu uzskata to par krietna pilsoņa pazīmi), rūpējas par savu ģimeni, dzīvo klusi un mierīgi.⁵⁶

Priekšstati par “krietnu pilsoni” šķeļ skolēnus pēc etniskās pazīmes – vairākos jautājumos latviešu un krievu skolēnu uzskati diezgan būtiski atšķiras. Līdzīgas šķelšanās līnijas ir vērojamas arī pieaugušo sabiedrībā.

Mūsu sabiedrības likstas atspoguļojas arī skolēnu uzskatā, ka krietns pilsonis var necienīt savas valsts vadītājus (32 procenti, sevišķi raksturīga šāda “krietna pilsoņa” iezīme ir Rīgas skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu skatījumā – 41 procenti). Tē reljefi iezīmējas krietna pilsoņa un valsts atsvešinātības problēma.⁵⁷

Kopumā krietna pilsoņa tēls veidojas visai reljefs. Skolēni nav vienoti savos uzskatos. Katrā ziņā pusaudžu skatījumā krietns pilsonis nav politiski aktīvi, viņš necenšas iesaistīties partiju dzīvē un ar savu politisko līdzdalību atbalstīt sabiedriski nozīmīgus pasākumus. Drīzāk krietns pilsonis ir politiski rezervēts un vairāk

⁵⁵ Turpat.

⁵⁶ Turpat.

⁵⁷ Turpat.

orientēts uz savu personisko (individuālo) vajadzību apmierināšanu. Vēlamā pilsoniskā līdzdalība ir diezgan atturīga. Jāsecina, ka gana daudz tādu skolēnu, kuri uzskata, ka pilsoņi savu krietnumu demonstrē, dzīvojot no politiskajiem un sociālajiem procesiem atsvešinātu dzīvi.

Raksturīgi, ka skolēnu priekšstati par krietnu pilsoni veidojušies saistībā ar viņu priekšstatiem par demokrātiju. Daudzos gadījumos iezīmējas uzskatu atšķirības starp latviešu skolēniem un skolēniem no skolām ar krievu mācībvalodu. Bieži vien šīs atšķirības ir veidojušās uz apkārtējā sabiedrībā un pieaugušo vidi raksturīgo stereotipu pamata.

Par (ne)uzticēšanos valstiskajām institūcijām un politiskajai sistēmai

Pēc skolēnu domām, valsts uzdevums ir ne vien nodrošināt mieru un stabilitāti valstī (88 procenti), veselības pamataprūpi ikvienam (78 procenti) un visiem brīvu pamatizglītību (77 procenti), apmierinošus dzīves apstākļus veciem cilvēkiem (88 procenti) un bezdarbniekiem (78 procenti), atbalstu rūpniecības attīstībai (77 procenti), atšķirību samazināšanu cilvēku ienākumos un labklājības līmenī (57 procenti; tiesa, gandrīz trešā daļa skolēnu uzskata, ka tas nav valsts uzdevums), vienādas politiskās iespējas vīriešiem un sievietēm (73 procenti), bet arī **garantēt darbu ikvienam, kurš vēlas strādāt** (82 procenti), un **kontrolēt cenas** (74 procenti).⁵⁸ Pēdējās divas ir pazīmes, kas bija raksturīgas padomju valstij. Tātad atsevišķos gadījumos skolēnu (tāpat kā pieaugušo) neapmierinātība ar valsti rodas tāpēc, ka viņi izvirza prasības, kas nav raksturīgas demokrātiskai valstij.

Uzticēšanās dažādām institūcijām kopumā ir līdzīga pieaugušo attieksmēm, proti, tā ir ļoti zema. Tiesa, skolēniem tomēr ir bijis grūti izšķirties par savu nostāju un daudzas atbildes varēja

⁵⁸ Turpat.

rasties minējuma rezultātā. Visumā pārliecinoši skolēni uzticas tikai skolai (71 procents, tomēr katrs ceturtais skolēns neuzticas arī tai, turklāt biežāk neuzticas skolai latviešu nekā krievu skolēni). Latvijas skolēni uzticas arī televīzijas ziņām (64 procenti), radio ziņām (59 procenti), vides aizsardzības organizācijām (54 procenti), zinātniekiem (52 procenti), daļēji tiesām (50 procenti) un policijai (53 procenti; policijai neuzticas vairums skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu – 51 procents), bet pamatā neuzticas Latvijas valdībai (63 procenti), vietējai pašvaldībai (59 procenti), laikrakstu ziņām (50 procenti, turklāt laikrakstu ziņām neuzticas 54 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu Rīgā), politiskām partijām (71 procents), Saeimai (56 procenti), militārajām organizācijām (51 procents) un pat cilvēkiem, kuri dzīvo Latvijā (neuzticas 50 procenti skolēnu).⁵⁹

Nedaudz vairāk par pusi (53 procenti) skolēnu piekrīt sabiedrībā valdošajiem stereotipiem, ka valdībai nerūp, ko cilvēki domā par jaunajiem likumiem, ka valdība necenšas noskaidrot, ko cilvēki vēlas, jo tai ir vienalga, ko domā parastie cilvēki. Skolēni ir arī pārliecināti, ka politiķi ātri aizmirst savu vēlēšanu vajadzības (68 procenti), un uzskata, ka dažiem cilvēkiem Latvijā ir pārāk liela vara (64 procenti).⁶⁰ Valdības vadītāji nemēdz ieklausīties cilvēkos un spiesti to darīt tikai tad, ja viņi organizējas, lai pieprasītu izmaiņas. Šajā gadījumā skolēni ir nonākuši pie atziņas par pilsoniskās līdzdalības nozīmi pilsoniskā sabiedrībā.

Pētījums arī parādīja, ka skolēniem nav skaidrs, kas ir Apvienoto Nāciju Organizācija un ko tā dara. Skolēni patiesībā nav spējuši izšķirties, vai tai uzticēties (48 procenti) vai neuzticēties (36 procenti), turklāt 16 procenti skolēnu nav spējuši uz jautājumu atbildēt.⁶¹

Neskaidra ir arī attieksme pret baznīcu (41 procents uzticas,

⁵⁹ Turpat.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Turpat.

49 procenti neuzticas) un Eiropas Savienību (46 procenti uzticas, 41 procenti neuzticas).⁶²

Kopumā jāsecina, ka skolēna socializācija Latvijā notiek apstākļos, kuros skolēns jūtas atsvešināts no valsts (Saeimas un valdības), neuzticas sabiedrības saziņas līdzekļiem (laikrakstiem), vietējai pašvaldībai. Šāds stāvoklis jāvērtē kā ļoti nopietna problēma, kas apgrūtina sociālo zinību apguvi skolās. Nepieciešams turpināt šīs problēmas izpēti un vienoties par pasākumiem, kas jāveic, lai stāvokli mainītu.

Mūsu valsts tēls pusaudža skatījumā

Tomēr, neskatoties uz iepriekš minētajām problēmām, skolēni diezgan noteikti iestājas par valstisko patriotismu un Latvijas neatkarību. Skolēni domā, ka ir jāattur citas valstis no mēģinājumiem ietekmēt Latvijas politiskos lēmumus (74 procenti), ka vienmēr jābūt modriem un jāaptur citu valstu draudi Latvijas politiskajai neatkarībai (77 procenti), ka Latvijai pienākas cieņa no citu valstu puses par to, ko esam sasnieguši (65 procenti), un mums pat ir jālepojas ar to, ko esam sasnieguši (77 procenti). Skolēni nepiekrīt viedoklim, ka Latvijas vēsturē nav daudz, par ko lepoties (64 procenti). Skolēni ir principā gatavi pirkt Latvijas precī, lai palīdzētu saglabāt darba vietas (66 procenti).⁶³

Skolēni uzskata, ka sava valsts ir jāatbalsta pat tad, ja uzskata, ka valsts vadība rīkojas nepareizi. Tā uzskata 54 procenti skolēnu; interesanti, ka tolerantāki šajā gadījumā ir skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu – 56 procenti Rīgas skolēnu uzskata, ka valsts ir jāatbalsta, bet 53 procenti latviešu skolēnu no Rīgas uzskata, ka nav jāatbalsta.⁶⁴ Tātad atsevišķos gadījumos latviešu bērni ir mazāk toleranti pret Latvijas valsti nekā krievu bērni.

Diemžēl neliels ir to skolēnu skaits, kuri pauž stipras

⁶² Turpat.

⁶³ Turpat.

⁶⁴ Turpat.

piederības jūtas Latvijai. Šādas jūtas apliecina nedaudz vairāk par pusi (54 procenti) aptaujāto skolēnu, pievienojoties tiem, kuri ļoti **mīl Latviju**. Vairāk par pusi (52 procenti) latviešu skolēnu Rīgā šādai attieksmei nepievienojas, savukārt 56 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu pauž savu mīlestību pret Latviju.⁶⁵ Iespējams, ka šajā gadījumā var izpausties arī atšķirīga uztvere: latviešu skolēni, atbildot uz jautājumu, iespējams, domāja par Latviju kā valsti, bet skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu – par Latviju kā par vietu, teritoriju, kurā viņi dzīvo.

Latvijas **karogs** 64 procentiem skolēnu ir **svarīgs** – 84 procentiem latviešu skolēnu un tikai 46 procentiem skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu. 74 procentiem skolēnu Latvijas **himna** ir **nozīmīga** – 83 procentiem latviešu skolēnu un tikai 44 procentiem skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu.⁶⁶

Tikai 54 procenti skolēnu skaidri zina, ka **nevēlas dzīvot citā valstī**. Savukārt skaidri zina, ka vēlas dzīvot citā valstī, 29 procenti no latviešu jaunās paaudzes un 31 procents no krievu jaunās paaudzes. Daudziem (15 procentiem) nav uzskatu šajā jautājumā.⁶⁷

62 procenti skolēnu uzskata, ka ir jāaptur cittautiešu iespaids uz Latvijas tradīcijām un kultūru, šādi domā arī 52 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu.⁶⁸ Iespējams, ka arī šajā gadījumā jautājuma saturu skolēni interpretēja dažādi un krievu skolu skolēni domāja par šādām varbūtējām ietekmēm teorētiski vai arī kā par tādām, kas varētu notikt sakarā ar imigrāciju kaut kad nākotnē.

Jāsecina, ka patriotisma rezerves jaunajai paaudzei nav sevišķi lielas. Turklāt atšķirīga ir latviešu un krievu mācībvalodu skolu skolēnu vērtīborientācija, kas saistīta ar valsts simboliku. Gluži tāpat kā pieaugušajiem.

⁶⁵ Turpat.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Turpat.

⁶⁸ Turpat.

Pašvērtējuma problēmas

Izrādās, ka pusaudži ir paškritiski un apzinās to, ka viņu politiskās zināšanas nav diez cik augstu vērtējamas. Turklāt šāda paškritika ir raksturīga tieši attieksmē pret sevi, nevis saviem vienaudžiem – vairāk par pusi (63 procenti) skolēnu domā, ka viņi orientējas politikā sliktāk nekā viņu vienaudži.⁶⁹ Skolēni apzinās, ka viņi nespēj patstāvīgi spriest par politiku un nespēj arī īsti izprast lielāko daļu politisko jautājumu, turklāt politika viņus patiesībā nemaz tik sevišķi neinteresē.

Iekārtas maiņas pēc 1989. gada sociālā un morālā vērtība

Skolēnu uzskati daļās jautājumā par to, vai sociālekonomiskās pārmaiņas mūsu valstī pēc 1989. gada ir padarījušas cilvēku dzīvi vieglāku vai grūtāku. Tikai 51 procenti latviešu skolēnu atzīst, ka dzīve ir kļuvusi vieglāka, bet šādai nostājai pievienojas vēl mazāks (27 procenti) skolēnu skaits no skolām ar krievu mācībvalodu.⁷⁰

Etniskā sašķeltība izpaužas arī sakarā ar vienlīdzības/nevienlīdzības dilemmu. Tikai 38 procenti skolēnu piekrīt, ka vienlīdzība ir kļuvusi lielāka – 45 procenti latviešu skolēnu un 32 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu.⁷¹

Tikai nedaudz vairāk par vienu trešdaļu skolēnu atzīst, ka dzīve ir kļuvusi taisnīgāka, ka pieaugusi labklājība, ka palielinājusies personiskā drošība. **Pusaudži atzīst, ka cilvēki sākuši domāt galvenokārt un tikai par sevi** (49 procenti).

Apmēram trešā/ceturtā daļa skolēnu uz iepriekš izvirzītajiem jautājumiem izvēlējušies neitrālu atbildi, izvairoties no jebkāda vērtējuma.⁷²

⁶⁹ Turpat.

⁷⁰ Turpat.

⁷¹ Turpat.

⁷² Turpat.

Mazāk par pusi skolēnu secina, ka režīma maiņa pēc 1989. gada Latviju ir padarījusi morālāku (52 procenti latviešu skolēni un 37 procenti skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu). 14 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu ir pārliecināti, ka Latvijā dzīve kļuvusi amorālāka.⁷³

Tikai 38 procenti domā, ka dzīve ir kļuvusi godīgāka, 34 procenti – ka līdzcietīgāka pret cilvēku ciešanām. Pēdējam vērtējumam nepiekrīt 20 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu. Arī uz šiem jautājumiem apmēram trešā/ceturtdā daļa skolēnu nav izvēlējušies atbildi, izvairoties kā no pozitīva, tā negatīva vērtējuma.⁷⁴

Raksturīgi, ka daudziem skolēniem nav savu domu un spriedumu par daudzām būtiskām parādībām mūsu dzīvē, tostarp pat par pārmaiņām pēc neatkarības atgūšanas. Vēl lielākam skaitam skolēnu attieksme ir izteikti noraidoša un negatīva, iespējams, ka ne vienā vien gadījumā pat sakāpināti negatīva. Un **pa visam maz ir tādu skolēnu, kuri uz notiekošajām pārmaiņām sabiedrībā (un līdz ar to – arī uz tuvāko nākotni) raugās cerīgi un ar optimismu.**

Skolēnu attieksme pret imigrantiem

Kā redzējām iepriekš, ja no imigrantiem tiek prasīts, lai viņi atsakās no savas valodas un iepriekšējās valsts tradīcijām, tas gandrīz vienai trešdaļai skolēnu šķiet demokrātiju veicinošs nosacījums, turklāt gandrīz piektā daļa no skolēniem nav spējuši izvēlēties atbildi uz jautājumu, vai šāda attieksme pret imigrantiem veicina vai kaitē demokrātijai. Raksturīgi, ka šajā gadījumā latviešu skolēnu un skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu uzskati būtiski neatšķiras.

Tomēr, ja skolēniem jautā, vai imigrantiem vajadzētu būt iespējai saglabāt savu valodu, vairs tikai katrs ceturtais tam nepie-

⁷³ Turpat.

⁷⁴ Turpat.

krīt. Tiesa, arī šajā gadījumā pret tādu iespēju iestājas gandrīz viena trešā daļa latviešu skolēnu. Tāpat skolēnu lielākā daļa (76 procenti) atzīst, ka imigrantiem vajadzētu būt iespējai saglabāt savas tradīcijas un dzīvesveidu. Skolēni atzīst (85 procenti), ka imigrantu bērniem vajadzētu būt tādām pašām tiesībām uz izglītību kā citiem šīs valsts iedzīvotāju bērniem. Tiesa, tā nedomā 16 procenti latviešu skolēnu.⁷⁵

Kopumā skolēni uzskata, ka imigrantiem, kuri valstī dzīvo vairākus gadus, vajadzētu būt iespējai piedalīties vēlēšanās (65 procenti). Daļa latviešu skolēnu (29 procenti) tam nepiekrīt. 68 procenti skolēnu domā, ka imigrantiem vajadzētu būt visām tām pašām tiesībām kā ikvienam citam šajā valstī. 30 procenti latviešu skolēnu šādai nostājai nepiekrīt. 28 procenti skolēnu domā, ka imigrantiem jāaizliedz piedalīties politiskās aktivitātēs.⁷⁶

Ja valstī ir daudz imigrantu, tas rada grūtības tai būt vienotai un patriotiskai. Tā domā 46 procenti aptaujāto skolēnu – 61 procents latviešu skolēnu un 34 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu. 18 procenti skolēnu nav atbildējuši uz šo jautājumu, tostarp katrs piektais skolēns no skolām ar krievu mācībvalodu.⁷⁷

67 procenti skolēnu atzīst (60 procenti latviešu skolēnu un 74 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu), ka **visām valstīm vajadzētu pieņemt bēgļus**, kas mēģina izbēgt no kara vai politiskās vajāšanas citās valstīs.⁷⁸

Šķiet, ka skolēnu atbildes ietekmē arī jautājuma nostādne. Atbildes uz nākotni vērstajiem jautājumiem ir viendabīgākas. Neapšaubāmi, ka latviešu skolēnu attieksmi pret imigrantiem ietekmē Latvijas nesenās vēstures reālījas, tātad ģimenē valdošais noskaņojums.

⁷⁵ Turpat.

⁷⁶ Turpat.

⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ Turpat.

Etniskā tolerance

Skolēnu viedokļi sadalās, vērtējot dažādu tautību cilvēku iespējas iegūt labu izglītību Latvijā. Nedaudz mazāk par pusi (44 procenti) skolēnu piekrīt un nedaudz vairāk (46 procenti) nepiekrīt tam, ka skolēniem, kuri pieder pie atsevišķām etniskām grupām, ir mazākas iespējas iegūt labu vidējo izglītību Latvijā. Šim viedoklim piekrīt 50 procenti skolēnu no Rīgas skolām ar krievu mācībvalodu, bet nepiekrīt 48 procenti latviešu skolēnu no Rīgas skolām. 10 procenti skolēnu nav atbildējuši uz šo jautājumu.⁷⁹

Skolēni diezgan vienprātīgi (86 procenti) atbalsta viedokli, ka **visām etniskajām grupām jābūt vienādām iespējām gūt labu izglītību**. Kaut arī skolēni pamatā ir vienoti uzskatā, ka visām etniskajām grupām Latvijā jābūt vienādām iespējām gūt labu izglītību, tomēr skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu šādu nostāju aizstāv pārliecinošāk nekā latviešu skolu skolēni. Piemēram, Rīgā tā domā 92 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu un 82 procenti skolēnu no skolām ar latviešu valodu. Turklāt gandrīz katrs desmitais latviešu skolēns nav spējis atbildēt uz šo jautājumu.⁸⁰

Skolēni uzskata, ka skolās ir **jāmāca cienīt visu etnisko grupu pārstāvjus**. Tomēr arī šajā gadījumā latvieši šo viedokli aizstāv mazāk nekā skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu. 19 procenti latviešu skolēnu laukos domā, ka skolās nav jāmāca etniskā tolerance, bet 13 procenti latviešu skolēnu vispār nav atbildējuši uz šo jautājumu.⁸¹

Skolēniem bija dota iespēja izteikties arī par pieaugušo iespējām. Skolēni no Rīgas skolām ar krievu mācībvalodu pārsvarā piekrīt viedoklim (58 procenti), ka pieaugušajiem, kuri pieder atsevišķām etniskām grupām, ir mazāk iespēju dabūt labu darbu, bet latviešu skolēni tādām viedoklim piekrīt daudz mazāk

⁷⁹ Turpat.

⁸⁰ Turpat.

⁸¹ Turpat.

(46 procenti). Tomēr skolēni ir samērā vienoti uzskatā (82 procenti), ka cilvēkiem no visām etniskajām grupām jābūt vienādām iespējām dabūt labu darbu Latvijā. Tiesa, latviešu skolēni šo nostādni atbalsta mazāk ātsaucīgi nekā skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu. Piemēram, to atbalsta 76 procenti latviešu skolēnu no laukiem, neatbalsta 13 procenti, bet atturējušies paust savu viedokli 11 procenti.⁸²

Tik vienots nav viedoklis jautājumā par to, vai visu etnisko grupu pārstāvji jānodrošina kandidēt vēlēšanās uz politisku amatu. Tam piekrīt 51 procents, nepiekrīt 31 procents, bet 17 procenti nav spējuši atbildēt. Atšķiras arī latviešu un krievu skolēnu viedoklis. Piekrīt, ka jānodrošina, 37 procenti latviešu skolēnu (25 procenti latviešu skolēnu no laukiem un mazpilsētām nav spējuši uz jautājumu atbildēt) un 66 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu.⁸³

Atbildes liecina, ka skolēni nedemonstrē augstu etniskās integrācijas gatavības pakāpi. Etniskā šķēluma līnija reljefi izemējas latviešu un krievu skolēnu vērtējumos. Pamatā tās ir pārmantotas no ģimenes un apkārtējās sabiedrības. Skolu sociālo zinību priekšmetu ietekme uz šo vērtīborientāciju nav sevišķi jūtama. Latviešu skolēni bieži vien neuzticas citu etnisko grupu cilvēkiem kā politiskiem partneriem. Arī tā ir no vecākiem mantota nostāja.

Pret sievietes diskrimināciju

Skolēni nepiekrīt (82 procenti) tam, ka meitenēm Latvijā ir mazākas iespējas iegūt labu vidējo izglītību nekā zēniem. Skolēnu vairākums nepiekrīt (66 procenti) arī uzskatam, ka sievietēm Latvijā ir mazāk iespēju dabūt labu darbu (salīdzinājumā ar vīriešiem), un atbalsta uzskatu (78 procenti), ka sievietēm jākandidē uz vietām Saeimā un amatiem valdībā tāpat kā vīrie-

⁸² Turpat.

⁸³ Turpat.

šiem, ka sievietēm jābūt visām tām pašām tiesībām, kuras ir vīriešiem (82 procenti). Tomēr pēdējai nostādnei nepiekrīt 16 procenti aptaujāto zēnu. Atbildot uz kontroljautājumu, vai sievietēm vajadzētu turēties tālāk no politikas, apstiprinoši atbildējuši 26 procenti zēnu. 46 procenti zēnu un 27 procenti meiteņu domā, ka vīrietis ir piemērotāks politiskā līdera lomai nekā sieviete.⁸⁴

Viena trešdaļa skolēnu uzskata, ka bezdarba apstākļos vīrietim ir lielākas tiesības uz darbu nekā sievietei. Šajā gadījumā sevišķi izceļas lauku un mazpilsētu skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu – 44 procenti no viņiem domā, ka šādos apstākļos vīrietim ir lielākas tiesības uz darbu nekā sievietei. 22 procenti skolēnu nav atbildējuši uz šo jautājumu.⁸⁵

Skolēni pamatā atbalsta (80 procenti) viedokli, ka **vīriešiem un sievietēm par vienādu darbu jāsaņem vienāds atalgojums.**⁸⁶

Tomēr skolēnu vidū joprojām ir izplatīts sabiedrībā plaši atbalstītais stereotips, ka vīrieši ir piemērotāki politikai nekā sievietes.

Laucinieku iespējas

Rīgā dzīvojošie skolēni uzskata, ka bērniem, kuri dzīvo laukos, ir mazāk iespēju iegūt labu vidējo izglītību, bet paši laukos dzīvojošie skolēni tā nedomā. Pētījumā iegūtie dati tomēr liecina, ka lauku skolēnu pilsoniskās zināšanas, prasmes un vērtīborientācija mēdz atšķirties no pilsētu skolu zināšanām, prasmēm un vērtīborientācijas un kopumā zināšanu un prasmju līmenis ir zemāks nekā pilsētu skolu skolēniem.

Attieksme pret citādi domājošajiem

Jautājums par to, vai to grupu pārstāvjiem, kuri ir pret demokrātiju, būtu jāaizliedz piedalīties televīzijās raidījumos ar

⁸⁴ Turpat.

⁸⁵ Turpat.

⁸⁶ Turpat.

savu ideju propagandu, izrādījās visai grūts, un gandrīz piektā daļa no skolēniem atbildes uz to nesniedza. 38 procenti skolēnu uzskata, ka būtu jāaizliedz, turklāt tā domā vairāk nekā 40 procentu latviešu skolēnu. 42 procenti uzskata, ka nebūtu jāaizliedz, turklāt tā domā 50 procenti skolēnu no Rīgas skolām ar krievu mācībvalodu.⁸⁷

Arī uz jautājumu, vai antidemokrātisku grupu biedriem jāaizliedz uzstāties sabiedrībā ar runām par savām idejām, nav spējuši atbildēt vairāk par vienu ceturto daļu skolēnu, latviešu skolēni – gandrīz viena trešdaļa. 42 procenti skolēnu nepiekrīt, ka būtu jāaizliedz (nepiekrīt 50 procenti skolēnu no Rīgas skolām ar krievu mācībvalodu), bet 32 procenti piekrīt.⁸⁸

Līdzīga aina veidojas arī saistībā ar jautājumu, vai tām grupām, kuras ir pret demokrātiju, būtu jāaizliedz organizēt mierīgas demonstrācijas vai gājienus. Viena piektā daļa skolēnu ir atturējušies paust savu viedokli, 32 procenti piekrīt, ka būtu jāaizliedz, bet 49 procenti nepiekrīt.⁸⁹

40 procenti skolēnu domā, ka pārstāvjiem no grupām, kas ir pret demokrātiju, būtu jāaizliedz vēlēšanās kandidēt uz politiskiem amatiem, bet 23 procenti skolēnu nav spējuši atbildēt uz šo jautājumu.⁹⁰

Uzskatu un vērtējumu polaritāte

Plaši izplatīti skolēnu vidū ir savstarpēji izslēdzoši uzskati un polāra vērtīborientācija. Pretēji uzskati un savstarpēji izslēdzoša vērtīborientācija vērojami ne tikai starp skolēniem, kuri mācās latviešu mācībvalodas skolās, un skolēniem no krievu mācībvalodas skolām, ne tikai starp pilsētu un lauku skolu skolēniem, bet arī starp skolēniem vienā klasē un vienā skolā. Turklāt

⁸⁷ Turpat.

⁸⁸ Turpat.

⁸⁹ Turpat.

⁹⁰ Turpat.

ļoti būtiskos jautājumos. Piemēram, 52 procentiem skolēnu no Rīgas skolām ar latviešu mācībvalodu Latvija nav ļoti mīļa (11 procenti skolēnu atbildēja pat ar kategorisku "nē"), bet 41 procents skolēnu no Rīgas skolām ar latviešu mācībvalodu ir pārliecināti, ka viņi Latviju ļoti mīl (11 procenti skolēnu ir pilnībā par to pārliecināti). Līdzīga uzskatu polaritāte vērojama arī skolēniem no Rīgas skolām ar krievu mācībvalodu. 38 procentiem skolēnu Latvija nav ļoti mīļa (10 procenti skolēnu to zina ļoti skaidri), bet 56 procentiem skolēnu tā ir ļoti mīļa (turklāt 16 procenti skolēnu par to ir pilnībā pārliecināti). Cits piemērs, kas liecina par atšķirīgām vērtīborientācijām. 52 procenti skolēnu no Latvijas mazpilsētu un lauku skolām ar latviešu mācībvalodu nevēlas dzīvot citā valstī (21 procents skolēnu par to ir pārliecināti ļoti skaidri), turpretī 29 procenti skolēnu no šīm skolām vēlas aizbraukt no Latvijas (9 procenti skolēnu to noteikti gribētu izdarīt). Ne mazāk polāra dzīvesvietas izvēles orientācija ir skolēniem no skolām ar krievu mācībvalodu. 56 procenti skolēnu no Latvijas mazpilsētu un lauku skolām nevēlas dzīvot citā valstī (18 procenti skolēnu par to ir pārliecināti ļoti skaidri), bet 27 procenti skolēnu vēlas aizbraukt (turklāt 10 procenti skolēnu to gribētu izdarīt par katru cenu).⁹¹

Iepriekš minētais pētījums nedod iespēju apzināt visus iemeslus, kādēļ skolēniem ir izveidojušies šādi uzskati. Nav šaubu, ka iemeslu ir daudz un tie ir dažādi. Visticamāk, ka neviens pedagogs ar skolēniem par daudziem pētījumā iekļautajiem jautājumiem iepriekš nebija runājis un diskutējis. Līdz ar to daudzi skolēni nebija gatavi šim pētījumam un atbildes uz daudziem jautājumiem tiem bija jāatrod tieši anketas aizpildīšanas laikā. Par to liecina augstais to skolēnu īpatsvars, kuri nespēja izvēlēties nevienu no piedāvātajiem atbilžu variantiem, kuri palika atbildi parādā. Piemēram, 19 procenti skolēnu no Latvijas mazpilsētu un lauku skolām ar latviešu mācībvalodu un 17 procenti

⁹¹ Turpat.

skolēnu no šīm skolām ar krievu mācībvalodu nemaz nezina, vai viņi vēlas vai nevēlas dzīvot Latvijā.⁹²

Skolēni paškritiski vērtē savas zināšanas un prasmes politikā. Iespējams, ka arī tas ir viens no iemesliem, kāpēc atsvešinātības ietekme uz jaunās paaudzes vērtību apziņu ir tik izteikta. Ģimene un apkārtējā sociālā vide ir ietekmīgāka par skolotāju ietekmi (pieņemot, ka sociālo zinību skolotāji ir profesionāli sagatavoti un viņi sociālo zinību stundās nereproducē sabiedrības ikdienā izplatītos stereotipizētos priekšstatus) uz jaunās paaudzes izpratni par politiskās sistēmas vērtībām.

Polārie uzskati un savstarpēji izslēdzošās vērtīborientācijas liecina **par samērā augstu potenciālo, tostarp etniska rakstura konfliktu iespējamību** šajā vecuma grupā. Ja turpmākajos dzīves gados šie jaunieši sāktu pievērsties politiskajai darbībai, šie potenciālie draudi varētu pārvērsties arī reālos konfliktos.

2.3. Pilsoniskā audzināšana: ievirzes un mērķi

Pirmajos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas līdz ar izglītības sistēmas deideoloģizāciju izplatījās uzskats, ka skolas ir jāatbrīvo no audzinošām ietekmēm, ka skolai ir jānodarbojas ar skolēnu izglītošanu, tikai un vienīgi ar izglītošanu. Citiem vārdiem, jaunās izglītības politikas autori ieteica atmet ne vien komunistisko audzināšanas doktrīnu, bet audzināšanu vispār.

Tā nebija ilgstoša un ļoti plaši izplatīta nostāja. Pedagogu aprindās ideja par atteikšanos no audzināšanas atbalstu neguva, jo praktizējošie pedagogi labi saprata, ka līdz ar to zustu jēga pedagoģiskajam darbam vispār. Arī pamatīgāka iepazīšanās ar rietumvalstu speciālistu atzinumiem apstiprināja, ka mūsdienu pedagoģiskā doma izglītību neatrauj un arī nepretnostata audzināšanai.⁹³

⁹² Turpat.

⁹³ Gudjons H. Pedagoģijas pamatatziņas. – Rīga, 1998.

Tomēr iepriekš minētā nostādne nepalika gluži bez sekām, jo demokratizācijas apstākļos skolās mainījās ne vien izpratne par audzināšanas darba saturu un mērķiem, bet arī attieksme pret to. Vairs netika akcentēta audzināšanas darba nepieciešamība un nozīme, nenotika diskusijas par audzināšanas mērķiem un uzdevumiem demokrātiskā sabiedrībā. Audzināšana skolās ievirzījās pašplūsmā.

Iespējams, ka vērtīborientācijas problēmas, ko atklāja pētījums par skolēnu pilsonisko uzvedību,⁹⁴ ir šīs nostājas tiešas sekas.

Tikai vēlākajos gados IZM daļēji mainīja nostāju šajā jautājumā, vismaz tajā nozīmē, ka sāka izstrādāt "Ieteikumus pilsoniskajā audzināšanā". Šajos ieteikumos uzsvērts, ka pilsoniskās audzināšanas pamatā ir nostādne par pilsoniskās attieksmes veidošanu brīvai, radošai un atbildīgai personībai.⁹⁵

Šādas attieksmes pamatā vajadzētu būt cilvēka vērtību pasaulei – dzīvības (dabas), kultūras un civilizācijas, demokrātijas un valstiskuma nozīmēm jeb vērtībām. Pilsoniskās attieksmes veidojas gan apzināti, gan neapzināti; attieksmes satura komponentus veido personīgās dzīves pieredze, taču tos var ietekmēt arī izglītības process un pedagoga prasmīga darbība. Pilsoniskās attieksmes centrā ir jautājums par pozitīvu attieksmi pret sabiedrību vienojošām vērtībām, pret valsti, tās neatkarību, demokrātiju, cilvēka brīvību. Pilsoniskās audzināšanas uzdevums ir valstiskās un nacionālās piederības jūtu stiprināšana.

Pilsoniskā attieksme ietver sevī gribas, proti, izvēles, problemātiku. Kāds ir skolēna priekšstats par vēlamajām pilsoniskajām vērtīborientācijām? Kādu sava bērna pilsonisko vērtīborientāciju vēlas ieraudzīt vecāki? Ko šajos attieksmju variantos vēlas un spēj papildināt vai korigēt pedagogs un skola? Kādas vērtības un orientierus akcentē sociālo zinību skolotāja(-s) un klases audzinātāja(-s)? Galu galā tas ir jautājums par to, vai uz jaunās

⁹⁴ Civilizīnību izglītības Latvijā starptautiskā salīdzinošā novērtēšana: IEA Pilsoniskās izglītības pētījums.

⁹⁵ Ieteikumi pilsoniskajā audzināšanā. – Rīga, 1998.

paaudzes pilsonisko attieksmju variāciju pamata veidojas rosinošs spēks, kas būtu spējīgs pārvarēt atsvešinātību un veicināt sabiedrības integrāciju (vai vismaz atbalstīt šādus centienus), vai tieši pretēji – jaunā paaudze, kas skolas gaitas uzsāka jau neatkarīgas Latvijas laikā, vēl vairāk (salīdzinājumā ar iepriekšējām paaudzēm) pastiprinās atsvešinātību, padziļinās sabiedrības sašķeltību un radīs mūsu sabiedrībā vēl tiešākus etniskā un sociālā konflikta draudus.

Iepriekš analizētie pētījuma dati lielu optimismu nevišķ.

Skolas ietekme

Stabilas pilsoniskās ievirzes veidojas, ja aktīvs ir pats skolēns, vispirms jau sev tuvākajā vidē. Iepriekš minētajā aptaujā nedaudz vairāk par trim ceturtdaļām skolēnu atzina, ka skolēnu līdzdalība skolas pārvaldē spēj veidot skolu labāku un vislabākie rezultāti ir, ja izdodas darboties kopīgi. Skolēni izprot kopīgas darbības nozīmīgumu iepretī vienpatņa ierobežotajām iespējām panākt pārmaiņas. Piemēram, aptuveni divas trešdaļas skolēnu ir gatavi oponent skolotājam, ja tas izturētos negodīgi pret kādu no klases biedriem.⁹⁶

Skolēniem nešķita interesanti un lietderīgi iesaistīties sarunās par politiku, bet piedalīties sarunās par skolas problēmām vairumam skolēnu (61 procentam) šķiet diezgan atzīstama nodarbe. Tiesa, pārējie skolēnu arī šādā pasākumā nekā interesanta nesaskata. Starp tiem, kuriem tas nešķiet interesanti, vairāk ir skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu.⁹⁷

Nelielam vairākumam skolēnu, ja tiek apspriestas skolas problēmas, parasti ir ko teikt, bet viena trešdaļa apzinās, ka tiem nav sava viedokļa arī šajos gadījumos. Vairākums skolēnu uzskata, ka viņi skolās ir iemācījušies izprast cilvēkus, kuriem ir

⁹⁶ Civilizību izglītības Latvijā starptautiskā salīdzinošā novērtēšana: IEA Pilsoniskās izglītības pētījums.

⁹⁷ Turpat.

citādas domas, viņi ir iemācījušies strādāt grupās kopā ar citiem skolēniem u. tml. Interesanti, ka atšķiras zēnu un meiteņu nostāja – meitenes ir tolerantākas salīdzinājumā ar zēniem.⁹⁸

Gandrīz divas trešdaļas skolēnu domā, ka viņi savas turpmākās dzīves laikā nerakstīs avīzēm par sociālām vai politiskām problēmām. Tā domā 71 procents skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu. 58 procenti skolēnu domā, ka viņi nekadidēs arī vietējās pašvaldības vēlēšanās, to vidū 71 procents skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu.⁹⁹

Faktiskā skolēnu līdzdalība skolas dzīvē ir maza. Skolēnu lielākā daļa nav iesaistījusies ne skolēnu padomē vai pašpārvaldē, ne kādā jauniešu organizācijā, kas saistīta ar kādu partiju, ne skolas laikraksta redakcijā, ne vides aizsardzības organizācijā, ne skolēnu apmaiņas vai skolu sadarbības programmā, ne cilvēktiesību organizācijā, ne labdarības organizācijā, ne skautos un gaidās, ne etniskā vai kultūras biedrībā.

Biežāk skolēni ir iesaistījušies dažādos datorklubos; mākslas, mūzikas vai dramatiskajos pulciņos, taču visvairāk (49 procenti) – sporta organizācijās vai komandās.¹⁰⁰

Brīvo laiku pusaudzī pavadā kopā ar saviem draugiem (gandrīz katru dienu 69 procenti skolēnu, dažas dienas nedēļā – 22 procenti). Ārpus mājas laiku kopā ar draugiem vakaros regulāri pavadā 36 procenti vecāko klašu pamatskolu skolēnu, 35 procenti – dažas dienas nedēļā u. tml. Ļoti daudz laika skolēni pavadā, skatoties TV un videofilmas.¹⁰¹

Varam secināt, ka skolēnu interešu izglītība uz pilsoniskās līdzdalības iemaņu apguvi nav orientēta. Katrā ziņā šādas ievirzes darbības nav tik izteiktas, lai tās atklātos statistiski. Savu brīvo laiku vairākums no pusaudzīem pavadā, kā nu prot.

⁹⁸ Turpat.

⁹⁹ Turpat.

¹⁰⁰ Turpat.

¹⁰¹ Turpat.

Ļoti nozīmīgs sabiedrības integrācijas sakarā ir jautājums, vai skolēni skolā ir iemācījušies dot savu ieguldījumu sabiedrisko problēmu risināšanā. Mazāk par pusi domā, ka tā ir noticis, un apmēram tikpat daudz, ka nekas tamlīdzīgs nav apgūts. Starp skolēniem no skolām ar krievu mācībvalodu vairāk ir tādu, kuri piekrīt pēdējam vērtējumam.¹⁰²

Viedokļu polaritāte šķir skolēnus arī jautājumā par to, vai skolā viņi ir iemācījies būt par patriotiskiem un uzticamiem savas valsts pilsoņiem. **Visvairāk ir tādu skolēnu (45 procenti: 37 procenti latviešu skolēnu un 53 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu), kuri uzskata, ka tā nav noticis.** Turklāt arī šajā gadījumā zēni aktīvāk noliedz, ka skola būtu ietekmējusi viņa izpratni par patriotismu. Mazāk (41 procenti) ir tādu skolēnu, kuri uzskata, ka skola ir palīdzējusi viņiem kļūt par uzticamiem savas valsts pilsoņiem. Pārējie nav spējuši izdomāt, kas noticis ar viņu patriotismu skolas gados.¹⁰³

Jāsecina – tas, ka skolēni nav pārliecināti, vai skolā viņi ir vai nav iemācījušies dot savu ieguldījumu sabiedrisko problēmu risināšanā, acīmredzot atbilst patiesajam pilsoniskās audzināšanas līmenim skolās.

Gatavība politiskai līdzdalībai

Lielākā daļa skolēnu (54 procenti: 65 procenti latviešu skolēnu un 42 procenti skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu) nemēdz ar saviem vienaudžiem diskutēt par to, kas notiek Latvijas politikā. Skolēni biežāk (63 procenti) par šo jautājumu runā ar saviem vecākiem vai citiem pieaugušiem ģimenes locekļiem, turklāt latviešu skolēni to dara retāk nekā skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu.¹⁰⁴

Taču visretāk par politiku un valstī notiekošo skolēni diskutē

¹⁰² Turpat.

¹⁰³ Turpat.

¹⁰⁴ Turpat.

ar skolotājiem. Gandrīz divas trešdaļas aptaujāto skolēnu par politiku ar skolotājiem nemēdz runāt, un tikai katrs trešais pieļauj, ka šādas diskusijas tomēr notiek. Turklāt latviešu skolās diskusijas notiek retāk nekā skolās ar krievu mācībvalodu. Attiecīgi 73 un 54 procenti skolēnu uzsver, ka politika nav tā tēma, par kuru tiek runāts ar skolotāju.¹⁰⁵

Arī politiskā karjera nav tā nodarbošanās, kas šķiet pievilcīga pusaudžiem. Tikai 5 procenti aptaujāto skolēnu sapņo par politiķa karjeru un par pievienošanos kādai partijai, kad kļūs pieauguši. Viena trešdaļa aptaujāto skolēnu lēš, ka viņi noteikti nepievienotos nevienai politiskai partijai, bet 28 procenti domā, ka varbūt nepievienosies. Vislielāko gatavību pievienoties kādai partijai izsaka latviešu skolēni no laukiem (9 procenti).¹⁰⁶

Gatavība sabiedriskajai un politiskai līdzdalībai skolēnu vidū nav augsta, gatavība uzņemties politisko līdzatbildību neiekļaujas pusaudžu vērtību orientācijā kā pievilcīga un aizraujoša darbība. Faktā, ka skolēni reti diskutē vai nediskutē nemaz ar skolotājiem par to, kas notiek Latvijas politikā un sabiedrības dzīvē, iespējams, meklējama atslēga skolēnu vārajām zināšanām par politiku un neprasmei orientēties sociālajā problemātikā. Savukārt tas, ka šie jautājumi biežāk tiek pārrunāti ar vecākiem (vai tikai ar vecākiem), sekmē pastāvošās sašķeltības un atsvešinātības saglabāšanos un pārmantošanu no paaudzes uz paaudzi. Vēlreiz jāsecina, ka skola nav tā vieta, kur veidojas aktīvs un politiski izglītots pilsonis, kaut arī skolēni pamatā ir informēti, kas notiek valstī, jo vairāk nekā septiņdesmit procentu skolēnu lasa rakstus avīzēs un pievērš uzmanību notikumiem mūsu un citās valstīs, visai aktīvi klausās radio ziņu pārraides un, protams, visbiežāk informāciju par to, kas notiek, iegūst, skatoties TV ziņu pārraides (88 procenti; turklāt 61 procents to dara bieži).¹⁰⁷

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ Turpat.

¹⁰⁷ Turpat.

Protesta gars

Skolēni principā ir gatavi brīvprātīgi palīdzēt nabadzīgiem un veciem cilvēkiem, arī vākt naudu sociālām vajadzībām, bet nav gatavi piedalīties nevardarbīgās protesta demonstrācijās un gājienos (55 procenti), rakstīt uz sienām protesta uzsaukumus (74 procenti), bloķēt satiksmi (78 procenti) un ieņemt sabiedriskās ēkas (79 procenti), izmantojot to kā protesta formu. Zināms skaits skolēnu (12–15 procenti) tomēr ir gatavi arī šādām darbībām.¹⁰⁸

Tātad topošā jaunā paaudze drīzāk samierinātos ar visu apkārt notiekošo, nevis vērstos pret nevēlamām parādībām, aktīvi protestējot. Protesta gars nav plaši izplatīta parādība mūsu jaunajā paaudzē. Demokrātiskas protesta metodes skolēniem nešķiet nozīmīga pilsoniskās aktivitātes izpausme.

Tomēr var teikt arī tā: kaut arī skolēnu zināšanas par demokrātiju, pilsonisku sabiedrību un sabiedrības integrāciju ir nepilnīgas, arī no antidemokrātiskas darbības skolēnu vairākums tomēr atturētos. Kaut gan 12–15 procenti skolēnu, kuri būtu ar mieru darboties vardarbīgi, nav nemaz tik zems rādītājs.

Kopumā pētījuma datu analīze liecina, ka skolēnu sagatavotība dzīvei pilsoniskā sabiedrībā nav augsta. Sociālo zinību stundas, ārpusstundu nodarbības, interešu izglītība nav daudz līdzējusi skolēniem, lai viņu vērtību apziņa veidotos saskaņā ar sabiedrības vienotības, tolerances un pilsoniskās līdzdalības principiem.

2.4. Civilzinību pedagoga ietekme un pilsoniskās izglītības metodiskās problēmas

Atšķirībā no kognitīvajām atziņām, kuras iespējams iegūt īsā laika periodā ar atsevišķu mācību priekšmetu palīdzību, vērtību apziņa veidojas ilgstoši. Visintensīvāk tā veidojas cilvēka pirmajos

¹⁰⁸ Turpat.

dzīves gados, un, sasniedzot pilngadību, vērtību apziņa cilvēkam pamatā jau ir izveidojusies. Civilzinību apguve pamatskolas 9. klasē neapšaubāmi paplašina skolēna zināšanas un arī prasmes, bet tā nevar izdarīt apvērsumu skolēna vērtību apziņā.

Civilzinību standartā ir izvirzītas augstas prasības: civilzinībām ir jādod “nepieciešamās zināšanas, prasmes, iemaņas un vērtības dzīvei demokrātiskā valstī, pilsoniskā sabiedrībā”.¹⁰⁹ Cita starpā civilzinību standarts izvirza mērķus, kurus varētu saistīt arī ar sabiedrības integrācijas veicināšanu:

- gatavot skolēnus dzīvei sabiedrībā un mācīt darboties kā pilsoņiem, piedaloties sabiedrības pārvaldē un politisku lēmumu pieņemšanā;
- mācīt patstāvīgi analizēt un vērtēt visus sabiedrībā notiekošos procesus.¹¹⁰

Tomēr sasniegt šos mērķus civilzinību skolotājam nav viegli, jo, kā liecina iepriekš minētais pētījums, skolēnu attieksme pret daudzām civilzinību priekšmetā iekļautajām tēmām ir noraidoša. Turklāt sociālo zinību, tostarp arī civilzinību statuss skolā nav augsts. Jāpiebilst arī, ka civilzinību standarts neparedz tiešu sabiedrības integrācijas tematikas iekļaušanu civilzinību apgūvē.

Civilzinību priekšmets (ar šādu nosaukumu) ir iekļauts 9. klašu mācību programmā kopš 1994. gada. Šajā laika periodā civilzinības ir apguvuši ne tikai skolēni, bet par to (kā pēc iespējas labāk mācīt civilzinības) ir domājuši arī paši pedagogi. Lai apzinātu problēmas, ar kurām savā darbā ir jāsastopas civilzinību skolotājam, IZM pasūtīja (finansēja) un Baltijas Sociālo zinātņu institūts 2000. gada oktobrī veica kvalitatīvu pētījumu (fokusgrupas interviju), kurā piedalījās civilzinību skolotāji no Rīgas.¹¹¹

¹⁰⁹ Civilzinības: Pamatizglītības standarts.

¹¹⁰ Turpat.

¹¹¹ Civilmācība vispārizglītojošajās skolās: Pētījuma atskaite.

Skolotāju specializācija

Skolotāji, kuri māca skolēniem civilizācijas, pasniedz arī citus priekšmetus, kas vairāk vai mazāk ir savstarpēji saistīti – vēsturi, ekonomiku (biznesa pamatus), kā arī ētiku, politiku un tiesības, ģeogrāfiju, aizrobežu literatūru.

Skolotāji uzskata, ka šāda pieeja ir pareiza, jo civilizāciju priekšmets daudzkārt pārklājas ar vēsturi, ekonomiku, ētiku u. c. disciplinām. Turklāt, tā kā civilizāciju stunda notiek tikai reizi nedēļā, skolotājam gribot negribot ir jāizvēlas arī citi priekšmeti, lai sasniegtu pilnu stundu slodzi. Kāda skolotāja, kura iepriekšējā mācību gadā civilizācijas bija mācījusi divas reizes nedēļā, uzskata, ka tā bija daudz efektīvāka un produktīvāka mācīšanas sistēma nekā pašreizējā. Dažreiz skolotāji civilizācijas māca arī audzināšanas stundu laikā ar interaktīvajām metodēm.

Skolotāji uzsvēra civilizāciju priekšmeta vēsturisko pēctecību ar tādiem mācību priekšmetiem, kā “Sabiedrības mācība”, “Cilvēks. Daba. Sabiedrība” u. c.

Civilizāciju nozīme un vieta vispārīgajās skolās

Skolotāji uzskata savu priekšmetu par svarīgu un nepieciešamu 9. klases mācību programmā. Pēc pamatskolas beigšanas jauniešiem ir “jābūt gatavam dzīvei”, jāzina likumi, savas tiesības, jāizprot politika, ģimene, sabiedrība. Tas ir nepieciešams it sevišķi tādēļ, ka daļa pamatskolas absolventu uzsāk darba gaitas un patstāvīgu dzīvi.

Daži skolotāji uzsver, ka skolēniem šajā vecumā trūkst dzīves pieredzes un tas viņiem traucē būt patstāvīgiem, pieņemt lēmumus, orientēties sabiedriskajos procesos. Tieši civilizācijas ir tas priekšmets, kas attīsta iepriekš minētās iemaņas – liek skolēniem domāt un pieņemt noteiktu nostāju dažādos jautājumos. Skolotāji daudzkārt uzsvēra, ka tikai civilizāciju stundās skolēni pirmo reizi sākuši domāt par daudziem

pilsoniskās izglītības jautājumiem, mācījušies domāt par dzīvi, uzklausi citus.

Skolotāji no krievu mācībvalodas skolām uzsvēra civilzinību saistību ar naturalizācijas pārbaudījumiem. Civilmācība palīdz jauniešiem labāk sagatavoties šim pārbaudījumam, jo stundās tiek analizēti jautājumi par valsti, naturalizāciju, individualitāti, tiesībām, pienākumiem u. tml.

Pusaudžu attieksme pret civilzinību priekšmetu

Kopumā skolotāji atzīst, ka bērniem mācību gada sākumā vispār nav priekšstata par civilzinību priekšmetu un tā saturu. Tikai mācību gaitā parādās skolēnu ieinteresētība, par ko liecina arī augstais apmeklētības līmenis. Daļēji skolotāji to skaidro ar interesantajām tēmām, kas tiek pārrunātas, daļēji – ar mācību metodēm, kas tiek izmantotas šī priekšmeta pasniegšanā.

Kāda krievu skolas skolotāja uzsvēra, ka skolēna attieksme pret civilmācību ir atkarīga arī no ģimenes locekļu juridiskā statusa – vai viņi ir vai nav Latvijas Republikas pilsoņi, kā arī no jauniešu nākotnes nodomiem. Ja skolēns ir nolēmis nākotnē izceļot no Latvijas, viņa attieksme bieži vien ir daudz noraidošāka un neieinteresētāka par procesiem mūsu valstī nekā tiem jauniešiem, kuri nolēmuši palikt. Šī skolotāja stāsta, ka bieži vien stundu laikā izraisās diskusija – “uz kuru pusi”.

Skolotājiem nav vienota viedokļa par šī priekšmeta piemērotību tieši 9. klases skolēnu zināšanu līmenim. Daži skolotāji domā, ka 9. klasē mācīt skolēniem par attiecībām ģimenē, viņu tiesībām u. tml. ir jau par vēlu. Savukārt ir arī skolotāji, kuri uzskata, ka apskatītās tēmas nereti ir pārāk grūtas un sarežģītas un bērniem šajā vecumā grūti tās uztvert.

Par civilzinību nozīmi

Skolotāji vairākkārt uzsvēra šī priekšmeta lielo nozīmi skolēnu patstāvīgas domāšanas attīstīšanā, vērtību izveidē un stabili-

zēšanā; norādīja uz civilzinību praktisko nozīmi. **Civilzinības palīdz skolēnam: skatīt dzīvi no visām pusēm; skatīt visu ar vērtējošām acīm, ar vērtību skalu; aktīvi piedalīties dzīvē; zināt tiesības; māca uzstāties, runāt, radoši domāt.**¹¹²

Grūtākās un vieglākās tēmas

Atbildes uz jautājumu par tēmām, kuras skolēni apgūst vislabāk un kuras vissliktāk, nebija vienprātīgas. Tas liek domāt par pašu skolotāju personības ietekmi un atšķirīgo attieksmi pret dažādām tēmām. Tās tēmas, kuras skolotājam pašam ir tuvākas, arī bērni labāk apgūst, savukārt tēmas, par kurām paši skolotāji nelabprāt izsakās, rada problēmas arī bērniem.

Valsts institūcijas ir tēma, kas, pēc dažu skolotāju domām, skolēniem problēmas nerada. Sava loma te ir ģimenei, kurā arī bieži vien diskutē par valdību, likumiem u. c. ar politiku un tiesībām saistītiem jautājumiem.

Nacionālo minoritāšu jautājumi skolās, arī latviešu skolās tiek uztverti pozitīvi, bez negatīvas vai noraidošas attieksmes. Kā krievu mācībvalodas, tā arī latviešu mācībvalodas skolās ir dažādu tautību bērni, arī daudz jaukto ģimeņu bērnu. Līdz ar to skolēni ir apguvuši prasmi kontaktēties ar citu tautību bērniem jau no pirmās klases.

LR konstitūcija jeb Satversme ir tēma, kas netika raksturota viennozīmīgi. Daži skolotāji stāsta, ka skolēni tēmu apgūst diezgan viegli. Tiek spēlēta spēle "Parlaments", kurā jaunieši ievēl parlamentu, kas pēc tam apspriež dažādus likumus un pieņem labojumus. Savukārt krievu skolas skolotāji atzīst, ka tā ir sarežģīta tēma, jo teksts, ar kuru bērni strādā, ir grūts un ietver daudz specifisku terminu un jēdzienu.

Cita skolotāju grupa, pārsvarā skolotāji no skolām ar krievu mācībvalodu, uzskata, ka bērni visvieglāk un labprātāk apgūst tēmu, kas saistīta ar *ģimeni, attiecībām ģimenē, ģimenes*

¹¹² Turpat.

psiholoģiskajiem tipiem u. tml. Šis jautājums ir ļoti cieši saistīts ar skolēnu ikdienas dzīvi, tāpēc viņi prot par to izteikties.

Raksturīgi, ka skolotāji, kuri valsts institūciju, likumu, tiesību un citus ar politiku saistītus jautājumus uzskatīja par visvieglāk apgūstamajām tēmām, ar *ģimeni* saistīto tēmu uzskata par slideni un grūti apspriežamu. Tās tiek pamatots ar tēmas intimitāti un personiskumu – daudziem bērniem vecāki ir šķīrušies, un viņi nevēlas runāt par to. Daži skolotāji paši uzskata sevi par nekompetentiem, lai runātu un apspriestu ar bērniem tik psiholoģiskus jautājumus, baidās aizvainot vai aizskart viņus.

Bet daži skolotāji atzīst, ka ģimenes tēma tiek ar bērniem apspriesta jau 7. klasē ētikas stundās un tā ir sava veida atkārtošā, pārrunājot šo jautājumu civilmācībā. Vienlaicīgi šis arguments tika arī apstrīdēts, jo 7. klasē bērni esot pārāk jauni, lai nopietni diskutētu par šo tēmu.

Savukārt skolotāji, kas attiecības ģimenē un ģimenes tipus uzskata par viegli apgūstamu tēmu, *jautājumus par politiku un valsts varu* uzskata par sarežģītiem. Pārsvarā tā domā skolotāji no krievu mācībvalodas skolām. Viņi uzsver, ka skolēni šajā vecumā neinteresējas par politiku un noliedz jebkuru varas izpausmi gan no valsts, gan no vecāku un skolotāju puses. Skolēni savā ziņā esot tādi kā anarhisti.

Daži skolotāji uzskata, ka grūti ir apgūt tēmu par *sabiedrību*. Arī šajā gadījumā, iespējams, ka skolotājas personīgā nepatika pret šo tēmu ietekmē skolēnu attieksmi.

Šķiet, ka vistuvākās skolotājiem tomēr ir tās civilzinību tēmas, kuras visvairāk ir attālinātas no politikas. Acīmredzot arī skolotāji nejūtas droši un profesionāli sagatavoti ar politiku saistītajos jautājumos.

Izmantotā metodika

Lai arī skolotāji mācību stundās klāsta jauno vielu, skaidro jēdzienus un teoriju, tomēr par galveno ieguvumu viņi uzskata

skolēnu diskutēšanas un izteikšanās spēju atraisīšanu, kritiskas domāšanas veidošanu.¹¹³

Tomēr, kaut arī skolotāji uzsver diskusijas nozīmi civilzinību apgūvē, starptautiski salīdzinošajā pētījumā iegūtie dati liecina ko citu. Tajā, piemēram, 37 procenti skolēnu atzina, ka vēstures, ekonomikas un citās sociālo zinību ievirzes stundās viņiem nav atļauts brīvi paust savus uzskatus un nepiekrīt skolotāju teiktajam, runājot par politiskiem un sociāliem jautājumiem. It sevišķi tas sakāms par skolām ar krievu mācībvalodu. 43 procentos Rīgas, 49 procentos citu lielāko Latvijas pilsētu un 44 procentos Latvijas mazpilsētu un lauku krievu mācībvalodas skolu skolēniem brīvi izteikties nav atļauts.¹¹⁴

Arī kvalitatīvajā pētījumā skolotāji netieši atzina, ka viņi ne sevišķi mudina skolēnus apspriest tādus politiskus un sociālus jautājumus, par kuriem varētu būt dažādi viedokļi. Arī paši skolēni nemēdz stundās ierosināt diskusijas par aktuāliem un pretrunīgiem politiskiem notikumiem.

Starptautiski salīdzinošajā pētījumā skolēni izsaka viedokli, ka sociālo zinību stundās skolotāji liek uzsvaru uz faktu un datu mācīšanu – to atzīst 67 procenti aptaujāto skolēnu. Turklāt datu un faktu iegaumēšana ir labākais veids, kā iegūt labas atzīmes šajos priekšmetos – tā uzskata 64 procenti skolēnu. Skolēni arī atzīst, ka pamatā skolotāji lasa lekcijas un skolēni pieraksta (64 procenti).¹¹⁵

Savukārt skolotāji uzsver, ka mācību metodes izvēle ir atkarīga no apgūstamās tēmas. Ja tēma ir sarežģīta un bērniem ir grūti to saprast, skolotājs izmanto tradicionālās metodes. Savukārt, ja tēma ir viegli saprotama, skolotājs izvēlas interaktīvās metodes.¹¹⁶

¹¹³ Turpat.

¹¹⁴ Civilzinību izglītības Latvijā starptautiskā salīdzinošā novērtēšana: IEA Pilsioniskās izglītības pētījums. Pētījuma dati.

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Civilmācība vispārizglītojošajās skolās: Pētījuma atskaite.

Liekas tomēr, ka metožu izvēle varētu būt arī pretēja. Sarežģītu un pretrunīgu tēmu apguvi varētu veicināt netradicionālu metožu izmantošana.

Skolotāji diskusijas laikā uzsvēra, ka metodes ir stipri atkarīgas arī no konkrētajiem skolēniem. Dažās klasēs par noteiktu tēmu tiek spēlētas spēles un veidotas diskusijas, savukārt citās klasēs tā pati tēma tiek lasīta lekciju veidā un apspriesta visai minimāli.

Kā vienu no interaktīvajām metodēm skolotāji min vērtību karšu spēli, ko izmanto, apgūstot tiesības. Šī spēle ir populāra skolotāju vidū, un daudzi atzīst, ka ir to izmantojuši. Kāds skolotājs, lai palielinātu bērnu interesi par sabiedrības saziņas līdzekļiem kā informācijas avotu civilzinībās, stundās strādā ar televīzijas un radio programmām, atzīmējot raidījumus, ko būtu lietderīgi skatīties vai klausīties.

Izmantojot interaktīvās mācīšanas metodes (diskusijas, spēles u. c.), grūtības sagādā laika limits – viena mācību stunda. Vienas stundas garums ir 40 minūtes, un tas, pēc skolotāju domām, ir pārāk mazs laiks, lai kādu spēli izspēlētu pilnībā. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc skolotāji izsakās par nepieciešamību mācīt civilzinības divas stundas nedēļā. Dažreiz skolotāji izmanto, piemēram, iespēju “salikt kopā vienu pēc otras” vēsturi un civilzinības. Tad šādai spēlei var izmantot abas stundas.

Skolēnu aktivitāte civilzinību stundās un spēja brīvi diskutēt

Skolēnu aktivitāte mācību stundā ir stipri atkarīga no katra skolēna erudīcijas un zināšanu līmeņa, uzskata skolotāji. Ja pusaudzis ir kompetentāks, viņš aktīvāk iesaistās diskusijās un līdzdarbojas stundā, un pretēji, jo jauniets ir mazāk kompetents apskatāmajos jautājumos, jo viņa aktivitāte mazāka.

Bieži vien skolēni vienkārši neprot diskutēt, neprot formulēt savas domas un nostāju. Daudzreiz skolēni kautrējas, neuzdrošinās piedalīties diskusijās, viņiem ir kāda iekšēja barjera, viņi ir sasaistīti. Diskusijas dalībnieki skaidro to ar skolēnu bai-

lēm kļūdīties, kā arī ar nelielajām iespējām skolā apgūt uzstāšanās prasmi.

Gandrīz vienbalsīgi skolotāji atzīst, ka bērnu sasaistītība, nespēja brīvi izteikties, diskutēt, pamatot savu viedokli ir viena no galvenajām problēmām viņu darbā. Šo problēmu traucē risināt lielais skolēnu skaits klasē. Sevišķi aktuāli, pēc skolotāju domām, tas ir Rīgā, kur klases ir ļoti lielas, pat vairāk nekā 30 skolēnu, un skolēni vienkārši netiek pie vārda. Skolotāji vēlas, lai civilzinību stundās klase tiktu sadalīta divās grupās.

Skolotāju konstatētās problēmas

Skolotāji uzskata, ka 9. klasēs skolēni ir ļoti noslogoti. Tāpēc iesaka civilzinību vielu apgūt stundās un pēc iespējas mazāk uzdot mājasdarbus.

Tā kā civilzinību skolotāji akcentē pašu skolēnu lomu un cenšas ļaut viņiem diskutēt un spēlēt spēles, grūtības rada tas, ka skolotāji un skolēni ne vienmēr ir labi pazīstami. Tas rada psiholoģisku barjeru un nereti traucē jauniešiem brīvi izteikt viedokli par diskutējamajiem jautājumiem. Arī tāpēc ir labi, ka skolotāji māca vairākus mācību priekšmetus, tas palīdz pārvarēt šo barjeru.

Vēl viena nopietna problēma, pēc dažu skolotāju domām, ir vērtēšanas sistēma – *ieskaitīts* vai *neieskaitīts*. Klasē ir bērni, kas gatavojas stundām un aktīvi iesaistās diskusijās, bet ir bērni, kuri ir pasīvi un stundās nestrādā, taču gada beigās tāpat saņem ieskaiti. Diferencētas vērtēšanas sistēmas trūkums mazina skolēnu motivāciju gatavoties stundām un būt aktīviem tajās. Citi skolotāji atzīstas, ka viņi joprojām liek atzīmes sev un savai zināšanai, kā arī veido mazās jeb starpieskaites, kuru iegūšana summējas kopējā ieskaitē. Tādējādi bērni tiek motivēti strādāt visu semestri. Arī saskaņā ar pētījuma datiem, ko 2000. gadā veica Sorosa fonda – Latvija programma “Pārmaiņas izglītībā”, vērtēšanas sistēmu kā problemātisku min ievērojams skolotāju skaits līdzās tādām

problēmām kā nepietiekams stundu skaits, mācību līdzekļu nepietiekama metodiskā kvalitāte, skolēna nevēlēšanās mācīties, skolotāja metodisko zināšanu un prasmju nepietiekamība.¹¹⁷

Daži skolotāji atbalsta jauno vērtēšanas sistēmu, jo saskata tajā arī pozitīvus momentus. Viens no tiem ir psiholoģiskais aspekts, ka skolēna izteiktā viedokļa pareizība netiek vērtēta pēc 10 ballu skalas un tādējādi tiek mazinātas skolēna bailes izteikt kļūdainu vai tādu viedokli, kas nesakrīt ar skolotāja uzskatiem, oficiālo nostāju u. tml.

Pilnvērtīgi strādāt traucē arī materiālās (finansiālās) problēmas. Ne visi skolēni var atļauties iegādāties jaunākās mācību grāmatas un darba burtnīcas ģimenes slikto finansiālo apstākļu dēļ. Arī darbs ar preses izdevumiem stundās ir iespējams tikai tad, ja skolotājs pats par saviem līdzekļiem audzēkņiem nodrošina avīžu u. c. izdevumu kopijas. Atsevišķi skolotāji vispār atsakās no mācību grāmatām un katrai stundai gatavo izdales materiālus. Taču tas savukārt ir iespējams, tikai ja skolotājam ir nodrošināta bezmaksas kopēšanas iespēja.

Apstākļi, kas traucē

Civilzinību skolotājiem tika uzdots jautājums, kas, viņuprāt, traucē apgūt bērniem civilmācību tā, kā viņi to vēlētos. Kāda skolotāja no krievu mācībvalodas skolas atbildēja, ka bieži mācību vielu traucē apgūt ģimenes viedoklis dažādos jautājumos, kas rada bērnos aizspriedumus. Šādos gadījumos skolēnam ir dilemma: mācību stundā izteikt ģimenē valdošo uzskatu vai arī to, ko vēlas dzirdēt skolotājs. Situācija veidojas vēl sarežģītāka un pretrunīgāka, ja ģimenē nav vienprātības vai ir pat izveidojusies konfliktsituācija par kādu no jautājumiem.

Vēl viens kavēklis, kas traucē skolēniem apgūt civilzinības tā, kā to vēlētos civilzinību skolotāji, ir citu priekšmetu skolotāju

¹¹⁷ Pamatskolas sociālo zinību skolotāju aptauja. – Rīga, 2000. (Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” pasūtīts un SKDS veikts pētījums.)

darba kvalitāte. Skolotāji atzīst, ka civiliznības ir integrēts priekšmets un tāpēc tā veiksmīga apgūšana ir stipri atkarīga no zināšanām un prasmēm, kas iegūtas citos mācību priekšmetos – ģeogrāfijā, vēsturē, ētikā, ekonomikā, literatūrā u. tml. Civiliznību veiksmīgu apgūšanu var nodrošināt tikai kvalitatīvs visu iepriekšminēto priekšmetu skolotāju darbs.

Atsevišķa problēma ir tā, ka arī paši bērni nespēj civiliznību stundās integrēt un izmantot citos priekšmetos iegūtās zināšanas. Tas saistās ar plašāku problēmu – skolēnu nespēju izmantot (pielietot) skolā iegūtās zināšanas.

Skolotāji uzsver arī grūtības, kas veidojas mācībās, tāpēc ka dzīvē viss norisinās citādi – tā neatbilst teorijai, ne arī mācību grāmatās rakstītajam, ne arī tam, ko skolotājs stāsta civiliznību stundā. Līdzīgi pārējai sabiedrības daļai jaunieši kritiski vērtē procesus sabiedrībā un bieži vien pārmet skolotājiem, ka stāstītais par likumu pieņemšanu, demokrātijas pamatprincipiem, tiesībām u. tml. neatbilst dzīves realitātei. Tas rada spriedzi arī pašos skolotājos, kuri apzinās sava priekšmeta “ideālistiskumu”. Nereti skolotāji ir izmisuši, nezina, kā tikt galā ar šo problēmu. Viņi nespēj argumentēti atbildēt skolēnam, kurš saka: “Jūs stāstāt tā, bet mēs zinām, ka ir savādāk.” – “Grūti ir runāt par valsts ideāliem, ja solā sēž bērns, kuram nekā nav, un turpat blakus cits bērns, kurš visu pasauli ir apbraukājis.”¹¹⁸

Ideāla civiliznību stunda

Ideāla stunda ir atkarīga no skolotāja darba atalgojuma, no tā, vai skolotājs spēj kārtīgi sagatavoties katrai stundai. Zemā darba samaksa pazemina skolotāju prestižu sabiedrībā, tajā skaitā arī skolēnu acīs, bet lielā darba slodze (1,5 vai 2 slodzes) neļauj skolotājiem pienācīgi sagatavoties katrai stundai. “Skolotājam sabiedrībā ir jābūt citādam stāvoklim, tad arī bērni uz mums savādāk skatītos,” uzsver skolotāji.¹¹⁹

¹¹⁸ Civilmācība vispārīzglītojošajās skolās: Pētījuma atskaite.

¹¹⁹ Turpat.

Lai veidotu ideālu stundu, skolotājiem trūkst tehniskā nodrošinājuma – kodoskopa, kopētāja, datora. Kāda skolotāja ir piedalījusies atklātā civilzinību stundā, kuras laikā bērni darbojās tikai ar datoriem. Lekcija netika lasīta, bērni neko arī nepierakstīja. Viņaspārāt, tā bija ideāla stunda. Skolotāja stāsta: “Tā bija atklātā stunda krievu skolā. 30 skolēni tika sadalīti mazās grupiņās – pa trim pie katra datora. Temats bija Satversme un konstitūcijas. Protams, visi skolēni prata strādāt ar datoru. Vispirms viņi meklēja datorā konstitūcijas, tad analizēja un salīdzināja tās.”¹²⁰

Visbeidzot skolotāji secina, ka ideāla stunda ir, ja pēc tās katrs skolēns ir kaut ko ieguvis un jūtas par to pateicīgs skolotājam.

Iespējamais risinājuma konteksts

Kvalitatīvā pētījuma rezultāti ļauj izdarīt secinājumu, ka skolotāji labi apzinās civilzinību nozīmi un cenšas veicināt jauniešu interesi par sabiedrību un procesiem tajā. Skolotāji uzskata, kas šis priekšmets ir nozīmīgs, jo palīdz skolēnam atrast savu vietu sabiedrībā un mudina attīstīt pilsonisko apziņu.

Tātad skolotāji uzsver civilzinību praktisko nozīmi un atzīst to par svarīgāku nekā šī priekšmeta izziņas (teorētisko zināšanu, jēdzienu izpratni u. tml.) nozīmi. Skolēniem ir svarīgi apgūt šo “dzīves gudrības” priekšmetu, jo daudzi skolēni drīz uzsāks patstāvīgas dzīves gaitas. Papildu nozīmi šis priekšmets iegūst skolās ar krievu mācībvalodu. Šajās skolās mācās daudz nepilsoņu bērnu, kuriem aktuāla ir naturalizācija. Raksturīga ir skolotāju atziņa, ka tajās ģimenēs, kurās vecāki ir Latvijas Republikas pilsoņi, bērnu attieksme pret civilzinībām ir pozitīvāka.

Kopumā skolotāji, kuri piedalījās aptaujā, radīja iespaidu, ka viņi strādā radoši: meklē veidu, kā skolēniem saistoši pasniegt priekšmetu; cenšas veicināt skolēnu patstāvīgu domāšanu, arī diskutēšanas un uzstāšanās mākslu, toleranci.

¹²⁰ Turpat.

Tomēr ne viss ar civilzinību apguvi saistītais ir vērtējams viennozīmīgi un atzinīgi. Piemēram, bija acīmredzams, ka fokusdiskusijas laikā paši skolotāji bija sasaistīti un izteica viedokli piesardzīgi, it kā apzinoties, ka tiek vērtēti. Skolotāji diskusijas laikā (gluži tāpat kā skolēni civilzinību stundās) izvairījās apspriest un izvērst diskusijas par politiski strīdīgām un pretrunīgām tēmām (piemēram, valdības izglītības politiku, sabiedrības integrāciju, attieksmi pret iestāšanos Eiropas Savienībā, bilingvālo reformu u. c.). Jāatceras, ka paši skolotāji uzsvēra, ka darbu civilzinību stundās apgrūtina skolēnu sasaistītība, nespēja brīvi izteikties, diskutēt, pamatot savu viedokli, it sevišķi, ja problēma ir politiski asa un diskutabla.

Skolotāji nav sagatavoti tā, lai viņi spētu profesionāli un atraisīti diskutēt ar skolēniem, pārliecinoši aizstāvēt izglītības standartiem atbilstošu vērtīborientāciju, spriest par aktuālām un pretrunīgām sociālām un politiskām problēmām. Acīmredzot tas arī ir viens no iemesliem, kāpēc skola nespēj būtiski mazināt un mainīt tās vērtīborientācijas, ar kurām skolēnam ir jāstopas apkārtējā sabiedrībā. Starptautiski salīdzinošā pētījuma dati par civilzinību apguvi Latvijā liecina, ka tikai nedaudz vairāk par pusi no aptaujātajiem skolotājiem jūtas droši un pārliecinoši, ja jādiskutē par pilsoniskās izglītības tēmu lielāko daļu. Tātad arī sabiedrības integrācijas veicināšana un sabiedrības sašķeltības pārvarēšana ir viena no tām tēmām, no kuras apspriešanas pedagogi cenšas izvairīties.

Var saprast arī skolotājus. Lai skolotājs nevarītos atbildēt uz jautājumiem, kuriem pārliecinošas atbildes nav devuši pat politikas eksperti, nepieciešama patiešām vispusīga izglītība, augsta profesionāla meistarība un spilgts pedagoga talants. Turklāt augsta profesionāla meistarība un pārliecība par sava darba nozīmīgumu var būt tikai tādām pedagogam, kura darbu atzinīgi vērtē un pārliecinoši atbalsta kolēģi, izglītības politikas veidotāji, valdība. Citiem vārdiem, lai kļūtu par profesionālu civilzinību skolotāju, pašam skolotājam vispirms nepieciešams izkļūt no at-

svešinātības burvju loka. Taču to izdarīt nav viegli. Lielākajai daļai skolotāju ir spilgti izteikta noraidoša attieksme pret politiku, pret partijām. Gluži tāpat kā skolēniem.

Iespējams, ka tas ir arī viens no iemesliem, kāpēc (kā to liecina pētījumu rezultāti) integrētā pieeja sociālo zinību apguvē līdz šim nav devusi vēlamos rezultātus. Acīmredzot ir jāturpina diskusijas, kādai vajadzētu būt integrētai pieejai gan satura, gan mācīšanās metožu nozīmē. Piemēram, šaubas izraisa tas, vai audzināšanas stundās un projektu nedēļā 4.–6. klašu skolotājiem, aplūkojot tēmu “Mana valsts”, skolēnu uzmanība ir jāpievērš tikai mūsu sabiedrības etniskajam dalījumam, ne vārda nebilstot par to, kas ir Latvijas Republikas pilsonis, un vai etniskajām atšķirībām šajā kontekstā ir kāda principiāla nozīme.¹²¹

Tā kā paši skolotāji atsvešināti raugās uz daudziem sabiedrībā notiekošajiem procesiem, skolās vērojama aina, kas ir paradoksāli līdzīga padomju laika izplatītājai “dubultās patiesības kultūrai”. Skolās turpina pastāvēt it kā divi patiesības līmeņi, šķiet, sevišķi raksturīgi tas ir skolās ar krievu mācībvalodu. Ir oficiālā patiesība, kas ir atšķirīga no ģimenēs un neformālajā vidē izplatītās nostādnes. Oficiālā patiesība funkcionē kā pareiza tādēļ, ka tā ir oficiāla (nostiprināta ar likuma vai izglītības standarta spēku); taču tajā pašā laikā daudziem tā nav pieņemama un atbalstāma. Tāpēc dzīva ir arī “nepareizā”, “neformālā” patiesība, proti – ģimenes vai atsevišķu sociālo grupu patiesība. Arī tā ir ietekmīga patiesība, jo to atbalsta ne vien liels cilvēku skaits, bet arī skolēnam tuvi cilvēki, nereti pat skolotājs neformālā sarunā.

Kāds cits iemesls, kādēļ civilzinību pedagogi izvairās apspriest un diskutēt par sarežģītām un pretrunīgām, bet svarīgām un nozīmīgām sabiedriskām problēmām, ir saistīts ar to, ka sociālo zinību priekšmetiem un tēmām trūkst plašāka kultūras un vērtībizglītības konteksta. Bieži vien paša pedagoga pilsoniskajai izglītībai nav integrēta un stabila pamata. Lielākā skolotāju daļa,

¹²¹ Diķe V., Krieviņš V. Es ģimenē, skolā, sabiedrībā: Skolotāju grāmata. Sociālas zinības 4. – 6. klasei. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.

kuri ir aicināti pievērst skolēnus pilsoniskajām vērtībām, ir vēstures skolotāji, kuri izpratni par civilizācijām ir apguvuši pašmācībā vai īsos tālākizglītības kursus. Tā kā civilizāciju priekšmeta prestižs skolā nav augsts, nereti pat valda uzskats, ka civilizāciju priekšmetus var mācīt ikviens pedagogs ar humanitāru ievirzi, ja vien viņš kaut nedaudz interesējas par politiku un lasa avīzes. Līdz ar to civilizācijas tiek uztvertas tikai un vienīgi kā sadzīves mācība, sadzīves gudrība bez noteikta un stingra pilsoniskā satvara. (Šāda nostāja netieši sasauca ar atziņu, ka civilizācijas gatavo skolēnu dzīvei un, tā kā visi cilvēki nav tieši saistīti ar politiku un sabiedriski nozīmīgu problēmu risinājumiem, viņiem nav arī nepieciešamas dziļas civilizācijas zināšanas un prasmes.)

Protams, pedagogu tālākizglītības kursu nozīme netiek apšaubīta. Problēmu drīzāk rada tas, ka šādu kursu ir maz un tie nav plaši pieejami. Šo problēmu uzsver skolu direktoru vietnieki mācību darbā un atzīst, ka tieši tālākizglītība ir tā nepieciešamība, kas palīdzētu skolotājiem kvalitatīvi mācīt sociālo zinību kursu pamatskolā.¹²²

Pamatskolā (un arī vidusskolā) pavisam maz ir tādu pedagogu, kuri jau studiju gados būtu specializējušies civilizācijās vai arī papildinājuši savas zināšanas un prasmes mērķtiecīgi organizētos pedagogu tālākizglītībasursos. Patiesībā pilsoniskās izglītības prasmes būtu jāapgūst ikvienam pedagogam. Tikai tad skolas spētu profesionāli stāties pretī apkārtējā sabiedrībā izplatītajai atsvešinātībai.

Iespējams, ka jaunieša vērtību apziņā pilsoniskai sabiedrībai raksturīgās nostādnes nostiprinās vidusskolas gados, it sevišķi apgūstot mācību priekšmetu "Politika un tiesības". Taču daudziem jauniešiem (tiem, kuri uzsāk darba gaitas tūlīt pēc pamatskolas) šīs zināšanas iet secen. Tieši tāpēc ir svarīgi, lai civilizāciju pamati tiktu apgūti jau pamatskolas gados.

Sevišķi svarīgi ir nodrošināt iespēju iegūt pilsonisko izglītību

¹²² Skolu direktoru vietnieku mācību darbā aptauja. Programma "Pārmaiņas izglītībā". SKDS. – Rīga, 2000. gada jūnijs.

pedagoģijas studiju programmās. Tā ir nepieciešama tādēļ, ka skolās ir jāienāk jaunai pedagogu paaudzei, kura profesionālo pilsonisko izglītību ir ieguvusi augstskolā. Taču pašlaik augstākās mācību iestādes (it sevišķi Rīgā) nav gatavas profesionāli izglītot topošos pedagogus tā, lai viņi spētu apgūt pilsonisko izglītību un iegūt tajā kvalifikāciju.

Vairākās Latvijas pedagoģiskajās augstskolās pašlaik tiek gatavoti sociālo zinību pedagogi. Šī specializācija tiek veidota kā atsevišķa studiju programma Vidzemes augstskolā (“Pieteikums sociālo zinību skolotāju sagatavošanai”), Daugavpils Pedagoģiskajā universitātē (“Profesionālās augstākās izglītības studiju programma sociālo zinātņu skolotāju kvalifikācijas iegūšanai”)¹²³, Liepājas Pedagoģijas akadēmijā (modulis “Cilvēks un sabiedrība”, augstākās profesionālās izglītības studiju programma “Sociālais darbinieks”, kā arī atsevišķs studiju kurss “Civilzinību pamati” tūrisma menedžmenta, gida studiju programmā,¹²⁴ kā arī studiju programmā “Vēstures un sociālo zinību skolotājs”) un Rēzeknes augstskolā.¹²⁵ Šo studiju programmu galvenā iezīme ir, ka tās veido atsevišķas savstarpēji vāji saistītas sastāvdaļas. Studentiem tiek lasīti kursi filozofijas vēsturē, socioloģijā, ekonomikā, politoloģijā, tiesībās, ētikā u. tml., turklāt katru šādu kursu vada cits pasniedzējs. Rezultātā studenti iegūst ieskatu katrā no šīm disciplīnām bez nepieciešamā centrējuma sociālajās zinībās kā vienotā zināšanu, prasmju un pilsonisko vērtību sistēmā.

Citu specializāciju pedagoģijas programmās pilsoniskajai izglītībai uzmanība ir pievērsta vēl fragmentārāk. Līdz ar to

¹²³ Augstākās izglītības kvalitāte Latvijā / Laikraksta “Izglītība un Kultūra” pielikums. – 2000. gada 13. jūlijs.

¹²⁴ Liepājas Pedagoģijas akadēmija. Augstākās profesionālās izglītības studiju programma “Sociālais darbinieks” akreditācijas dokumenti un tūrisma menedžmenta, gida studiju programmas akreditācijas dokumenti. – Liepāja, 2000.

¹²⁵ Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” semināra materiāli. – Jūrmala, 2000. gada 7. – 9. decembrī.

augstskolu absolventi, ja viņi uzsāk pedagoga gaitas un vēlas strādāt par sociālo zinību skolotājiem, ir spiesti aktīvi pašizglītoties un patstāvīgi gatavoties darbam vispārējās izglītības iestādē.

Šo stāvokli visai ierobežotā veidā uzlabo pedagogu tālākizglītība. To ierobežoto resursu trūkums un nepietiekami attīstītā sociālo zinību, it sevišķi civilzinību kursu piedāvājumi, kā arī šo kursu kvalitāte.

Galvenās un interesantākās iestrādes, kas turpmāko gadu laikā varētu veicināt sociālo zinību apguves kvalitātes uzlabošanu, ir saistāmas ar Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” īstenotajiem projektiem (“Atvērtā skola” un “Cilvēks sabiedrībā: sociālo zinību reforma”) un IZM īstenoto Izglītības sistēmas attīstības projektu, it sevišķi šī projekta Izglītības kvalitātes apakšprogrammu, kuru sākts īstenot, pateicoties Pasaules Bankas aizdevumam.

2.5. Mācību grāmatas, mācību līdzekļi un papildliteratūra

Pēdējo gadu laikā ir nākušas klajā daudzas mācību grāmatas pilsoniskās izglītības jomā, tostarp civilzinībās 9. klasei.¹²⁶ Tas liecina, ka daļēji ir pārvarēts akūtais mācību grāmatu trūkums. Radušās izvēles iespējas. Tiesa, šīs grāmatas ir izdotas tikai latviešu valodā. Skolas ar krievu mācībvalodu nereti izmanto arī Krievijā izdotās grāmatas, piemēram, “Хрестоматия по правам человека”. “Tur bija arī konvencijas par bērniem, Krievijas Federācijas likumi. Ļoti interesanti,” konstatēja kāda skolotāja fokusdiskusijas laikā.¹²⁷

Tomēr informācija par jaunākajām mācību grāmatām pat Rīgas skolās nokļūst epizodiski un ar nokavēšanos. Tāpēc daļa

¹²⁶ Ievads civilzinībās. Sociālās zinības 9. klasei: Eksperimentāls mācību līdzeklis. – Rīga, 1999.

¹²⁷ Civilmācība vispārizglītojošajās skolās: Pētījuma atskaite. – Baltijas Sociālo zinātņu institūts.

skolotāju vēl joprojām izmanto iepriekšējo gadu grāmatu,¹²⁸ kaut arī atzīst, ka tā ir morāli novecojusi un neatbilst pašreizējai situācijai.¹²⁹ Krievu skolu skolotāji savukārt pārmet šīs grāmatas nekvalitatīvo tulkojumu krievu valodā.

Skolotāji izmanto ne tikai mācību grāmatas, bet arī aktīvi meklē materiālus, kas varētu noderēt civilmācību stundās: rakstus no dažādām grāmatām un enciklopēdijām, no laikrakstiem, izmanto citus materiālus. Skolotāji uzsver, ka viņiem trūkst dokumentu (likumu, konvenciju) krājumu, kuri būtu lietojami 9. klasē. Tāpēc skolotāji ir spiesti meklēt dažādus bukletus, presē publicētus likumus u. tml. Skolotāji cer sagaidīt speciāli sagatavotu, civilzinību apguvei izmantojamu, dokumentu krājumu.

Skolotāji izjūt arī skolai pieejamu materiālu trūkumu, kas aptvertu aktuālu informāciju par sabiedrībā notiekošo, par noskaņojumu, kāds valda sabiedrībā, piemēram, politisko partiju reitingu, kā arī dažādu sabiedrībā notiekošu procesu analīzi un vērtējumu.

Tātad, kaut arī pēdējo gadu laikā ir izdotas vairākas mācību grāmatas, kas ir izmantojamas civilzinībās, skolām vēl joprojām trūkst mācību līdzekļu un speciālās papildliteratūras. Acīmredzot tā arī ir galvenā problēma šajā sakarībā, un skolas nespēs būtiski uzlabot sociālo zinību apguves kvalitāti, ja tajās nebūs plaši pieejamas ne vien mācību grāmatas, bet arī specializēti mācību līdzekļi, kā arī plaša un daudzveidīga papildliteratūra.

Jaunās, nesen izdotās civilzinību mācību grāmatas paver jaunu lapaspusi skolu nodrošinājumā ar mācību grāmatām. Tās ir grāmatas, kas sniedz pamatinformāciju par civilzinību priekšmetu, padziļina skolēnu izpratni un interesi par sabiedrības dzīvi, valsti un politiku. Svarīgi, ka šīs grāmatas rosina skolēnu meklēt risinājumu daudzām problēmām, ar kurām viņš saskaras (vai arī saskarsies) savā dzīvē.

Tomēr tajā pašā laikā šīs grāmatas arī mulsina, jo daudzas

¹²⁸ Tūna A., Sarma V. Civilzinības 9. klasei. – Rīga, 1997.

¹²⁹ Civilmācība vispārīgglītojošajās skolās: Pētījuma atskaite.

ļoti svarīgas un aktuālas problēmas nav pat pieminētas. Piemēram, civilzinību mācību grāmatā ir veltīgi meklēt jēdzienus “sabiedrības integrācija”, “demogrāfiskā krīze”, “sociālā diferenciacija”, “etniskie konflikti”, “reģionālās atšķirības”, “cilvēki bez pajumtes”, “emigrācija”.¹³⁰ Var jau, protams, piesaukt to, ka civilzinību standarti neparedz akcentēt uzmanību uz sabiedrības integrāciju. Tomēr iepriekš aplūkotie starptautiski salīdzinošā pētījuma dati¹³¹ liecina, ka sabiedrības integrācijas tematika ir kompleksa problēma. Tā skar bērnu un vecāku, skolēnu un apkārtējās sabiedrības, iedzīvotāju un valsts un daudzus citu attiecību veidus. Ja netiek aplūkota sabiedrības integrācijas tematika, nav iespējams principiāli un pamatoti izskaidrot valsts iekšējās drošības, nacionālo minoritāšu tiesību, politiskās nācības, valsts valodas apguves nozīmi un perspektīvas. Tād uzmanība pārsvarā tiek pievērsta tam, lai informētu skolēnus un priestu par pašreizējā stāvokļa sakarībām un kārtību, pievēršot uzmanību citu valstu pieredzei un vēstures liecībām. Taču “aiz kadra” paliek saruna par nākotni, par sabiedrības attīstības tendencēm un iespējamajiem (vēlamajiem) sabiedrības attīstības ceļiem (modeļiem).

Tiesa, ar sabiedrības integrācijas skaidrojumu var iepazīties citā mācību grāmatā – “Ievads civilzinībās”.¹³² Taču nesaprotamu iemeslu dēļ sabiedrības integrācija šajā mācību grāmatā ir pakārtota pilsonības tematikai, kas būtiski sašaurina sabiedrības integrācijas problemātikas sociālo kontekstu. Daudz pamatotāk būtu bijis iekļaut tekstu par sabiedrības integrāciju (kā atsevišķu paragrāfu) nodaļā “Ievads demokrātijā”, tā turpinot iesākto skaidrojumu par demokrātijas attīstību Latvijā un iespējām novērst draudus demokrātijai.

Jāpiebilst arī, ka mācību grāmatu veidošanā maz iesaistīti

¹³⁰ Tūna A., Sarma V., Rudiņa V., Catlaks G., Apals G. Civilzinības 9. klasei.

¹³¹ Civilzinību izglītības Latvijā starptautiskā salīdzinošā novērtēšana: Pilsoniskās izglītības pētījums.

¹³² Ievads civilzinībās. Sociālās zinības 9. klasei: Eksperimentāls mācību līdzeklis. – Rīga, 1999.

skolotāji no skolām ar krievu mācībvalodu un tādēļ aktuāls ir jautājums, kā šīs Latvijā izdotās mācību grāmatas atbilst skolēnu no skolām ar krievu mācībvalodu mentalitātei.

Tāpat, kaut arī pēdējo gadu laikā ir strauji palielinājies sociālajās zinībās izdoto mācību grāmatu skaits un šo mācību grāmatu sagatavošanā iesaistās profesionāļi, sociālo zinību speciālisti, tomēr līdz skolu nodrošinājumam ar augstas kvalitātes mācību grāmatu, mācību līdzekļu un metodisko materiālu komplektiem ir vēl ejams tāls ceļš. Tas liecina arī, ka skolēnu civilzinību un civilprasmju kvalitātes paaugstināšana prasa labi organizētu sadarbību starp mācību grāmatu izdevējiem un skolotājiem, kā arī mērķtiecīgi īstenotu izglītības politiku.

2.6. Secinājumi un ieteikumi

Pašreizējā (pamatskolu) jaunā paaudze nedemonstrē tādu sociālo, it sevišķi civilzinību un prasmju potenciālu, lai viņi pēc skolas beigšanas, iekļaujoties mūsdienu sabiedrībā, spētu tajā ieviest jaunas un cerīgas pārmaiņas. Kaut arī visi pamatskolu skolēni skolas gaitas uzsāka jau neatkarīgas Latvijas apstākļos, viņu priekšstati par demokrātiju neliecina, ka viņi būtu labi sagatavoti dzīvei demokrātiskā un pilsoniskā sabiedrībā. Tieši pretēji – daudzi skolēni ir noskaņoti dzīvot atrauti no sabiedrībā un valstī notiekošajiem politiskajiem un arī sociālajiem procesiem. Ja tā patiešām arī notiks, sabiedrības sašķeltība turpinās padziļināties. Daudzos gadījumos iezīmējas uzskatu atšķirības starp latviešu skolēniem un skolēniem no skolām ar krievu mācībvalodu. Skolēni neizrāda sevišķi augstu gatavību etniskajai integrācijai. Smaga problēma ir skolēnu savstarpēji izslēdzošie uzskati un polārā vērtīborientācija. Patiesie iemesli, kādēļ skolēniem veidojas šādi uzskati, nav nemaz tik skaidri. Bieži vien šīs atšķirības ir veidojušās uz apkārtējā sabiedrībā un pieaugušo vīdei raksturīgo stereotipu pamata.

Etniska rakstura šķēluma līnijas pusaudžu vidē ir ne mazāk asas un dziļas kā pieaugušo pasaulē. Skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu jūtas emocionāli atsvešināti no Latvijas valsts, par to liecina, piemēram, viņu attieksme pret valsts simboliem. Skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu (it sevišķi Rīgas skolām) notikušās pārmaiņas pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas uztver sakāpināti kritiski. Daudzu skolēnu atsvešinātība ir ieguvusi fizisku raksturu – viņi vēlas aizbraukt no Latvijas.

Skolēniem ir zema pašapziņa, un viņi izteikti kritiski vērtē savas spējas izprast un vērtēt valstī un politikā notiekošo. Latvijā valdošās politizētās sabiedriskās domas ietekme uz jaunās paaudzes vērtību apziņu ir nenoliedzama. Tā ir lielāka par skolotāju ietekmi (pieņemot, ka skolotāju politiskā gudrība un tālredzība atšķiras no stereotipizētajiem sabiedriskajiem priekšstatiem) uz jaunās paaudzes vērtīborientāciju. Parasti skolēni ar skolotājiem par politiku nerunā, katrā ziņā to dara ievērojami retāk nekā ar vecākiem un vienaudžiem. Latviešu skolēni politikai pievērš mazāku uzmanību nekā skolēni no skolām ar krievu mācībvalodu.

Raksturīgi, ka daudziem skolēniem nav savu domu un spriedumu par būtiskām parādībām mūsu dzīvē. Vēl lielākam skolēnu skaitam attieksme pret visdažādākajām sabiedrības dzīves parādībām ir noraidoša un negatīva, ne vienā vien gadījumā sakāpināti negatīva. Šie skolēni, aptuveni viena trešā daļa no kopējā skolēnu skaita, bīstami tuvojas krasākajam atsvešinātības veidam – sociālajam un politiskajam marginālismam. Lieki piebilst, ka šo skolēnu dzīves uztvere neatbilst tai vērtīborientācijai, ko paredz un piedāvā izglītības standarti.

Marginālisms visās tā izpausmēs ne tikai padziļina atsvešinātību un ir šķērslis sabiedrības integrācijai, bet veido arī vēl daudzas citas nevēlamas un sabiedrībai bīstamas parādības: rada augsni sociāliem un etniskiem konfliktiem, noziedzības pieaugumam, sociāli atstumtu un ar dzīvi neapmierinātu cilvēku sālīdēšanai īpašā sociālā slānī.

Maz ir tādu skolēnu, kuri uz notiekošajām pārmaiņām sa-

biedrībā (un līdz ar to arī uz tās tuvāko nākotni) raugās droši un optimistiski. Nākotni skolēni saista galvenokārt ar savu personīgo dzīvi un nevis ar sabiedrības kopīgu attīstību un uzplaukumu. Šādai atrautībai no valstī un sabiedrībā notiekošā ir vienkāršs un it kā pašsaprotams izskaidrojums un pamatojums: politika ir netīra, politiskajām partijām nevar uzticēties, sabiedriski aktīva rīcība vēlamos rezultātus nedod.

Sociālo zinību skolotāju profesionālā sagatavotība nav tāda, lai viņi sarežģītajos sabiedrības atsvešinātības un savstarpēji pret-runīgu izglītības reformu īstenošanas apstākļos spētu skolēnu prātus un spējas ievirzīt tādā vērtīborientācijā, kas palīdzētu viņiem veidot sociāli aktīvu un izglītības standartiem atbilstošu dzīves pozīciju. Skolotāji neveicina skolēnu diskusijas par sarežģītiem sociāliem un politiskiem jautājumiem, par tām pret-runām, kas raksturīgas mūsu sabiedrībai – visticamāk tādēļ, ka paši nejutās droši un pārliecināti. Sociālo zinību skolotāji jūtas ne mazāk atsvešināti no politiskā procesa valstī, no valsts institūciju darbības kā skolēni un šo skolēnu vecāki. Tas ir viens no iemesliem, kādēļ integrētā sociālo zinību apguve sākumskolā un turpmākajās pamatskolas klasēs nav devusi vēlamos rezultātus un 9. klasē civilzinību skolotājam ir jākonstatē, ka skolēnu pilsoniskā izglītība ir jāsāk no nulles.

Iespējams, ka tieši tajā, ka skolēni nemēdz prasīt padomu skolotājiem un viņu klātbūtnē maz diskutē (vai nediskutē nemaz) ar saviem vienaudžiem par to, kas notiek sabiedrībā, meklējama atslēga skolēnu vāmajām zināšanām par valsti un problēmām, kas traucē veidot dzīvi labāku. Līdz ar to skolēnam neveidojas priekšstats, ko viņš pats varētu un ko viņam, uzsākot patstāvīgu dzīvi, vajadzētu darīt, lai palīdzētu šīs problēmas risināt. Ja neveidojas šāda izpratne un jaunietis nav gatavs iesaistīties sabiedrībā, lai to mainītu, viņam atliek tikai viena iespēja – norobežoties (atsvešināties) no visa, kas viņu tieši vai netieši neapmierina vai pat apdraud.

Savukārt tas, ka atsevišķi pusaudzim aktuāli jautājumi epizo-

diski tiek pārrunāti ar vecākiem, ne vienmēr sekmē patiesu problēmu izpratni. Šādas sarunas nereti veicina stereotipu pārmantošanu no paaudzes uz paaudzi, ko arī uzrāda socioloģiskie pētījumi. Rezultātā uz pētījumu datiem balstītais un ar socioloģiskiem paņēmieniem sintezētais "krietna pilsoņa" tēls skolēna skatījumā ir visai pretrunīgs un iekšēji sašķelts.

Pēdējos gados ir izdots diezgan daudz mācību literatūras sociālajās zinībās. Kopumā nav vairs pamata sūdzībām par mācību grāmatu trūkumu. Tomēr ne visām skolām un ne visiem skolēniem tās ir pieejamas. Turklāt skolotāji atzīst, ka izjūt dokumentu krājuma un mācību līdzekļu trūkumu, kas varētu kalpot par darba materiālu, piemēram, civilzinībās 9. klasēm. Tomēr iepriekš teikto (par mācību grāmatu pietiekamību) nevar attiecināt uz skolām ar krievu mācībvalodu. Piemērotu mācību grāmatu trūkuma dēļ tās nereti vēl joprojām izmanto Maskavā izdotās grāmatas.

Skolēni, protams, nav sociāli pasīvi. Tomēr viņi ir aktīvi nevis skolā un saistībā ar interešu izglītību, ne arī mājās un vecāku ietekmē, bet gan "uz ielas", savu draugu un paziņu neformālajā vidē. Šāds brīvā laika pavadīšanas veids nesekmē skolēna izpratni par valstī notiekošo un interesi par pilsoniskās līdzdalības iespējām.

Ne tikai teorētiskās atziņas, bet arī pirmās sabiedriski aktīvas dzīves praktiskās iemaņas skolēniem vajadzētu apgūt skolā. Tomēr raksturīgi, ka lielākajai skolēnu daļai tas nešķiet interesanti. Meitenes dažādos skolas dzīves pasākumos piedalās ne daudz aktīvāk par zēniem. Tomēr paradoksāli ir tas, ka viņas (salīdzinājumā ar zēniem) ir potenciāli mazāk orientētas uz pilsonisko līdzdalību. Tajā pašā laikā meitenes ir tolerantākas par zēniem attiecībā pret citādo (arī etniskā nozīmē).

Arī skolēnu vidū izplatīts ir stereotips, ka sievietes politikai un sabiedriski aktīvai dzīvei ir mazāk piemērotas nekā vīrieši. Lauku skolēni, kaut arī viņu zināšanu un prasmju līmenis pilsoniskajā izglītībā ir zemāks par pilsētu skolēnu zināšanu un prasmju līmeni, izrāda lielāku interesi par līdzdalību sabiedrī-

bas dzīvē. Tomēr lauku skolēni ir vairāk noskaņoti pret citu etnisko grupu tiesībām un arī pret imigrantiem. Raksturīgi, ka ne vienā vien gadījumā skolēnu (tāpat kā pieaugušo) neapmierinātība ar valsti notiekošo rodas tādēļ, ka viņi izvirza prasības, kas nav raksturīgas un savienojamas ar demokrātiskas valsts un pilsoniskas sabiedrības attīstību.

Skolēna socializācija Latvijā notiek apstākļos, kuros skolēns jūtas atsvešināts no valsts institūcijām un no vietējās varas (pašvaldības). Šāds stāvoklis jāvērtē kā ļoti nopietna problēma, kas apgrūtina sociālo zinību apguvi skolās.

Latvijas skolās ir izplatīts uzskats, ka civilizācijas ir jā māca vēstures skolotājiem (vēstures skolotāji visbiežāk arī māca civilizācijas) un civilizāciju apguve ir cieši jāsaista ar valsts un sabiedrības vēsturisko mantojumu, ar skaidrojumu par vēstures procesa ietekmi uz mūsdienu sabiedrību. Nav noliedzama vēsturiskās pieredzes izmantošanas nepieciešamība civilizāciju stundās, taču ne mazāka nozīme varētu būt arī prasmei "ieskatīties nākotnē", izprast sabiedrības attīstības tendences un veidot priekšstatu par vēlamo sabiedrības attīstības modeli, piemēram, integrētu sabiedrību. Sabiedrības atsvešinātības pārvarēšanai vispirms ir jānotiek skolā, sociālo zinību stundās, piemēram, kaut vai diskutējot par sabiedrības integrācijas iespējām un šķēršļiem.

Tas, ka vistuvākās skolotājiem ir tās civilizāciju tēmas, kuras visvairāk ir attālinātas no politikas, liecina, ka skolotāji nejūtas droši, lai par sarežģītiem politiskiem jautājumiem runātu profesionāli un pārlicinoši. Skolotājiem stundu laikā jārisina sarežģīta problēma – kā saskaņot "teoriju" ar reālo dzīvi, jo dzīvē viss notiek citādi, nekā rakstīts mācību grāmatā. Tā ir arī viena no grūtākajām problēmām sabiedrības integrācijas kontekstā.

Sarežģīta problēma ir arī tā, ka paši skolotāji nav izklūvuši no atsvešinātības burvju loka un viņiem pašiem ir izteikti noraidoša attieksme pret politiku un partijām. Gluži tāpat kā iedzīvotāju lielākajam vairākumam.

Sociālo zinību stundas, ārpusstundu nodarbības, interešu

izglītība nav daudz līdzējusi skolēniem, lai viņu vērtību apziņa veidotos saskaņā ar sabiedrības vienotības, tolerances un pilsoniskās līdzdalības principiem.

Vispārizglītojošajās (protams, arī profesionālajās) skolās strādā pavisam maz tādu pedagogu, kuri jau studiju gados būtu specializējušies civilzinībās vai arī papildinājuši zināšanas un prasmes mērķtiecīgi organizētos pedagogu tālākizglītībasursos. Jāšaubās, vai skolu vadība samierinātos, ka matemātiku vai latviešu valodu māca skolotāji, kuri nav profesionāli apguvuši šos priekšmetus. Taču civilzinību skolotājiem šādas prasības nezin kādēļ netiek izvirzītas.

Kopumā jāsecina, ka izglītības politika sociālo zinību, tostarp pilsoniskās izglītības un pilsoniskās audzināšanas jomā salīdzinājumā, piemēram, ar valstī īstenoto valsts valodas vai arī naturalizācijas politiku, ir ievērojami neskaidrāka. Šīs politikas īstenošana līdz ar to ir arī mazāk mērķtiecīga un konsekventa. Izglītības politikai sociālo zinību kontekstā nav pievērsta arī sabiedriskās domas uzmanība. Patiesībā sabiedrība nemaz nav informēta un iepazīstināta ar tām daudzajām problēmām, ko ietver sevī termini "pilsoniskā izglītība" un "pilsoniskās prasmes".

Bieži vien pilsoniskās izglītības nozīme netiek pienācīgi novērtēta. Par pārāk vienkāršotu pieeju sabiedrības integrācijai var pārlicināties ikreiz, kad izskan apgalvojums, ka latviešu valodas apguve ir pietiekams nosacījums atsvešinātības un sabiedrības sašķeltības pārvarēšanai.

Pasākumi pilsoniskajā izglītībā pārsvarā balstās uz atsevišķa cilvēka entuziasmu, nevis uz mērķtiecīgu un saprātīgi atalgotu pedagogu darbību. Pilsoniskajai audzināšanai uzmanība netiek pievērsta, un tā nav izveidojusies par sistēmu, kas dotu drošus un prognozējamus rezultātus.

Galvenie ieteikumi

Lai mazinātu atsvešinātību, sociālo zinību apguvei jāvelta nopietna uzmanība. Sabiedrība jāinformē un jāiepazīstina ar tām neatrisinātajām problēmām, kas saistītas ar pilsonisko prasmju

un vērtību apguvi jaunajai paaudzei un sabiedrībai kopumā. Jāturpina analizēt un vērtēt reālā situācija šajā jomā, ar televīzijas un radio starpniecību jāuzsāk publiskas diskusijas par šo tēmu.

Jāizstrādā un Izglītības un zinātnes ministrijas Izglītības attīstības programmā jāiekļauj sadaļa par sociālo zinību, pilsoniskās audzināšanas, kā arī interešu izglītības apguves uzlabošanu un pilnveidošanu izglītības sistēmā.

Skolas atrodas grūta un sarežģīta uzdevuma priekšā – tām jāatrod veids, kā, norobežojoties no nevēlamajām apkārtējā sabiedrībā valdošajām ietekmēm, tajā pašā laikā palikt atvērtām un saistītām ar sabiedrību, vispirms ar vecākiem. Lai skolas spētu pakāpeniski pārvarēt laikus neatrisinātās problēmas, kas saistītas ar sociālo zinību (it sevišķi pilsoniskās izglītības) apguvi un skolotāju profesionālo sagatavotību, kā arī – lai spētu pakāpeniski izvērst sadarbību ar vecākiem šajā jomā, skolām jāklūst par aktīviem civilzinību centriem. Šiem centriem jābūt nodrošinātiem ar nepieciešamo mācību literatūru, metodisko literatūru, mācību palīgīdzekļiem.

Civilzinību iemaņas un prasmes skolēnam jāveido visus pamatskolas un vidusskolas gadus. Tāpēc nepieciešams attīstīt un nostiprināt integrēto pieeju sociālo zinību apgūvē, saistot to arī ar latviešu valodas un literatūras apguvi. Attīstot integrēto pieeju, skolēnam jāpilnveido prasmes un spējas izmantot un savstarpēji saistīt atsevišķos priekšmetos iegūtās zināšanas un prasmes. Integrētā pieeja saistāma ne tikai ar mācību priekšmetu apguvi, bet arī – ar (pilsoniskās) audzināšanas darbu un interešu izglītību. Integrētai pieejai ir saistība arī ar laika dimensiju. Svarīgi akcentēt nākotnes skatījumu sociālo zinību kontekstā.

Pilsoniskā izglītība un audzināšana jāvirza uz to, lai jaunatnei (un meitenēm it sevišķi) radītu interesi par sabiedrības dzīvi un pārlicību par savām pilsoniskās līdzdalības iespējām, kā arī par spējām darboties atbildīgos sabiedriskos un politiskos amatos.

Lai pārrautu atsvešinātības burvju apli un celtu sociālo, it sevišķi civilzinību priekšmeta prestižu, civilzinību skolotājiem

nepieciešams lielāks skolu vadības, pašvaldības un Izglītības un zinātnes ministrijas atbalsts. Civilzinību skolotājiem līdz ar profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanu nepieciešams paaugstināt darba algu.

Ar datiem, kuri iegūti par pilsonisko izglītību LU Izglītības pētījumu institūtā (piedaloties IEA starptautiski salīdzinošajā pētījumā), iepazīstināt visu skolu civilzinību skolotājus, plaši izmantojot internetu. Gatavojot jaunas mācību grāmatas un metodiskos materiālus, izmantot minētā pētījuma datus un secinājumus. Šos pētījuma datus izmantot arī sociālo zinību pedagogu tālākizglītībā.

Līdz šim pedagogi diskutējās par sabiedrības integrāciju ir piedalījušies reti. Tāpēc Latvijas lielākajās pilsētās (tajās sabiedrības integrācija ir sevišķi aktuāla) jāriko apaļā galda diskusijas par sabiedrības integrāciju un atsvešinātības pārvarēšanu. Tajās jāaicina piedalīties sociālo zinību, it sevišķi civilzinību skolotāji.

Veicināt sadarbību starp krievu mācībvalodas, nacionālo minoritāšu un latviešu mācībvalodas skolām, kā arī starp lauku un pilsētu skolām.

Lai principiāli mainītu skolā valdošo noskaņojumu un padziļinātu izpratni par civilzinību nozīmi, skolās jāienāk jaunai pedagogu paaudzei, kura profesionālo pilsonisko izglītību ir ieguvusi augstskolā. Jāorganizē sistemātiski un profesionāli sagatavoti tālākizglītības kursi pedagogiem, kuri strādā par civilzinību skolotājiem.

Par mērķi vajadzētu izvirzīt integrēta pilsoniskās izglītības kursa izstrādi topošajiem pedagogiem, piedāvājot jaunu strukturālu modeli pilsoniskās izglītības tematiskajam sakārtojumam, pārvarot atsevišķo sociālo zinātņu nozaru savrupību un integrējot pilsoniskās izglītības tēmas (uz noteikta vērtībizglītības pamata) civilizācijas un mūsu sabiedrības kultūras attīstības kontekstā. Šāda studiju kursa uzdevums ir dot plašāku, dziļāku un tāpēc drošāku pamatu tām instrumentālajām sociālo zinību apguves metodēm, kuras pašlaik tiek plaši izmantotas pedago-

ģiskajā praksē. Civilzinības nepieciešams apgūt ikvienam topošajam pedagogam, tostarp arī latviešu valodas skolotājiem.

Valsts un it sevišķi pašvaldību institūciju darbiniekiem nepieciešams atklātāk un plašāk sadarboties ar skolām civilzinību un civilprasmju apguves kontekstā. Tā ir viena no iespējām veidot saprotošāku un pozitīvāku skolēnu attieksmi pret valsts un pašvaldību darbu. Lai veicinātu sociālo zinību mācīšanas profesionālā līmeņa paaugstināšanu, turpmāk, izstrādājot valsts un pašvaldību budžetu izglītības daļu, jāiekļauj speciāls papildfinansējums skolu un sociālo zinību pedagogu atbalstam.

Sabiedrības integrācijas fondam (pēc tā izveides) izsludināt konkursu uz tādu projektu izstrādi un īstenošanu, kas sekmē civilzinību un citu sociālo zinību radošu apguvi. Sabiedrības integrācijas fondam un koordinācijas padomei (pēc to izveides) izstrādāt rīcības plānu vecāku iesaistīšanai sociālo zinību apgūvē.

Īstenojot Sabiedrības integrācijas programmu, pievērst sevišķu uzmanību tiem pieaugušo izglītības projektiem, kuri orientēti uz pilsonisko izglītību un veicina marginālisma mazināšanu un novēršanu.

Atsauces

2. Pāparde I. Ģimeni izliek uz ielas // NRA. – 4. 11. 2000.
3. Galkina I. Daudzbērnu ģimenei jādzīvo šķūnī // NRA. – 8. 07. 2000.
4. Rozītis O. J (Minsterē), Lapse I. Pedofilijas skandālā Itālijā atklāj saites ar Latviju // Diena. – 30. 10. 2000.
5. Driķe N. Tēvu apsūdz meitas izvarošanā // Diena. – 5. 10. 2000.
6. Pāparde I. Vardarbība pret bērniem pieaug // NRA. – 17. 11. 2000.
7. Bluķe D. Meitenes brauc piepelnīties // Mēs. – 5. 02. 2000.
8. Āboliņš I., Cērmāne I., Goldbergs J. Nevienš suteners nav nonācis cietumā // NRA. – 31. 10. 2000.

9. Nagle G. Vecāku aizmirstie bērni meklē patvērumu // Diena. – 30. 10. 2000.
10. Paparde I. Mātei nezinot atņēma bērnu // NRA. – 4. 07. 2000.
11. Kočāne S. Pamestie bērni svešām sievietēm pierakstīti arī agrāk // Diena. – 24. 11. 2000.
12. Āboliņa A. Piekauta un aplaupīta zīdaiņa māte // Vakara Ziņas. – 15. 09. 2000.
13. Avotiņš V. Par dzīvību nebūs jāmaksā daudz // NRA. – 17. 11. 2000.
14. “Valsts nozagšana” Latvijā ir ļoti aktuāla // Diena. – 27. 10. 2000.
15. Kalniņa K. Cīņa pret korupciju ir neveiksmīga // Rīgas Balss. – 21. 09. 2000.
16. Āboliņš I. Par ārdišanas Saldū tiesā Rīgas policistus // NRA. – 20. 09. 2000.
17. Āboliņš I. Zādzībā pieķer Liepājas augsta ranga policistu // NRA. – 20. 09. 2000.
18. Ankipāne D. Apšaubā tiesneša ienākumus // NRA. – 19. 10. 2000.
19. Ankipāne D. Šabanska pagātnē atklājas negodīga rīcība // NRA. – 29. 09. 2000.
20. Āboliņš I. Cietumos ir nepiedodami daudz ieslodzīto // NRA. – 13. 11. 2000
21. Valsts pamatizglītības standarts. – Rīga, 1998.
22. Ieteikumi pilsoniskajā audzināšanā. – Rīga, 1998.
23. Civilmācība vispārīgizglītojošajās skolās: Pētījuma atskaite. Baltijas Sociālo zinātņu institūts. – Rīga, 2000.
24. Pamatskolas sociālo zinību skolotāju aptauja. – Rīga, 2000. (Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” pasūtīts un SKDS veikts pētījums.)
25. Skolu direktoru vietnieku mācību darbā aptauja. Programma “Pārmaiņas izglītībā”. SKDS. – Rīga, 2000. gada jūnijs.

26. LR Kultūras ministrijas pasūtītais un Baltijas Datu nama veiktais pētījums "Grāmatas Latvijas iedzīvotāju kultūras vērtību sistēmā. Brīvā laika pavadīšana". – Rīga, 1997.
27. LR Kultūras ministrijas pasūtītais un Baltijas Datu nama veiktais pētījums "Kultūra kā sabiedrību integrējošs faktors". – Rīga, 1998.
28. Iespējas izglītoties katram: Pieaugušo izglītības piedāvājumu katalogs. – Rīga: Latvijas Pieaugušo izglītības apvienība, 1999.
29. Taurēns J. Latvijas vēstures pamatjautājumi un valsts konstitucionālie principi. – Rīga, 1996.
30. Cilvēka tiesības: Starptautisku dokumentu krājums. – Rīga, 1992.
31. Deksnis E. B. Eiropas Savienība: mīti un īstenība. – Rīga, 1996.
32. Lavijas tiesību teorija cilvēktiesību kontekstā // Cilvēktiesību žurnāls. – 1997. Nr. 4.
33. Cilvēktiesības Latvijā 1998. gadā. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1999.
34. Izglītība cietumā. – Rīga, 1997.
35. Patērētāju izglītība. – Rīga, 2000.
36. Patērētāju tiesību aizsardzības likumdošana Latvijā un pasaulē. – Rīga, 2000.
37. Arodbiedrība jautājumos un atbildēs: Rokasgrāmata. – 1999.
38. Valdības ētika šodien. – Rīga, 1997.
39. Lamentovičs V. Mūsdienu valsts. Civilzinības. – Rīga, 1996.
40. Nacionālā politika Baltijas valstīs / Vēbera E. un Kārkliņas R. redakcijā. – Rīga, 1995.
41. Pilsoniskā apziņa / Vēbera E. redakcijā. – Rīga, 1998.
42. Integrācija un etnopolitika / Vēbera E. redakcijā. – Rīga, 2000.
43. Civilzinību izglītības Latvijā starptautiskā salīdzinošā novērtēšana (Pamatpētījuma datu apstrāde un nacionālā analīze

skolēnu attieksmju domēnā un atsevišķo grupu kontekstā). – Rīga, 2000; IEA Pilsoniskās izglītības pētījums. Pētījuma dati. – Rīga, 2000.

44. Gudjons H. Pedagoģijas pamatatziņas. – Rīga, 1998.
45. Civilzinības: Pamatizglītības standarts. – Rīga, 1997.
46. Augstākās izglītības kvalitāte Latvijā // Laikraksta “Izglītība un Kultūra” pielikums. – 2000. gada 13. jūlijs.
47. Liepājas Pedagoģijas akadēmija. Augstākās profesionālās izglītības studiju programma “Sociālais darbinieks” akreditācijas dokumenti un tūrisma menedžmenta, gida studiju programmas akreditācijas dokumenti. – Liepāja, 2000.
48. Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” semināra materiāli. – Jūrmala, 2000. gada 7. – 9. decembrī.
49. Ievads civilzinībās. Sociālās zinības 9. klasei: Eksperimentāls mācību līdzeklis. – Rīga, 1999.
50. Tūna A., Sarma V., Rudiņa V., Catlaks G., Apals G. Civilzinības 9. klasei: Mācību grāmata. – Apgāds “Rasa ABC”, 2000.
51. Tūna A., Sarma V. Civilzinības 9. klasei. – Rīga, 1997.
52. Diķe V., Krieviņš V. Es ģimenē, skolā, sabiedrībā: Skolotāju grāmata. Sociālas zinības 4.–6. klasei. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.

Papildliteratūra

1. Civilzinību (pilsoniskuma) apguve skolu mācību priekšmetos. I un II daļa. – Rīga, 1997.
2. Es. Sabiedrība. Valsts: Rokasgrāmata pasniedzējiem pilsoniskajā izglītībā. – Rīga, 1999.
3. Mācība par sabiedrību un valsti: Skolotāju rokasgrāmata. 9. klasei. G. Catlaks u. c. – Rīga: Demokrātijas attīstības centrs, 1995.
4. Projekts pilsonis. Pilsoniskā izglītība pamatskolā: Skolēna grāmata. – Rīga, 1999. (Tāda pati grāmata arī krievu valodā).

5. Catlaks G., Bāra D., Patriks Dž. Dž. Pilsoniskā izglītība demokrātiskajā Latvijā: pamatjēdzieni, prakse, uzziņu materiāli. – Rīga, 1997
6. Kurlovičs G., Tomašūns A. Latvijas vēsture vidusskolai. 1. daļa. – Rīga, 1999.
7. Purēns V., Liepiņa Dz. Latvijas vēsture: Skolotāju grāmata. – Rīga, 1998.
8. Purēns V. Latvijas vēsture. – 1998.
9. Siņicins M. XX gadsimts. Pirmā daļa. – Rīga, 1999.
10. Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture. – Rīga, 1998.
11. Latvijas valsts svētuma zīmes. – Rīga, 1998.
12. Kēniņš I. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Otrā daļa. – Rīga, 1999.
13. Streips L. Latvija un latvieši. 20. gs. konspektīvs vēstures izklāsts. – Rīga, 1999.
14. Etnisko attiecību vēsture Latvijā. Metodiska literatūra vēstures skolotājiem. – Rīga, 2000.
15. Apals J. Senie mājokļi Latvijā. – Rīga, 1996.
16. Vilks A. Tiesības, brīvības un tavi pienākumi pret valsti. – Rīga, 1999.
17. Orlovskis Ā., Nikolajeva I. Mana valsts. – Rīga, 1999.
18. Ievads politikā / Zinātniskā red. Ozoliņa Ž. – Rīga, 1998.
19. Politika Latvijā: Vidusskolai. – Rasa ABC, 1999.
20. Apals G., Catlaks G., Ikstens J., Pabriks A., Sarma V. Politika Latvijā: Mācību līdzeklis vidusskolām. – Rīga, 1999.
21. Ētika: Vidējās izglītības standarts. – Rīga, 1998.
22. Ētika pamatskolai / Sastādītāja Daina Blūma. – Rīga, 1999.
23. Ētika 7. klasei. Vaira Vaicekauskiene. – Rīga, 1996.
24. Jozus A., Krauliņa V. Ievads ētikā. Sociālās zinības 7. klasei. – Rīga, 2000.
25. Reliģijas vēsture: Vidējās izglītības standarts. – Rīga, 1998.

26. Psiholoģija vidusskolai: Skolotāju grāmata / Atbild. red. Račevska M. un Pļaveniece M. – Rīga, 1999.
27. Kreišmane I., Valgere R., Gulbe K. Ievads psiholoģijā: Vidusskolai. – Rīga: Pētergailis, 2000.
28. Kurlovičs G. Ievads ekonomikā. 8. klasei. – 1997.
29. Ievads ekonomikā. Sociālās zinības 8. klasei. – Rīga: Raka, 1998.
30. Kokare E. Latviešu galvenie mitoloģiskie tēli folkloras atveidē. – Rīga, 1999.
31. Garīgās veselības veicināšanas aspekti / Sastādītāja Vidnere M. – Rīga, 1998.
32. Jaunatnes nevalstiskās organizācijas Latvijā. – Rīga, 1999.
33. Izglītība. 1998–2003. Izglītības attīstības stratēģiskā programma. – Rīga, 1998.
34. Latvijas izglītības koncepcija. – Rīga, 1995.
35. Es mācos mīlēt: Sociālās zinības sākumskolai. – Raka, 1999.
36. Gavare L. Ideju vācelīte: Palīgs skolotājiem. – Rīga, 1998.
37. Demokrātijas pamati: Vispārizglītojošām skolām. – Rīga: Zinātne, 1993.
38. Sorosa fonds – Latvija. 1999. gada pārskats. – Rīga, 2000.

3. nodaļa.

Valodas politikas loma atsvešinātības pārvarēšanā

Ievads

Šīs nodaļas mērķis ir noskaidrot pašreizējās valodas politikas ietekmi uz Latvijas sabiedrības integrāciju. Latvijas valodas politika lielā mērā nosaka sabiedrības attieksmi pret integrācijas programmas koncepciju un integrāciju kopumā. Atkarībā no tā, kā valodas politika tiek veidota, tā var kļūt par nozīmīgu sabiedriskās integrācijas veicinātāju vai arī šķērslī ceļā uz integrētu sabiedrību.¹

Valodas politikas iespaids uz integrāciju šajā nodaļā tiks vērtēts, aplūkojot valodas apguves, tiesiskās vides un sabiedrisko viedokļu mijiedarbību. Nodaļa ir sadalīta 7 apakšnodaļās. Pirmais 2 apakšnodaļās aplūkoti atsvešinātības iemesli valodas politikas jomā, kā arī aplūkota pašreizējā valodas situācija valstī. Trešajā apakšnodaļā dots politiskā un tiesiskā stāvokļa vērtējums. Ceturtā apakšnodaļa ir veltīta valodas pārbaudes mehānismiem. Piektajā nodaļā apsvērtas valodas apguves iespējas Latvijā. Sestajā nodaļā īsi aplūkota sabiedrības attieksme pret valsts valodas politiku. Nobeigumā piedāvāts īss kopsavilkums.

¹ Valodas politikas nozīmība ir redzama arī nesen izstrādātajā Sabiedrības integrācijas valsts programmas koncepcijā. Valodas politikas jomā koncepcija par mērķi izvirza stabilas sabiedrības veidošanu, kurā latviešu valoda ir kopīga valsts valoda. Programmas koncepcijas mērķis ir nodrošināt iespējas lietot latviešu valodu publiskajā saskarsmē visā valsts teritorijā, kā arī atbalstīt mazākumtautību lingvistiskās iespējas. Valsts programmas koncepcija. Sabiedrības integrācija Latvijā. – Rīga, 1999.

1. Lingvistiskā situācija pirms 1991. gada

Padomju varas gados latviešu valodas pozīcijas Latvijas sabiedrībā tika ievērojami vājinātas, salīdzinot ar pirmskara periodu. Vieni no galvenajiem iemesliem:

- pirmkārt, PSRS veicinātā imigrācija, kuras rezultātā Latvijā krasi palielinājās to iedzīvotāju skaits un īpatsvars, kuru dzimtā valoda nebija latviešu;
- otrkārt, Padomju savienības īstenotā valodas politika, kas sekmēja krievu valodas dominanci, neveicināja latviešu valodas apguvi un pakāpeniski ierobežoja latviešu valodas pielietojumu sabiedrībā.

Skolās ar latviešu mācību valodu tika pievērsta salīdzinošāki lielāka uzmanība krievu valodas mācīšanai nekā skolās ar krievu mācību valodu latviešu valodas apguvei.² Latviešu valoda tika izstumta no administrācijas un daudzām profesijām. Etnisko procesu un valsts kopumā īstenotās politikas rezultātā latviešu valodas pielietošana, kā arī latviešu valodas zināšanas Latvijas sabiedrībā vairs neatbilda kopējas saziņas valodas nepieciešamībai. Liela daļa Latvijas sabiedrības nespēja izmantot latviešu valodu ikdienas dzīves vajadzībām (skat. 1. tabulu). Padomju varas pēdējās dekādēs latviešu valoda zaudēja visvairāk lietotās un visplašāk prastās valodas pozīcijas Latvijas teritorijā. Tā nekalpoja kā sabiedrību konsolidējošs līdzeklis. Latviešu valodas loma drīzāk saistījās ar latviešu lingvistiskās grupas nacionālās identitātes atšķirību saglabāšanu.

² Kamenska A. Valsts valoda Latvijā. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1994. – 6 lpp.

1. tabula. Lielāko etnisko grupu iespaids, latviešu un krievu valodas zināšanas salīdzinošā perspektīvā

	Latvieši	Slāvu tautības: krievi, ukraiņi, baltkrievi	Krievi
Skaits 1989	53,7%	42%	34%
Prot latviešu valodu	98,7%	16,7%	22,3%
Prot krievu valodu	68,3%	95,8%	99,8%

Avots: Mežs I. Latvieši Latvijā: Etnodemogrāfisks apskats. – Rīga, 1994; Zvidriņš P., Vanovska I. Latvieši: Statistiski demogrāfisks portretējums. – Rīga, 1992.

Pēc tabulas redzams, ka 1989. gadā no visiem Latvijas iedzīvotājiem vairs tikai 53,7% bija etniskie latvieši. Tajā pašā laikā vairāk nekā 68% latviešu bija bilingvāli un prata ne vien dzimto latviešu valodu, bet arī krievu valodu. Turpretī no 42% slāvu tautības iedzīvotāju, kuru absolūtā vairākuma dzimtā valoda bija krievu valoda, tikai nedaudz vairāk nekā 16% prata latviešu valodu. Arī administratīvi latviešu valodas lietojums padomju periodā tika ierobežots. Latviešu valodas stundu skaits skolās ar krievu mācību valodu bija mazāks nekā krievu valodas stundu skaits skolās ar latviešu mācību valodu. Krievu valodas skolotājiem latviešu valodas skolās maksāja lielākas algas nekā latviešu valodas skolotājiem skolās ar krievu mācību valodu. Arī studentiem, kuri augstskolā apguva krievu valodu, maksāja lielākas stipendijas. Daudzos amatos karjeru noteica krievu valodas zināšanas.³

³ Kamenska A. Valsts valoda Latvijā. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs. 1994. – 6 lpp.; Dreifelds J. Latvian National Demands and Group Consciousness (Nationalism in the USSR & Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin. George W. Simmonds, ed. Detroit: Un. of Detroit Press). – 1977. – 140. lpp.

Var secināt, ka padomju režīma īstenotās politikas rezultātā divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados latviešu valoda kļuva par otršķirīgu valodu Latvijas sabiedrībā, tajā pašā laikā paliekot par dzimto valodu etniskajam vairākumam Latvijas teritorijā.

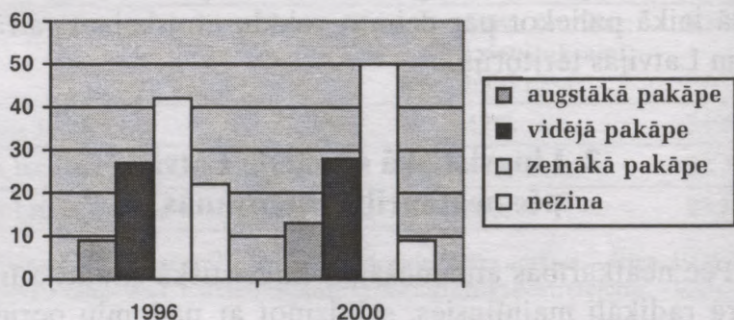
2. Lingvistiskā situācija Latvijā pēc neatkarības atgūšanas

Pēc neatkarības atjaunošanas lingvistiskā situācija ir samērā radikāli mainījusies, salīdzinot ar padomju periodu. Lingvistiskās situācijas izmaiņām Latvijā pēdējos gados ir vēltīta samērā liela uzmanība. Visplašāko statistisko materiālu sniedz Baltijas Datu nama un Baltijas Sociālo zinātņu institūta veiktās aptaujas, kas, izmantojot vienotu metodiku, ļauj pārlūkot lingvistiskās situācijas izmaiņas vairāku gadu garumā. Starp galvenajiem šo pētījumu pasūtītājiem jāmin Latviešu valodas apguves valsts programma (LVAVP), Naturalizācijas pārvalde, Izglītības un zinātnes ministrija, kā arī atsevišķi pētnieki vai pētnieku grupas. Jāmin arī starptautiski statistiskie pētījumi par Baltijas valstīm, kas aplūko arī valodas situāciju. Tajā skaitā no 1993. gada līdz 1996. gadam prof. Rihards Rouzs (Richard Rose) kopā ar Baltijas Datu namu veica vairākus socioloģiskus pētījumus, kuros cita starpā aplūkoja arī valodas zināšanas un attieksmes pret latviešu valodu.

1996. gadā aizsākās arī LVAVP pasūtītie pētījumi par valodas zināšanām. Šajos pētījumos valodas zināšanas tika vērtētas saskaņā ar 1992. gada 25. maijā pieņemto Ministru padomes Valsts valodas prasmes atestācijas nolikumu, kas noteica trīs valodas zināšanas pakāpes.⁴ Saskaņā ar šo pētījumu 1996. gadā 22 procenti aptaujāto neprata latviešu valodu (skat. 1. zīmējumu).

⁴ Valsts valoda Latvijā, 1992. – Rīga. – 14.–21. lpp.

1. zīmējums. Latviešu valodas zināšanas mazākumtautību pārstāvju vidū saskaņā ar atestācijas pakāpēm (1996. – 2000. g.)

Avots: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. LVAVP. Latvijas iedzīvotāju aptauja, aprīlis – maijs 2000. Valoda.

Salīdzinot valodas situācijas izmaiņas no 1996. līdz 2000. gadam, jāsecina, ka valodas pratēju skaits visās pakāpēs ir būtiski pieaudzis. Absolūtu valodas nepratēju skaits ir samazinājies no 22% līdz 9%, kamēr personu skaits, kas prot valodu augstākajā līmenī, ir pieaudzis no 9% līdz 13%. Visstraujāk (par 6%) ir pieaudzis to skaits, kas prot valodu zemākajā līmenī. Faktiski tikai 9% no nelatviešiem var tikt uzskatīti par izolētiem no latviskās vides valodas nezināšanas dēļ.

Aplūkojot Baltijas barometra piedāvātos datus par latviešu valodas zināšanām nelatviešu vidē, deviņdesmito gadu pirmajā pusē redzams, ka latviski spēj sarunāties ievērojami lielāka daļa citu tautību cilvēku, salīdzinot ar padomju periodu, kad tikai nedaudz virs 20 procentiem mazākumtautību pārstāvju apgalvoja, ka prot šo valodu (skat. 1., 2. tabulu).

2. tabula. Cik attiecīgas tautības cilvēku (%) spēj uzturēt sarunu latviešu vai krievu valodā (1994. – 1996. g.)

	1994	1995	1996
Krievi latviski	63	62	53
Latvieši krieviski	90	90	88

Avots: Rose, R. (1995): *New Baltic Barometer I: A Survey Study*. CSPP. University of Strathclyde, Glasgow. P. 52; Rose, R. (1995): *New Baltic Barometer II: A Survey Study*. CSPP. University of Strathclyde, Glasgow. P. 45.; Rose, R. (1995): *New Baltic Barometer III: A Survey Study*. CSPP. University of Strathclyde, Glasgow. P.48.

Tajā pašā laikā Baltijas barometra dati arī uzrāda, ka 1996. gadā latviski sarunāties spēj procentuāli mazāk krievu nekā divus gadus iepriekš. Var piekrist dažu valodas politikas speciālistu skaidrojumam, ka tas būtu izskaidrojams ar cilvēku paškritiskāku vērtējumu par savām valodas zināšanām un precīzāku vērtēšanas sistēmu.⁵ Salīdzinoši, laika periodā no 1994. līdz 1996. gadam joprojām no 37 līdz 47 procenti aptaujāto nelatviešu apgalvoja, ka nespēj uzturēt sarunu latviešu valodā. Tomēr arī šis skaits ir daudz mazāks nekā astoņdesmito gadu beigās.

Salīdzinot abus pētījumus, kas veikti gandrīz vienlaikus, jāsecina, ka, uzdodot jautājumu precīzāk, liela daļa to, kas apgalvoja, ka nevar uzturēt sarunu latviski, tomēr spēj attiecināt savas latviešu valodas zināšanas uz kādu no valsts izvirzītajiem līmeņiem. Var secināt, ka latviešu valodas zināšanas pirmajā (zemākajā) līmenī nedod pietiekamu iespēju uzturēt sarunu latviski. Drīzāk tās ir pasīvas valodas zināšanas, kas ļauj cilvēkam vairs nejusties pilnībā svešam latviskajā valodas vidē un līdz ar to veicina integrāciju. Ja ar asimilāciju mēs saprotam pilnīgu valodas nomaiņu, var apgalvot, ka asimilācija nav novērojama krieviski runājošo vidū pētījumu aptvertajos 4 gados no 1996. gada līdz 2000. gadam. Proti, nav palielinājies to respondentu skaits, kuri apgalvo,

⁵ Intervija ar Brigitu Šiliņu, LVAVP.

ka mājās runā galvenokārt latviski vai latviski vairāk nekā krieviski.⁶ Saskaņā ar BSZI 1996. gadā šādu personu bija 6%, bet 2000. gadā tikai 4%. Pieaugusi (9% – 23%) ir latviešu valodas lietošana darbā, kā arī uz ielas (21% – 23%). Tajā pašā laikā ir samazinājies latviešu valodas lietojums, sazinoties ar draugiem (respektīvi, no 21% līdz 9%). Iespējams, šīs atšķirības varētu interpretēt kā starpetnisko kontaktu mazināšanos starp latviešiem un krieviem un zināmu katras lingvistiskās grupas dzīvi savā vidē. Ja šis secinājums ir pareizs, varētu domāt par zināmu atsvešināšanos starp divām lingvistiskajām grupām, kas ir notikusi neatkarīgi no valodas zināšanu palielināšanās.

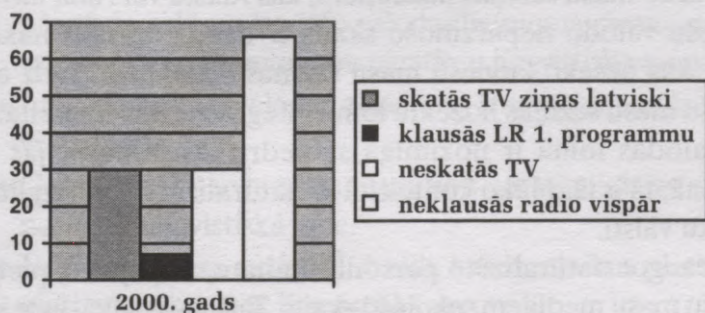
Valodas lietošana ir tiešā veidā saistīta ar valodas vidi. Šajā sakarā vēl ir pārāgri runāt par lingvistiski integrētu vidi, kur latviešu valoda ir kopējās saziņas valoda. Saskaņā ar Baltijas Sociālo zinātņu institūta⁷ datiem pēdējo 4 gadu laikā ir nedaudz pieaugusi latviešu valodas lietošana sadzīvē un uz ielas. Darbā tā ir palikusi gandrīz nemainīga, lai gan ir krasi samazinājusies televīzijā un radio – attiecīgi no 77% uz 59% un no 72% uz 49%. Pastāvot samērā brīvam tirgum masu medijos, krievu un citu valodu lietojums pieaug. Saskaņā ar pētījumu 30% iedzīvotāju, kuru dzimtā valoda nav latviešu valoda, neskatās TV raidījumus latviski. Aptuveni 30% skatās ziņu raidījumus latviešu valodā. Tikpat liela daļa seko arī mākslas filmām un seriāliem latviešu valodā. Ar radio situācija ir atšķirīga, jo radiatoraidījumus latviešu valodā neklausās 66% iedzīvotāju, kuriem latviešu valoda nav dzimtā. Latvijas radio 1. programmu, kas ir galvenais raidītājs lielai daļai latviešu, klausās tikai 7% iedzīvotāju, kuriem dzimtā ir krievu valoda. Ņemot vērā, ka masu medijiem bieži ir vadoša loma sabiedriskās integrācijas veicināšanā vai sabiedrības savstarpējā atsvešināšanā, var droši apgalvot, ka me-

⁶ Baltijas Sociālo zinātņu institūts. LVAVP. Latvijas iedzīvotāju aptauja. Aprīlis – maijs 2000. Valoda. – 45. lpp.

⁷ Turpat, 48. lpp.

diju vide Latvijā nespēj pilnvērtīgi veicināt sabiedrisko integrāciju, jo trūkst vispār nacionālu mediju (TV, radio programmas, avīzes), kas spētu pārklāt visu sabiedrību (skat. 2. zīmējumu).

2. zīmējums. Latviski runājošo masu saziņas līdzekļu (TV; radio) popularitāte krieviski runājošo vidū (2000. g.)

Avots: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. LVAVP. Latvijas iedzīvotāju aptauja. Aprīlis – maijs 2000. Valoda, 63. – 64. lpp.

Saskaņā ar pētījumu “Ceļā uz pilsonisku sabiedrību”⁸ Latvijas radio 1. programmu klausās 18% pilsoņu, kuru dzimtā valoda ir krievu. Līdzīga situācija ir arī ar televīzijas pārraidēm. Pilsoņi, kuriem krievu valoda ir dzimtā, skatās TV programmas latviešu valodā daudz biežāk nekā krieviski runājošie kopumā. Tas norāda, ka politiskā integrētība palielina arī sabiedrisko integrētību un mazina atsvešināšanos starp latviešiem un nelatviešiem. Proti, iegūstot Latvijas pilsonību, palielinās arī vēlme iepazīties ar sabiedriskajiem notikumiem latviskajā vidē. Jāņem vērā arī tas, ka pilsoņiem, kam dzimtā ir krievu valoda, ir salīdzinoši labākas latviešu valodas zināšanas nekā krieviem kopumā. Arī tas ļauj vairāk sekot latviski runājošiem masu medijiem.

⁸ Baltijas Datu nams. Pētījumu un rīcības programma “Ceļā uz pilsonisku sabiedrību”: Atskaite. 1. un 2. posma rezultāti. Fokusa grupu diskusijas 1997. gada augusts. Latvijas iedzīvotāju aptauja 1997. gada novembris – 1998. gada janvāris. 50. – 56. lpp.

Ar laikrakstiem un žurnāliem latviešu valodā situācija ir vēl krasāka. Saskaņā ar Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētījumu⁹ 74 procenti iedzīvotāju, kam dzimtā ir krievu valoda, nelasa žurnālus latviski, bet 61 procents nelasa laikrakstus latviešu valodā. Jāsecina, ka latviešu valodas zināšanu vājums nav galvenais šķērslis, kādēļ Latvijas iedzīvotāji, kam dzimtā ir krievu valoda, neseko masu saziņas līdzekļiem, kas raksta vai runā latviski. Latviešu valodu nepārzinošo skaits ir daudz mazāks nekā to skaits, kas neseko latviešu masu saziņas līdzekļiem. Līdz ar to latviešu masu saziņas līdzekļu loma integrācijā nav izsmelta. Lai gan valodas loma ir nozīmīga sabiedriskās integrācijas veicināšanā, tā ir jāaplūko kontekstā ar naturalizācijas un izglītības politiku valstī.

Pieaugot naturalizēto personu skaitam, iespējams, pieaugs latviešu masu medijiem sekojošo skaits. Tajā pašā laikā, esot krievu valodas pašpietiekamībai masu saziņas līdzekļos, būs grūti runāt par sabiedriskās integrācijas veicināšanu tikai ar latviešu masu saziņas līdzekļiem. Jāpiebilst, ka krievu valodas loma brīvā tirgus apstākļos tikai pieaugs. Uz integrētu sabiedrību cerot, lielāka uzmanība būtu jāpievērš krieviski runājošiem masu saziņas līdzekļiem, kas saskaņā ar statistiku spēlē lielu lomu krieviski runājošo aprindās. Viena no iespējamām problēmām slēpjas arī apstākļi, ka liela daļa Latvijas iedzīvotāju, sevišķi nepilsoņu (53 – 58%)¹⁰, informāciju iegūst no Krievijas masu saziņas līdzekļiem, kas ne vienmēr atspoguļo situāciju Latvijā, raugoties no sabiedriskās integrācijas interešu viedokļa. Turklāt Latvijas iedzīvotāji ar dzimto krievu valodu kopumā ir sabiedriski mazāk aktīvi nekā etniskie latvieši.

⁹ Baltijas Sociālo zinātņu institūts. LVAVP. Latvijas iedzīvotāju aptauja. Aprīlis – maijs 2000. Valoda, 61. – 62. lpp.

¹⁰ Baltijas Datu nams. Pētījumu un rīcības programma "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību": Atskaite. 1. un 2. posma rezultāti. Fokusa grupu diskusijas 1997. gada augusts. Latvijas iedzīvotāju aptauja 1997. gada novembris – 1998. gada janvāris. 56. lpp.

Secinājumi

Aplūkojot valodiskās vides izmaiņas un valodas lietošanu pēc neatkarības atgūšanas, var izdarīt vairākus secinājumus.

- Latviešu valodas zināšanas ir strauji pieaugušas mazākumtautību pārstāvju vidē.
- Latviešu valodas zināšanu palielināšanās mazākumtautību pārstāvju vidū un latviešu valodas lietojuma pieaugums nav veicinājis mazākumtautību pārstāvju lingvistisko asimilāciju.
- Latviešu krievu valodas zināšanas ir samazinājušās relatīvi nedaudz.
- Gan latvieši, gan mazākumtautību pārstāvji dzīvo samērā noslēgtā lingvistiskā vidē.
- Neeksistē masu saziņas līdzekļi, kas vienlaikus pietiekami plaši aptvertu abas lingvistiskās grupas.
- Lai gan latviešu valoda dominē, to joprojām nevar uzskatīt par kopejās saziņas valodu Latvijā.

Pastāvot latviešu valodas zināšanu nepietiekamībai, relatīvi vājai sabiedrības aktivitātei, valodas un uzskatu ziņā sadalītiem masu saziņas līdzekļiem, ir grūti runāt par integrētu sabiedrību vai par sekmīgu noritošu sabiedrisko integrāciju. Joprojām ir zināma atšķirība starp latviešiem un tiem Latvijas iedzīvotājiem, kam krievu valoda ir dzimtā. Kā integrāciju veicinoši vai bremsējoši faktori var tikt izdalīti ne tikai valodas zināšanu līmenis, bet arī valodas piedāvājums un pieprasījums, kas zināmā mērā nosaka lingvistiskajās attiecības. Šajā sakarā ir būtiski ielūkoties ar valodu saistītajā likumdošanā, valodas zināšanu pārbaudes mehānismos un latviešu valodas apguves piedāvājumā.

3. Tiesiskās vides izmaiņas Latvijā 1989. – 2000. gadā un to ietekme uz integrāciju

Astoņdesmito gadu otrajā pusē aizsākās un deviņdesmitajos gados turpinājās virkne likumdošanas izmaiņu, kas īstenoja

nozīmīgas izmaiņas valodas politikā. Tādējādi tika izmainīta tiesiskā vide, nosakot būtiskas izmaiņas valsts valodas politikā par labu latviešu valodai. Šajā nodaļā ir aplūkotas nozīmīgākās tiesiskās izmaiņas, kas tieši vai netieši skar valodas politiku.

3.1. Valodas likums

Pēc Latvijas iedzīvotāju prasības padomju perioda beigās 1989. gadā LPSR pieņēma valodu likumu, kas pasludināja latviešu valodu par valsts valodu. Var uzskatīt, ka ar šo likumu Latvijā tika aizsākts divvalodības periods un pozitīvas diskriminācijas politika attiecībā uz latviešu valodu. Krievu valodas juridiskā dominante tika likvidēta.

Pēc neatkarības atjaunošanas, 1992. gadā, tika pieņemti labojumi Valsts valodas likumā, kas izmainīja valodu hieriarhiju Latvijā. Lielākas tiesības nekā iepriekš tika dotas citām mazāk lietotām valodām, kamēr krievu valodas lietojums tika samazināts, tādējādi uzsverot latviešu valodas pieaugošo nozīmi Latvijas sabiedrībā. Tika izvēlēts mērķis padarīt latviešu valodu par kopējās saziņas (*lingva franca*) valodu Latvijā. Likums arī noteica, ka Valodu likumu ieviešanu pārrauga Valsts valodas centrs un Valsts valodas inspekcija. Saskaņā ar likumu tika izveidotas arī valsts valodas prasmes atestācijas komisijas, kas pārbaudīja dažādu darbinieku un amatpersonu latviešu valodas prasmi saskaņā ar izstrādātiem kritērijiem un trīs valodas prasmes pakāpēm. No šāda viedokļa lūkojoties, 1992. gada izmaiņas likumā var faktiski uzskatīt par jaunu likumu.

1998. gada rudenī latviešu valodas kā valsts valodas statuss tika nostiprināts valsts konstitūcijā. Sekojot tam, 1999. gadā pēc ilgām diskusijām, kurās iesaistījās Latvijas parlaments, Latvijas prezidente, daudzi sabiedriskie aktīvisti un starptautiskās organizācijas, tika pieņemts jauns valodas likums, kas vēl vairāk uzsver nepieciešamību aizsargāt un sekmēt latviešu valodas lietošanu Latvijas valstī. Tajā pašā laikā juridiski tika samazināts citu

valodu oficiālais lietojums valstī. Līdz ar to Latvijas valodas politikā var izdalīt 3 etapus, proti, divvalodība (1989. – 1992.), valodu hierarhijas maiņa (1992. – 1999.), hierarhijas nostiprināšana (1999. – ...).

Salīdzinot 1999. gadā pieņemto likumu ar 1992. gada izmaiņām, jaunais likums vairāk uzsver nepieciešamību sekmēt latviešu valodas lietojumu un apguvi, kā arī noteiktāk nekā 1992. gada likuma izmaiņas nodala valodas lietojumu sabiedriskajā sfērā no privātās sfēras. Tā likuma 2. pants nosaka, ka likums regulē valodas lietošanu privātajās iestādēs un uzņēmumos un attiecībā uz pašnodarbinātām personām tikai tad, ja tas skar likumīgās sabiedrības intereses. Ar sabiedriskajām interesēm likums saprot sabiedrisko drošību, veselību, tikumību, veselības aizsardzību, drošību darba vietā un sabiedriski administratīvo uzraudzību. Likuma pielietošana šajos gadījumos ir atrunāta kā samērīga ar doto privāto organizāciju tiesībām un interesēm. Turklāt, salīdzinot ar 1992. gada valodas likuma izmaiņām, likums samazina iespējas iedzīvotāju saskarsmē ar valsts institūcijām izmantot citas valodas, izņemot latviešu.

Likuma īstenošana varēja sākties no 2000. gada septembra, kad tika pieņemti MK noteikumi, kas regulēja šī likuma piemērošanu.¹¹ Joprojām pastāv zināmas neskaidrības par attiecīga valsts valodas zināšanu līmeņa nepieciešamību konkrētām profesijām.

Lai gan starptautiskās organizācijas, ieskaitot EDSO, EP un ES, atzinušas šī likuma atbilstību mūsdienu starptautiskajām normām un Latvijas saistībām, nākotnē Latvijai būs jāsaskaņo šis likums ar Vispārējo minoritāšu aizsardzības konvenciju, kas gaida savu ratifikāciju Latvijas parlamentā.

¹¹ Latvijas Vēstnesis. – 2000. gada 29. augusts. – Nr. 302.

3.2. Izglītības likums

Liela loma pašreizējā valodas politikā ir arī izglītības likumam un noteikumiem. Latvijas likumdošana valodas un izglītības laukā līdz 1998. gadam noteica, ka Latvijas Republikā ir garantētas tiesības iegūt vispārējo vidējo izglītību latviešu vai krievu valodā. Valodu likums paredzēja (11. pants), ka izglītība augstākajās mācību iestādēs norit latviešu valodā, sākot ar otro mācību gadu.

Saskaņā ar jaunā, 1998. gada oktobrī pieņemtā izglītības likuma 38. pantu tiek piedāvātas minoritāšu izglītības programmas skolās, kas paredz 4 bilingvālās mācību modeļus. Saskaņā ar likumu augstāko izglītību valsts piedāvā latviešu valodā. Likums arī nosaka, ka izglītība var tikt iegūta citās valodās privātajās mācību iestādēs, kā arī iestādēs, kas īsteno minoritāšu izglītības programmas. 1999. gada vasarā tika pieņemti MK noteikumi, kas noteica pāreju uz bilingvālo izglītības programmu visās minoritāšu skolās, sākot ar šā paša gada septembri. Likums arī nosaka, ka, sākot ar 2004. gada septembri, izglītība mazākumtautību vidusskolās notiek tikai latviešu valodā.

No valodas un etniskās politikas viedokļa skatoties, 1998. gadā pieņemtais izglītības likums nozīmēja radikālas izmaiņas mazākumtautību skolēnu mācībās, jo noteica ievērojamu priekšmetu skaitu, kas jāapgūst, izmantojot latviešu valodu vai bilingvālo metodi. Tāpat likums noteica izglītības sistēmas struktūru robežu, līdz kurai notiek izglītība minoritāšu valodās.

3.3. Pilsonības likums

Eksistējošais Latvijas Republikas pilsonības likums tika pieņemts 1994. gada 22. jūlijā, gandrīz trīs gadus pēc neatkarības atjaunošanas. Likuma viens no galvenajiem mērķiem bija noteikt naturalizācijas kārtību Latvijā iebraukušajiem bijušajiem PSRS pilsoņiem. Arī šajā likumā ir iekļautas normas, kas nosaka valodas politikas raksturu Latvijā.

Likuma 12. panta 2. daļa nosaka, ka naturalizēties var tikai tās personas, kuras prot latviešu valodu. Šajā sakarā likuma 3. nodaļa nosaka latviešu valodas prasmes un pārbaudes procedūru un pamatkritērijus. Saskaņā ar pilsonības likuma prasībām "Persona prot latviešu valodu, ja tā:

— pilnībā saprot sadzīves un oficiāla rakstura informāciju; brīvi var stāstīt, sarunāties un atbildēt uz jautājumiem par sadzīves rakstura tēmām;

— var tekoši lasīt un saprast jebkurus sadzīves rakstura tekstus, likumus un citus normatīvos aktus, sadzīves rakstura instrukcijas un pamācības;

— prot uzrakstīt atstāstījumu par sadzīves rakstura tēmu." (20. pants. Latviešu valodas prasmes līmenis).

1998. gada oktobrī Latvijā notika referendums, kura rezultātā tika liberalizēta pilsonības iegūšanas politika. Latviešu valodas prasmes prasības pilsonības pretendentiem joprojām paliek spēkā.

3.4. Citi likumi un normatīvie akti

Vēl jāpiebilst, ka kopš 1998. gada latviešu valoda ir iekļauta Latvijas konstitūcijā kā valsts valoda. Tāpat valodas aspekts ir ietverts arī 1991. gada 19. martā Latvijas Republikas AP pieņemtajā likumā "Par Latvijas tautību un etnisko grupu tiesībām uz neierobežotu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju". Likums garantē minoritātēm kultūras autonomijas un pašadministrēšanas tiesības, kā arī daudzas citas tiesības, ieskaitot tiesības uz savas identitātes saglabāšanu. Likuma 10. paragrāfs paredzēja valsts palīdzību tautību un etnisko grupu izglītībai, valodai un kultūrai.

Tāpat jāmin arī sabiedrības integrācijas programmas koncepcija. Šai programmai materializējoties, valodas politika un visa etnopolitika iegūs jaunu attīstības dimensiju. Pašreiz programmas īstenošana joprojām atrodas attīstības stadijā.

Apkopojot informāciju par Latvijas likumdošanu, kas saistī-

ta ar valodas vidi pēdējo desmit gadu laikā, galvenās izmaiņas var apkopot tabulā (skatīt 3. tabulu).

3. tabula. Latvijas galvenie likumdošanas akti latviešu valodas jomā¹²

Likums	Pieņemšanas, izmaiņu gads	Galvenās prasības
Valodas likums	1992	Izvirzīts mērķis padarīt latviešu valodu par kopējās saziņas (<i>lingva franca</i>) valodu Latvijā. Izveidoti Valsts valodas centrs un Valsts valodas inspekcija. Saskaņā ar likumu izveidotas arī valsts valodas prasmes atestācijas komisijas dažādu darbinieku un amatpersonu latviešu valodas prasmes pārbaudei.
	1999	Pieņemts jauns valodas likums un MK noteikumi, kas precizē valodas lietojumu privātajā un sabiedriskajā sfērā.
Izglītības likums	1998	Izglītību LR regulē 1998. gadā pieņemtais izglītības likums un 1999. pieņemtais vispārējās izglītības likums. Izglītības likums paredz (38. pants) minoritāšu skolās pielietot 4 bilingvālās izglītības mācību modeļus.
	1999	1999. gada vasarā pieņemtie MK noteikumi noteica pāreju uz bilingvālo izglītības programmu visās minoritāšu skolās, sākot no 1999. gada septembra. Likums arī nosaka, ka, sākot no 2004. gada septembra, izglītība mazākumtautību vidusskolās notiek tikai latviešu valodā.
		Augstāko izglītību valsts augstskolās piedāvā latviešu valodā.

¹² Pabriks A. Latviešu valodas apguves valsts programma (LVAVP) // Izglītība un Kultūra. – 2000. gada 21. septembris.

Pilsonības likums 1994	Likuma 12. panta 2. daļa nosaka, ka naturalizēties var tikai tās personas, kuras prot latviešu valodu. Likuma 3. nodaļa nosaka latviešu valodas prasmes un pārbaudes procedūru un pamatkritērijus.
1998	Nācijas referendumā tiek pieņemts lēmums atcelt "logu sistēmu". Pilsonības likums tiek liberalizēts, padarot pilsonības pretendentu pieteikšanās kārtību atkarīgu vienīgi no konkrētās personas vēlmes un spējām izpildīt pilsonības prasības. Pilsonība tiek piešķirta nepilsoņu bērniem, kas dzimuši Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas.
LR Satversme 1998	Latviešu valodas kā valsts valodas statuss iegūst Latvijā konstitucionālu spēku.

Secinājumi

Kā redzams no tabulas un iepriekš minētā, tiesiskie akti paredz latviešu valodas dominanti Latvijas sabiedrībā. Latviešu valodas vadošās pozīcijas ir tiesiski nostiprinātas Latvijas konstitūcijā. Politiskā integrācija vai Latvijas pilsonības iegūšana ir saistīta ar valodas zināšanu pārbaudi. Izglītības laukā likumdošana paredz pakāpenisku latviešu valodas mācību valodas lomas palielināšanos pamatā ar bilingvālās izglītības palīdzību, nenoliedzot minoritāšu valodu lietošanu. Procesi, kas veicina latviešu valodas kā kopējās saziņas valodas ieviešanu Latvijā, nosacīti var veicināt, izvirzot noteiktas prasības un pārbaudes mehānismus, kā arī paplašinot latviešu valodas apguves iespējas.

Lai noteiktu tiesisko aktu ietekmi uz sabiedrības integrāciju, būtiski ir atbildēt uz šādiem jautājumiem:

- ar kādām pārbaudes un valodas apguves metodēm valsts īsteno minēto likuma normu ievērošanu;

- kāda ir sabiedrības attieksme pret šo normu īstenošanu un valodas politiku kopumā?

Šie jautājumi tiks aplūkoti nākošajās sadaļās.

4. Latviešu valodas pārbaudes mehānismi un to ietekme uz integrāciju

Atbilstoši spēkā esošajiem valodas likumam, pilsonības likumam un izglītības likumam valsts valodas prasmes pārbaudes Latvijā veic šādas institūcijas:

- Valsts valodas centrs;
- Naturalizācijas pārvalde;
- Izglītības un zinātnes ministrija;
- augstākās mācību iestādes.

4.1. Valsts valodas centrs tika izveidots 1992. gadā vienlaikus ar valsts ministra aparāta izveidošanu un nolikuma pieņemšanu.¹³ Kopš centra darbības uzsākšanas tam ir bijusi virkne funkciju.¹⁴

Joprojām kā viena no galvenajām darbības sfērām ir jāizdala valodas politikas un ar to saistīto likumdošanas aktu izstrāde un sagatavošana. Vēl nesēn centra galvenie pienākumi bija valodas atestācija un valodas likuma īstenošana ar valsts valodas inspekciju palīdzību. Pēdējos gados atestācijas daļa VVC darbībā ir strauji sarukusi, jo liela daļa Latvijas iedzīvotāju ir ieguvuši vajadzīgo valodas prasmi apliecinošo dokumentu. Tomēr tieši ar atestāciju aizsākās VVC darbība 1992. gadā.

¹³ Intervija ar Dzintru Hiršu, Valsts valodas centra direktori.

¹⁴ Jaunākās VVC funkcijas nosaka Valsts valodas centra nolikums, pieņemts 2000. gada 22. augustā. Šeit daudz lielāka uzmanība nekā iepriekš pievērsta konsultatīvajam darbam valodas jautājumos, valodas politikai, situācijas analīzei, kultūrvides sakārtošanai, valodas popularizēšanai, metodisko un informatīvo materiālu izstrādei. Skat. Latvijas Vēstnesis, 2000. gada 29. augusts.

1992. gada valodas likuma labojumos un papildinājumos tika noteiktas valsts valodas prasmes prasības valsts varas, valsts pārvaldes institūciju, iestāžu, uzņēmumu un organizāciju darbiniekiem, 1992. gada 25. maijā tika pieņemts arī valsts valodas prasmes atestācijas nolikums.¹⁵ Valsts valodas zināšanu prasības noteica 3 pakāpēs atkarībā no ieņemamā amata. Nolikums noteica arī pakļaujamo amatu un profesiju sarakstu, uz kuriem attiecas valodas likuma prasības. Saskaņā ar nolikumu tika izveidotas valodas prasmes atestācijas komisijas, kuras iedalījās:

- galvenajā atestācijas komisijā;
- ministriju atestācijas komisijās;
- pašvaldību atestācijas komisijās;
- uzņēmumu atestācijas komisijās.¹⁶

Nolikumā tika izdalītas komisiju funkcijas, dalībnieku skaits un valodas pārbaudes sistēma.

Valsts valodas atestācija sākās 1992. gada jūnijā, un nedaudz vairāk nekā gada laikā atestācijai tika pakļauti ap 300 tūkstošu valsts iestādēs un uzņēmumos strādājošo. Atestāciju sekmīgi nokārtoja 154 tūkstoši cilvēku.¹⁷ Pirmais gads ir jāuzskata par visaktīvāko latviešu valodas atestācijas laiku. Turpmāk atestācija norisinājās lēnāk. Līdz 2000. gada beigām latviešu valodas atestāciju bija izturējuši vairāk nekā 400 tūkstošu cilvēku.¹⁸ Pēc jauna valodas likuma un atbilstošu MK noteikumu pieņemšanas 1999. un 2000. gadā tika noteikta arī jauna valsts valodas prasmes pārbaudes kārtība.¹⁹ 2000. gada 1. septembrī pieņem-

¹⁵ Valsts valodas prasmes atestācijas nolikums. Valsts valoda Latvijā. – Rīga, 1992. – 14.–21. lpp.

¹⁶ Turpat, 16. lpp.

¹⁷ Kamenska A. Valsts valoda Latvijā. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs. – 1994. – 13. lpp.

¹⁸ Intervija ar Dzintru Hiršu, Valsts valodas centra direktori.

¹⁹ Noteikumi par profesionālo un amata pienākumu veikšanai nepieciešamo valsts valodas zināšanu apjomu un valodas prasmes pārbaudes kārtību // Latvijas Vēstnesis. – 2000. gada 29. augustā.

tie MK noteikumi tāpat kā iepriekš nosaka 3 valsts valodas prasmes līmeņus. Tomēr atšķirībā no iepriekšējā likuma katrs prasmes līmenis ir vēl sadalīts divos apakšlīmeņos (A un B).

Ir paredzēts, ka saskaņā ar IZM attīstības koncepciju, sākot no 2002. gada, valodas atestācija no Valsts valodas centra pāries Izglītības un zinātnes ministrijas pārziņā. Līdz ar to var apgalvot, ka noslēgsies liels posms valodas politikas atestācijas sadaļā.

Valsts valodas centra kompetencē kopš 1992. gada jūlija ietilpst arī valsts valodas politikas īstenošana, valodu likuma un citu likumdošanas aktu valodas jautājumos ievērošanas pārraudzība.²⁰ Pārraudzību īsteno Valsts valodas inspekcija, kas darbojas Valsts valodas centra sastāvā. Saskaņā ar papildinājumiem Latvijas administratīvajā pārkāpumu kodeksā²¹ Valsts valodas inspekcija var uzlikt administratīvos naudas sodus par valodas likuma neievērošanu. Pēc 1999. gada valodas likuma pieņemšanas līdz 2000. gada beigām vēl nebija izdarītas attiecīgās izmaiņas administratīvo pārkāpumu kodeksā, kas piemērotu to jaunajam likumam. Līdz ar to šajā laika periodā valodas likuma pārkāpumi tika fiksēti, bet sodu nebija līdz attiecīgu izmaiņu veikšanai. Jāpiebilst, ka pēc jaunā valodas likuma pieņemšanas samazinājies to profesiju un iestāžu skaits, uz kurām attiecas valodas likums, jo striktāk ir nodalīta privātā sfēra. Tas nereti izraisa pārpratumus Valodas inspekcijas darbā, jo “privātā sfēra” un “sabiedrības likumīgās intereses” tiek bieži interpretētas voluntāri. Par spīti likuma skaidrojumam, sabiedrībā un ierēdniecībā bieži vēl nav skaidrs šo Latvijai jauno terminu skaidrojums. Šī pētījuma laikā veiktās intervijas tikai apstiprināja, ka valodas inspekcijas darbs mazākumtautību aprindās bieži asociējas ar valodas policijas darbu un tādējādi neveicina iedzīvotāju uzticības ra-

²⁰ Latvijas Republikas Valsts valodas inspekcijas nolikums. Valsts valoda Latvijā. – Rīga, 1992. – 25.–27. lpp.

²¹ Latvijas Republikas likums Par papildinājumiem Latvijas administratīvajā pārkāpumu kodeksā valsts valodas jautājumos. Valsts valoda Latvijā. – Rīga, 10.–13. lpp.

šanos pret valsts institūcijām, kā arī neveicina sabiedrisko integrāciju tīri psiholoģisku, kā arī tiesisku apstākļu dēļ.

Papildus tam pirms 1999. gada valodas likuma pieņemšanas darba likumu kodeksa 38. pants noteica, ka pēc Valsts valodas centra pieprasījuma darba devējam valsts un pašvaldību uzņēmumos, iestādēs un organizācijās jālauž darba līgums ar vadītāju (viņa vietnieku), ja viņš pārkāpj darba likumdošanas aktus, tīši kavē darba koplīguma noslēgšanu vai neizpilda darba koplīguma saistības. Faktiski likums deva tiesības valodas centram ietekmēt darba attiecības, ja netiek ievērotas valodas likuma prasības konkrētā uzņēmumā vai iestādē. Kopš jaunā valodas likuma un MK noteikumu pieņemšanas šo valodas politikas sadaļu regulē pats valodas likums (6. pants), kas arī ir prioritārs.

Var apgalvot, ka Valsts valodas centrs ir institūcija, kuras mērķis pamatā ir valodas zināšanu uzraudzība un zināšanu atbilstība likuma prasībām, kā arī vēršanās pret valodas likuma pārkāpējiem. Mazākumtautību pārstāvjiem valodas inspekcijas darbs bieži asociējas ar lingvistiskās diskriminācijas politiku, jo daudzi pārbaudītie šajā mehānismā pamatā redz nevis valodas lietošanu veicinošas tendences, bet gan represīvas iezīmes. Valsts valodas centra nozīmi sabiedrības integrācijā tuvākajā laikā noteiks tas, cik šī iestāde spēs iemantot sabiedrības uzticību, īstenojot savas nolikumā minētās funkcijas.

4.2. Izglītības un zinātnes ministrija īsteno valodas politiku ar latviešu valodas prasmju pārbaudi skolās. Kopš 1996./1997. m. g. mazākumtautību skolu 4. klasē ir noteikta latviešu valodas ieskaite. No tā paša laika notiek arī diagnosticējošas pārbaudes latviešu valodas prasmei mazākumtautību skolu 6. klasē. Nākošā pārbaude seko, beidzot pamatskolu, kad skolēni kārtu latviešu valodas prasmju eksāmenu. 1998./1999. m. g. vidusskolās tika organizēts eksperimentāli centralizēts latviešu valodas un literatūras eksāmens mazākumtautību valodu skolās. Tā kā eksperimentālais eksāmens nebija obligāts visiem vidusskolēniem, to kārtoja 2064 skolēni no aptuveni 7500 12. klašu

skolēniem.²² Šī eksāmena forma un vērtējums tika izstrādāts, ievērojot Eiropas Padomes Moderno valodu centra ekspertu ieteikumus. Kopš 1999./2000. m. g. vidusskolas eksāmens latviešu valodā un literatūrā cittautu mācībvalodas skolās ir obligāts un centralizēts. Saskaņā ar IZM speciālistu vērtējumu centralizēta eksāmena forma ļauj rūpīgāk un līdzsvarotāk izvērtēt skolēnu zināšanas, jo eksāmena vērtējums tiek iegūts ar statistiskām metodēm un pielīdzināts skolēnu sasniegumu līmeņu aprakstam.

Sākot no 2000./2001. m. g., Izglītības un zinātnes ministrija ir paredzējusi ieskautes latviešu valodā 3. un 6. klasēs, kā arī latviešu valodas eksāmenu, beidzot pamatskolu un vidusskolu.²³ Pašlaik norit centralizētu eksāmenu satura izstrāde latviešu valodā mazākumtautību pamatizglītības programmās.

Var uzskatīt, ka IZM organizēto valodas prasmes pārbaūžu mērķis ir pārliecināties, vai latviešu valodas izglītība atbilst mūsdienu sabiedrības vajadzībām un IZM izstrādātajiem standartiem.

4.3. Naturalizācijas pārvalde organizē latviešu valodas prasmes pārbaudes saskaņā ar pilsonības likuma prasībām un saistībā ar konkrētās personas izteikto vēlmi naturalizēties. Naturalizējoties latviešu valodas prasmes līmeni definē pilsonības likuma 20. pants, kas nosaka, ka persona prot latviešu valodu, ja tā:

- 1) pilnībā saprot sadzīves un oficiāla rakstura informāciju;
- 2) brīvi var stāstīt, sarunāties un atbildēt uz jautājumiem par sadzīves rakstura tēmām;
- 3) var tekoši lasīt un saprast jebkuras sadzīves rakstura instrukcijas, pamācības un citus sadzīves rakstura tekstus;
- 4) prot uzrakstīt rakstudarbu par komisijas uzdoto sadzīves rakstura tematu.²⁴

²² No Naturalizācijas pārvaldes priekšnieces E. Aldermanes vēstules izglītības un zinātnes ministram M. Vitlam, 2000. gada 31. janvārī.

²³ Saskaņā ar 1999. gada 6. oktobra IZM rīkojumu nr. 525 "Par vienotās valsts pārbaudes darbu sistēmas ieviešanu".

²⁴ Latvijas Republikas pilsonības likums, 22. jūlijs, 1994; grozījumi 22. 06. 1998. Grozījumi stājušies spēkā 10. 11. 1998. un 01. 09. 1998.

Saskaņā ar pilsonības likuma 21. pantu no latviešu valodas prasmes pārbaudes ir atbrīvojamas personas, kas ieguvušas pamata, vidējo vai augstāko izglītību latviešu mācībvalodas izglītības iestādēs.

Bez pilsonības likuma latviešu valodas prasmes un pārbaudes saturu un kārtību nosaka MK 1995. gada 7. februāra noteikumi nr. 29 "Zināšanu pārbaudes noteikumi personām, kuras vēlas iegūt Latvijas pilsonību naturalizācijas kārtībā", kā arī Naturalizācijas pārvaldes 1997. gada 16. aprīļa instrukcija.^{25; 26} Naturalizācijas pārvaldes organizētās valodas prasmes pārbaudes mērķis ir pārliecināties, vai pilsonības pretendents prot valodu atbilstoši likuma prasībām.

Ar latviešu valodas prasmes pārbaudēm saviem studentiem nodarbojas arī dažādas Latvijas augstākās mācību iestādes. Ņemot vērā augstskolu autonomiju, šīs pārbaudes tiek organizētas autonomi un balstītas uz atšķirīgu metodiku. Var uzskatīt, ka augstskolu beidzējiem ir augstākais latviešu valodas prasmes līmenis, tomēr šāda veida analīze līdz šim nav veikta ne šī, ne citu pētījumu ietvaros.

Secinājumi

Valodas prasmes pārbaudes metodiskās atšķirības arī ir viens no galvenajiem secinājumiem, aplūkojot Latvijā eksistējošos latviešu valodas pārbaudes mehānismus (Skat. 3. shēmu).²⁷

Shēmā ir nosacīti salīdzināti Eiropas Valodu testētāju asociācijas (ALTE) valodu prasmes līmeņi ar Latvijas likumdošanas prasmes līmeņim un tām prasībām, kuras pašreiz eksistē

²⁵ "Instrukcija par latviešu valodas prasmes, Latvijas Republikas Satversmes un konstitucionālā likuma "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" pamatnoteikumu, valsts himnas teksta un Latvijas vēstures zināšanu pārbaudes organizāciju un pretendenta prasmes vērtēšanu".

²⁶ Latviešu valodas prasmes pārbaude. Informācija un ieteikumi personām, kas vēlas iegūt Latvijas pilsonību naturalizācijas kārtībā. – Rīga: Naturalizācijas pārvalde, 1997.

²⁷ NP veidota shēma valodas prasību līmeņu salīdzināšanai.

dažādās Latvijas institūcijās. Kā redzams no shēmas, Latvijas likumdošanā noteiktie prasmes līmeņi tieši neatbilst Eiropā izplatītajiem prasmes līmeņiem. Tāpat atšķiras atsevišķu valsts institūciju latviešu valodas zināšanu prasības.

Līdz ar to var secināt:

- Latvijā eksistējošie prasmju līmeņi ne vienmēr atbilst pārbaužu līmeņiem;
- latviešu valodas pārbaudes mehānismi līdz šim ir pārklājušies, un dažādu institūciju pārbaudes nav valstiski koordinētas;
- nav pietiekama un vienota metodiskā nodrošinājuma latviešu valodas prasmes izvērtēšanai;
- nav vienotas datu bāzes par atestētajiem;
- valodas pārbaudes tiek organizētas galvenokārt "papīra" dēļ, līdz ar to cieš pārbaudes kvalitāte un trūkst latviešu valodas lietošanas noturības sabiedrībā.

Jāuzsver, ka liela daļa šo secinājumu ir zināmi vairumam atbildīgo valsts amatpersonu. IZM attīstības plāns ietver vienota eksaminācijas centra izveidi, kā arī paredz vienotu eksāmenu sistēmu. Līdz šim viena no lielākajām problēmām valodas pārbaudes un pilsonības iegūšanas laukā bija tā, ka personas, kas vēlējas naturalizēties un bija nokārtojušas valodas pārbaudi IZM sistēmā vai ar VVC starpniecību, bija spiestas piedalīties atkārtotā latviešu valodas eksāmenā, jo eksāmeni nebija vienkārši samērojami. Šī problēma var tikt atrisināta, mainot valodas likumdošanu un atļaujot kārtot attiecīgo naturalizācijas eksāmenu izglītības sistēmā.

Kamēr valodas prasmes pārbaudes netiks koordinētas valsts līmenī, sabiedrības uzticība valsts politikai paliks vāja un tādējādi bremzēs sabiedrības integrāciju.

5. Latviešu valodas apguves iespējas

Aplūkojot valsts ieguldījumu un lomu sabiedrības integrācijas veicināšanā, būtiski ir ielūkoties Latvijā piedāvātajās valsts atbalstītajās latviešu valodas apguves iespējās. Starp valstiskajām institūcijām, kas nodarbojas ar latviešu valodas mācīšanu, jāizdala:

- Izglītības un zinātnes ministrijas, kā arī pašvaldību pakļautībā esošās vispārizglītojošās skolas, kas nodrošina latviešu valodas apguvi etnisko minoritāšu skolās saskaņā ar izglītības likumu;
- augstskolas, kas gatavo dažādus valodas speciālistus;
- latviešu valodas valsts apguves programma;
- Naturalizācijas pārvalde.

Aplūkojot valsts ieguldījumu latviešu valodas apgūvē, jāmin arī dažas nevalstiskās organizācijas, kā arī starptautiskās organizācijas, piemēram, Sorosa fonds – Latvija, UNDP (United Nations Development Project), Pasaules Banka, kā arī ārvalstis, kas, sadarbojoties ar IZM, veicina latviešu valodas apguvi un izplatību.

5.1. Latviešu valodas apguve vispārizglītojošās skolās

1999./2000. m. g. Latvijā darbojās 1057 vispārizglītojošās skolas, no kurām 197 skolas pieskaitāmas pie minoritāšu skolām, bet 133 skolās mācības tika organizētas gan latviešu, gan krievu valodā, divās skolēnu plūsmās.²⁸ Visās skolās kopā minētajā mācību gadā mācījās 347 052 skolēni. No šī skaita 33,66% jeb 116 813 skolēnu mācījās pamatā krievu, bet arī citās minoritāšu valodās.²⁹

No 1999./2000. m. g. Latvijas skolās, kurās mācās mazākumtautību bērni, mācības 1. klasē tika uzsāktas pēc mazākumtautību pamatizglītības programmas. Tas nozīmē, ka skolēni var iegūt

²⁸ Pārskats par LR vispārizglītojošām skolām 1999. – 2000. m. g. sākumā. IZM Informātikas un saimnieciskās vadības departaments. Informācijas un analīzes nodaļa, III krājums. – Rīga, 2000.

²⁹ Turpat, II krājums.

izglītību vai nu latviešu valodā, vai bilingvāli: divās valodās. Bilingvālās izglītības koncepcijas pamatā ir pieņēmums, ka tieši tā visoptimālāk ļauj apgūt otro valodu, tajā pašā laikā neliekot zaudēt dzimto valodu. Lai palielinātu skolēnu, skolotāju un vecāku iespējas apgūt latviešu valodu un dziļāk integrēties Latvijas nācijā, vispārizglītojošajās skolās tiek piedāvāti 4 pamatzglītības bilingvālie modeļi.³⁰ Bez tam izglītības likuma 41. pants nosaka, ka mazākumtautību izglītības programmu saturam jāveicina minoritāšu integrācija. Pašreizējais izglītības likums nosaka, ka no 2004./2005. m. g. vispārējo vidējo izglītību sāks iegūt tikai latviešu valodā.

No lingvistiskā viedokļa raugoties, lēmums par bilingvālās izglītības ieviešanu Latvijas izglītības sistēmā ir interpretējams kā sabiedrības integrāciju veicinošs pasākums. Tajā pašā laikā var apgalvot, ka, plānojot izglītības reformu, valsts institūcijas pietiekami neņēma vērā eksistējošo situāciju. Reforma tika uzsākta, nepārlicinoties par vajadzīgo resursu pietiekamību. Joprojām trūkst bilingvālas izglītības speciālistu, skolotājiem nav pietiekami daudz mācību līdzekļu, ar kuru palīdzību īstenot bilingvālo izglītību.³¹ Skaidrs ir kļuvis arī tas, ka 2004./2005. m. g. neizdosies uzsākt vidējo izglītību tikai latviešu valodā. Šāda situācija kopumā neveicina nelatviešu ticību valsts institūcijām un līdz ar to arī sabiedrisko integrāciju, bet bieži atsvešina mazākumtautību iedzīvotāju no valsts un latviskās vides. Šajā sakarā Baltijas Datu nama pētījums par latviešu valodas mācībām skolās ar krievu mācību valodu, kā arī šī pētījuma gaitā veiktās intervijas ar skolotājiem parāda, ka attieksme pret bilingvālo izglītību vienmēr nav pozitīva.³² Skolotājus bieži uztrauc reformu ātruma neatbilstība IZM piedāvātajai palīdzībai, lai sagatavotos bi-

³⁰ Latviešu valodas apguve skolās ar krievu apmācības valodu. BDN: Atskaite. – Jūnijs, 1999.

³¹ Negatavojas izglītības likuma īstenošanai // Diena. – 1998. gada 16. decembris.

³² Latviešu valodas apguve skolās ar krievu apmācības valodu. BDN: Atskaite. – Jūnijs, 1999.

lingvālās izglītības ieviešanai. Liela daļa skolotāju neuzskata, ka viņu skolas ir gatavas pārejai uz bilingvālo izglītību. BDN pētījums un intervijas arī parāda, ka valodas apguvi nevar aplūkot atrauti no civilzinību apguves skolās, kā arī no vispārējā politiskā procesa valstī. Ja valstij un tās īstenotai politikai ir maza vispārējā ticamība, ļoti iespējams, ka pat labi sagatavota reforma negūs vajadzīgo sabiedrības atbalstu. Šajā sakarā neatsveramu palīdzību gan finansiālā, gan metodiskā plāksnē IZM sniedz starptautiskās institūcijas un nevalstiskās organizācijas.

5.2. "Atvērtā skola"

"Atvērtā skola" ir viens no projektiem sabiedrības integrācijai Latvijā, kuru īsteno Sorosa fonds – Latvija kopā ar IZM, Naturalizācijas pārvaldi, LVAVP un citiem partneriem, ieskaitot virkni NVO un profesionālo asociāciju. Paredzētais projekta darbošanās laiks ir 4 gadi, no 1999. līdz 2003. gadam. Viens no tā galvenajiem uzdevumiem ir Latvijas pedagogu izglītošana par divvalodību.³³ Projekts palīdz veidot informācijas vidi par bilingvālo izglītību un tādējādi cenšas veicināt sabiedrības izpratni gan par šo valodas apguves veidu, gan par Latvijas izglītības politiku kopumā. Izglītības iestāžu starpniecību projekts ir aptvēris visu Latviju. No sabiedrības integrācijas viedokļa raugoties, projekta pozitīvā iezīme ir tā, ka valodas apguve mijas ar citiem integrāciju veicinošiem pasākumiem un otrādi – dažādi integrāciju veicinoši pasākumi sekmē latviešu valodas apguvi.

Projektā "Atvērtā skola" piedalās arī tās augstākās mācību iestādes, kas pašas sagatavo valodas speciālistus. Pateicoties "Atvērtās skolas" organizētajiem pasākumiem, ir izveidojusies sadarbība starp vispārīzglītojošām skolām un augstskolām. Kopā projektā līdzdarbojas 7 augstskolas, 20 krievu valodā mācošās

³³ Negatavoja izglītības likuma īstenošanai // Diena. – 1998. gada 16. decembris.

un 17 jauktās vispārīzglītojošās skolas. Projektā ir iesaistīti 148 skolu pedagogi.³⁴

5.3. Latviešu valodas apguve augstskolās

Virkne Latvijas augstāko mācību iestāžu gatavo latviešu valodas speciālistus, tajā skaitā latviešu valodas speciālistus darbam minoritāšu mācību iestādēs.

Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Humanitārajā fakultātē ir vairākas latviešu valodas speciālistus gatavojošas studiju programmas. Profesionālajā studiju programmā “Latviešu valoda un literatūra cittautu mācībvalodu skolās” Daugavpils Pedagoģiskajā universitātē 2000./2001. m. g. kopā studē 54 studenti, no kuriem 11 studē 3. kursā, 22 studē 2. kursā un 21 – pirmajā kursā.³⁵ Profesionālajā studiju programmā “Latviešu valoda cittautu mācībvalodas skolā” 4. kursā studē 17 studenti, bet 5. kursā 12 studenti. Daugavpils Pedagoģiskajā universitātē darbojas arī profesionālā studiju programma “Latviešu valoda un literatūra”, kur 5. kursā studējošie 12 studenti ir mācījušies latviešu valodas apguves metodiku cittautu mācībvalodas skolās.³⁶

Liepājas Pedagoģijas akadēmijā sākumskolas skolotāja specialitātē, sākot no 3. kursa, var izvēlēties specializēšanos par latviešu valodas kā otrās valodas skolotāju (“Lat – 2”). 2000./2001. m. g. šajā specialitātē studējošo lielākā daļa ir krievu tautības studenti ar labām latviešu valodas zināšanām. Patlaban augstskolas 3. un 4. kursā katrā studē 6 studenti.

Latviešu valodas speciālistus darbam ar mazākumtautību skolēniem gatavo arī *Latvijas Universitātē*. LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātē “Lat – 2” metodiku klātienē studē 55 studenti, bet neklātienē 31 students.³⁷ Filoloģijas fakultātē “Lat – 2”

³⁴ Intervija ar projekta apakšprogrammas darbinieci Liesmu Lapiņu.

³⁵ DPU, Humanitārās fak. dekānes V. Šaudiņas sniegtā informācija.

³⁶ Turpat.

³⁷ Informāciju palīdzēja sagatavot Dr. Dace Markusa.

metodiku studenti apgūst kopā ar latviešu valodas kā dzimtās valodas kvalifikāciju. Baltu filoloģijas nodaļā profesionālajā viena gada programmā “Lat – 2” metodiku 2000./2001. m. g. studē 9 studenti, bet Slāvu filoloģijas nodaļā “Lat – 2” tiek pasniegta kopā ar krievu valodu kā dzimto valodu. Šajā, profesionālajā viena gada programmā studē 5 studenti.

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolā (RPIVA) pasniedz “Lat – 2” metodiku kopā ar latviešu valodas kā dzimtās valodas kvalifikāciju topošajiem pamatskolu skolotājiem. Klātienē šajā profesijā 4. kursā studē 14 studenti, bet 5. kursā 8 studenti. Neklātienē šo profesiju apgūst 15 studenti. Kopumā “Lat – 2” metodikas studijas aizņem pusotra gada, sākot ar trešo kursu klāt pie pamatspecialitātes. Tajā pašā laikā “Lat – 2” metodikas kursu šajā augstskolā noklausās arī visi sākumskolas skolotāji, kuru 2000./2001. m. g. bija 30. RPIVA izvēles studiju programmas piedāvā arī latviešu valodas un literatūras skolotāja pamatskolā un “Lat – 2” skolotāja minoritāšu bērnudārzos un sākumskolā specialitāti.³⁸

Rēzeknes augstskolas humanitārā fakultāte sagatavo latviešu valodas un literatūras skolotājus profesionālā studiju programmā.

Visām minētajām augstskolām, kā arī *Latvijas Sporta un pedagoģijas augstskolai (LSPA)* ir izveidojusies sadarbība ar “Atvērto skolu” “Lat – 2” un bilingvālās izglītības speciālistu sagatavošanā. LSPA sadarbībā ar “Atvērto skolu” sagatavo sporta nodarbību pasniedzējus darbam ar mazākumtautību skolēniem.³⁹

Izvērtējot augstskolu ieguldījumu latviešu valodas speciālistu sagatavošanā darbam ar minoritāšu skolēniem, var secināt – lai gan daudzas augstskolas ir sākušas šādu speciālistu sagatavošanu, joprojām tajā trūkst koordinētas sadarbības. Nav īsti skaidrs, cik “Lat – 2” speciālistu un bilingvālās

³⁸ Kur mācīties tālāk? Augstskolas 2000. – IU “Actio”, IZM. – 81 lpp.

³⁹ Intervija ar Sorosa fonda – Latvija darbinieci Sandru Kalniņu.

metodikas speciālistu būs vajadzīgs tuvākajā laikā vispārizglītojošās skolās. “Lat – 2” speciālistu sagatavošana pēdējos gados ir progresējusi, taču joprojām trūkst bilingvālās izglītības speciālistu, kā arī priekšmetu skolotāju, kas spētu pasniegt savu priekšmetu bilingvāli. Ņemot vērā augstskolu mācību kvantitatīvo un kvalitatīvo kapacitāti, kā arī vispārējās izglītības reformu sekmju atkarību no speciālistu sagatavošanas, liela nozīme ir ne tikai jaunu speciālistu sagatavošanai, bet jau esošo pedagogu tālākizglītībai un pārizglītošanai.

5.4. Latviešu valodas valsts apguves programma (LVAVP)

Kopš 1995. gada Latvijā darbojas Latviešu valodas valsts apguves programma (LVAVP), kuru var uzskatīt par vienīgo un visaptverošāko IZM pārraudzībā esošo valodas apguves un integrācijas programmu valstī. Arī šī programma ir tapusi ciešas Latvijas valsts, UNDP un ievērojama skaita ārvalstu sadarbības rezultātā. Tās mērķis ir mazināt Latvijas sabiedrības lingvistisko sašķeltību, mācīt latviešu valodu plašai publikai un ar valodas apguvi veicināt sabiedrisko integrāciju. Ar savu darbību LVAVP cenšas padarīt latviešu valodu par galveno saziņas valodu Latvijas sabiedrībā.⁴⁰ Šī mērķa sasniegšanai tiek izmantotas visdažādākās metodes.

LVAVP darbībā ir iespējams izdalīt trīs pamatvirzienus:

- izglītības sistēmas kapacitātes paaugstināšana;
- dialoga uzturēšana politiskajā un sabiedriskajā sfērā;
- integrācijas veicināšana sabiedrībā.

Līdz ar to var apgalvot, ka programma, līdzīgi “Atvērtajai skolai”, nenodarbojas tikai ar valodas problemātiku, bet tai ir daudz plašāka darbības sfēra, vērsta tieši uz sabiedrības integrācijas veicināšanu, bet saistībā ar valodas politikas jomu.

⁴⁰ Pabriks A. Latviešu valodas apguves valsts programma (LVAVP) // Laikraksta “Izglītība un Kultūra” pielikums. – 2000. g. 21. septembris.

LVAVP darbs, lai paaugstinātu izglītības sistēmas kapacitāti, tā pirmssākumos balstījās uz pieņēmumu, ka Latvijā deviņdesmito gadu vidū pamatā darbojās novecojusi latviešu valodas apguves metodika, kas neatbilda valodas politikas izvirzītajām prasībām par latviešu valodu kā kopējās saziņas valodu Latvijā. Trūka modernu mācību līdzekļu. Daudzām profesionālām grupām (Iekšlietu ministrijas darbiniekiem, skolotājiem u. c.) trūka iespēju apgūt latviešu valodu atbilstoši savām profesionālajām vajadzībām. Tajā pašā laikā valodas likums un valsts valodas centrs izvirzīja konkrētas prasības, kā arī uzlika konkrētus sodus par valodas nezināšanu vai neatbilstošu lietošanu. Tas viss veicināja sabiedrības šķelšanos, jo tie iedzīvotāji, kuriem draudēja darba pazaudēšana valodas nezināšanas dēļ, neredzēja valsts vēlmi palīdzēt viņiem šo valodu apgūt. Valodas zināšanas prasības netika nosegtas ar pietiekamu piedāvājumu.

Lai labotu situāciju, LVAVP sāka:

- skolotāju tālākizglītību;
- mācību materiālu veidošanu;
- pieaugušo izglītību.⁴¹

No 1996. līdz 2000. gadam LVAVP ir mācījušies 1405 skolotāji, augstskolu mācību spēki, IZM pārstāvji "Lat - 2" metodikā. No tiem 1999. – 2000. gadā 60 cilvēku sagatavoja bilingvālajai valodas apguves metodei (skat. 4. tabulu).⁴²

⁴¹ Pabriks A. Ļatviešu valodas apguves valsts programma (LVAVP) // Laikraksta "Izglītība un Kultūra" pielikums. – 2000. g. 21. septembris.

⁴² Turpat.

4. tabula. "Lat – 2" un bilngvālo mācību metodikas apguve LVAVP

Mācību veids	Mācēnu* skaits 1996./97. m. g.	Mācēnu skaits 1997./98. m. g.	Mācēnu skaits 1998./99. m. g.	Mācēnu skaits 1999./2000. m. g.	Mācēnu kopskaits 1996.–2000. m. g.
"Lat-2" metodika multiplikatoriem	40	-	-	-	40
"Lat-2" metodika latviešu valodas skolotājiem	-	220	300	468	988
"Lat-2" metodika augstskolu pasniedzējiem, IZM darbiniekiem	-	-	30	(30)**	30
"Lat-2" metodika multiplikatoriem sākumskolās	-	-	-	40	40
"Lat-2" metodika sākumskolu skolotājiem	-	-	-	247	247
Bilingvālās mācību metodikas multiplikatori	-	-	-	60	60
Kopā	40	220	330	815	1405

* LVAVP ieviests termins

** Tie paši mācēni, kas iepriekšējā mācību gadā

No 1996. līdz 2000. gadam LVAVP ir izdoti virkne dažādu mācību materiālu: mācību grāmatas, darba burtnīcas, vingrinājumu krājumi un citi mācību līdzekļi, ieskaitot latviešu valodas apguves materiālus modernās *CD-rom* tehnoloģijās. Četrus gadus laikā izdotos LVAVP mācību līdzekļus ir iespējams iedalīt trīs grupās:

- mācību metodiskie līdzekļi skolotājiem;
- mācību līdzekļi skolēniem;
- mācību līdzekļi profesionālām grupām un ikvienam.

Materiāli ikvienam ietver audio, video un internetā pieejamos materiālus. Tāpat arī TV filmas “Palīgā I”, “Palīgā II”, “Palīgā III”. Tādējādi latviešu valodas apguves veicināšanai LVAVP savā darbībā aktīvi izmanto masu saziņas līdzekļus: radio, TV, publikācijas presē, kā arī izdevumu “Tagad”. Kopdarbībā starp Sorosa “Atvērto skolu” un LVAVP ir tapis arī latviešu valodas lietošanu un integrāciju veicinošs izdevums “Tilts”, kura mērķis ir vienot dažādu tautību skolēnus. Pēc aptuvenām aplēsēm LVAVP izstrādātos materiālus ir izmantojuši vairāk nekā 100 000 cilvēku.⁴³

Līdztekus darbam latviešu valodas apguves metodikas pilnveidošanā un mācību materiālu gatavošanā LVAVP nodarbojas arī ar pieaugušo apmācību. Pieaugušo latviešu valodas apguvi LVAVP īsteno 2 virzienos: priekšmetu skolotāji mazākumtautību skolās un citas pieaugušo grupas (iekšlietu sistēmas darbinieki, mediķi, invalīdi, armija u. c.).⁴⁴ No 1997. gada līdz 2000. gada jūnijam tika apmācīti gandrīz 10 000 priekšmetu skolotāju un aptuveni 7000 citu pieaugušo.

Bez tiešas latviešu valodas apguves veicināšanas LVAVP, līdzīgi Sorosa “Atvērtajai skolai”, nodarbojas arī ar citādiem sabiedrības integrāciju veicinošiem pasākumiem. Sevišķi šeit jāizceļ LVAVP organizētie klubi, jaunatnes nometnes un skolu sadarbība. 1997. – 2000. gadā šajos pasākumos piedalījās aptuveni 2370 dalībnieku.⁴⁵ Jāpiebilst, ka LVAVP ir arī reģionālie centri Liepājā un Daugavpilī. Tādējādi darbība notiek arī reģionos, kur ir vājāka latviešu valodas vide un lielāks pieprasījums pēc latviešu valodas apguves.

Lai gan latviešu valodas valsts apguves programma nodarbojas ar latviešu valodas mācīšanu, tās darbinieki vienmēr ir deklarējuši, ka viņu valodas mācīšanas mērķis nav mācīties

⁴³ Pabriks A. Latviešu valodas apguves valsts programma (LVAVP) // Laikraksta “Izglītība un Kultūra” pielikums. – 2000. g. 21. septembris.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ Turpat.

gribētāju tieša sagatavošana kādu pārbaudījumu nokārtošanai, bet gan drīzāk latviešu valodas vides palielināšana valstī un vispārējo valodas zināšanu uzlabošana.⁴⁶ Šī pieeja pati par sevi Latvijā ir jauna un apsveicama, ņemot vērā joprojām daudzviet dominējošo un no padomju laika pārmantoto principu, ka galvenais ir izturēt pārbaudījumu. Tajā pašā laikā, tā kā Latvijā ir tik daudz likumdošanas prasību valodas jomā, daudziem cilvēkiem ir nepieciešamība pēc valodas zināšanām, kas ļautu īsā laikā iegūt darbavietā nepieciešamo valodas zināšanu atestāciju vai nokārtot valodas eksāmenu Naturalizācijas pārvaldē, tādējādi nekonfliktējot ar likumu.

Šāda rakstura mācību kursus Latvijā ir grūti atrast, un to ir maz. Vairumā gadījumu ar latviešu valodas kursu organizēšanu nodarbojas dažas privātas komerciālas institūcijas vai nevalstiskās organizācijas, bet arī tās pamatā pelna naudu nevis ar latviešu valodas, bet gan ar svešvalodu mācīšanu Latvijas iedzīvotājiem.⁴⁷ Valsts institūcijas, izvirzot prasības par valodas zināšanām, tā arī bieži nav spējušas piemērot attiecīgu nodrošinājumu valodas apguvei pieaugušajiem. Pats pieaugušo izglītības likums joprojām nav pieņemts, un var apgalvot, ka pieaugušo izglītības laukā kopumā nav vērojamas izteikti pozitīvas valsts politikas aktivitātes. Tas kopumā atstāj negatīvu iespaidu arī uz lingvistisko vidi un sabiedrisko integrāciju.

Tomēr pēdējā laikā ir redzami arī daži izņēmumi. Kā viens no tādiem ir minama *Naturalizācijas pārvaldes un Latvijas tautas skolas sadarbība* valodas mācīšanā topošajiem Latvijas pilsoņiem, lai veicinātu lingvistisko, kā arī politisko Latvijas sabiedrības integrētību.

⁴⁶ Intervijas ar LVAVP darbiniecēm Aiju Priedīti, Brigitu Šiliņu.

⁴⁷ No intervijas ar valodu centra direktori Silviju Kalniņu un Latvijas tautas skolas vadītāju Gaidu Masaļsku.

5.5. Naturalizācijas pārvaldes loma valodas mācīšanā un sabiedrības integrācijā

Latviešu valodas neprasme vai vājās zināšanas joprojām ir viena no barjerām daudzu Latvijas iedzīvotāju līdzdalībai sabiedriskajos procesos. Latviešu valodas nezināšana ir arī viens no iemesliem, kādēļ daudzi nepilsoņi joprojām kavējas iegūt Latvijas pilsonību. Saskaņā ar Naturalizācijas pārvaldes datiem 2000. gada vasarā Latvijā dzīvoja aptuveni 564 tūkstoši nepilsoņu. Kā liecina aptaujas, latviešu valodas un vēstures eksāmeni ir viens no galvenajiem faktoriem, kas joprojām attur pretendētus no pieteikšanās Latvijas pilsonībai. Tā 40% no 1997., 1998. gadā aptaujātajiem nepilsoņiem uzsver, ka viņiem būtu grūtības nokārtot valodas eksāmenu un tas attur no naturalizācijas.⁴⁸ Savukārt nepilsonība apgrūtina karjeras izvēli, jo ir profesijas, kurās iespējams pilnvērtīgi strādāt, tikai protot latviešu valodu vai esot Latvijas valsts pilsonim. Jāsecina, ka latviešu valodas apguves iespēju paplašināšana ir būtisks priekšnoteikums sabiedrības integrācijai un Latvijas tautas saliedētībai.

Šajā sakarā, lai veicinātu sabiedrības politisko integrāciju ar nepilsoņu naturalizāciju, 1999. gadā Latvijas Naturalizācijas pārvalde un USAID (US Agency for International Development) veica pilotprojektu, kura mērķis bija pilsonības pretendentu valodas zināšanu uzlabošana vai to radīšana. Naturalizācijas pārvalde projektu īstenoja 2000. gada pirmajā pusē ar USAID finansiālu un nevalstiskās organizācijas "Freedom House" organizatorisku atbalstu. Projekta mērķis bija intensīva iedzīvotāju valodas apguve, piedāvājot valodas kursus par brīvu Rīgā, kā arī Liepājā, Rēzeknē un Daugavpilī.

Saskaņā ar NP sniegto informāciju pēc kursu beigšanas 88%

⁴⁸ Baltijas Datu nams. Pētījumu un rīcības programma "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" atskaite. 1. un 2. posma rezultāti. Fokusa grupu diskusijas 1997. gada augusts. Latvijas iedzīvotāju aptauja 1997. gada novembris – 1998. gada janvāris. 40 lpp.

potenciālo pilsonības pretendentu spēja nokārtot naturalizācijas valodas pārbaudi.⁴⁹

Bez intensīvas valodas apguves šim projektam bija vēl šādi rezultāti:

- tika izveidota valodas apguves materiālu bāze šādām vajadzībām;
- tika uzsākts nākošais valodas apguves projekts;
- tika izveidots metodiskais pamatojums šādiem kursiem;
- tika sākta Naturalizācijas pārvaldes un nevalstisko organizāciju sadarbība valodas apguves jomā.

Patlaban norisinās darbs pie projekta nākošās fāzes. Saskaņā ar plānoto darbību naturalizācijas pretendentu sagatavošanā Naturalizācijas pārvalde gatavojas piedāvāt intensīvos 20 – 40 stundu valodas kursus aptuveni 2000 līdz 2500 mācīties gribētāju. Turpmāk paredzēts šo skaitu palielināt līdz pat 4000 – 5000 cilvēku. Ņemot vērā tikai mazākos skaitļus un pieņemot, ka šie cilvēki veiksmīgi naturalizēsies, naturalizācija pieaugtu par aptuveni 12% gadā. Vispirms valodas mācībās tiktu iesaistīti cilvēki, kuri jau ir sākuši naturalizāciju. Tāpat valodas kursus ir paredzēts organizēt vismaz trijās pilsētās ārpus Rīgas. Potenciālās valodas kursu organizēšanas vietas ir Jēkabpils, Līvāni, Ventspils, Ludza, Krāslava, Seda, Jelgava, Valmiera, Preiļi, Tukums, Cēsis, Talsi, Saldus.⁵⁰

Pilotprojekts, kā arī topošais projekts tiek veikts sadarbībā ar *Latvijas tautas skolu (LTS)*, nevalstisko organizāciju, kura nodarbojas ar valodas mācīšanu kopš 1989. gada. Šajā laikā tautas skolā ir mācījušies aptuveni 23 000 cilvēku.⁵¹ Pēc latviešu valodas oficiālā statusa atzīšanas 1989. gadā LPSR tautas universitāšu prezidijs 1990. gada 20. aprīlī pieņēma lēmumu par

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ Valodas apguves sistēmas radišana Latvijas pilsonības pretendentiem: NP projekta pieteikums. – 2000. – 1. – 2. lpp.

⁵¹ Turpat.

latviešu valodas mācīšanu tautas universitāšu sistēmā.⁵² Šajā laikā tika mācīti pirmie klausītāji, kā arī izdoti pirmie valodas apguves metodiskie līdzekļi. Notika arī tautas skolas sadarbība ar Valsts valodu centru, kuras rezultātā tika sagatavoti 148 latviešu valodas pasniedzēji.⁵³ LTS darbības otrajā posmā latviešu valodu apguva vairāk nekā 23 000 gribētāju.

Ņemot vērā šo pieredzi, NP izvēlējās tautas skolu par savu sadarbības partneri minētajam valodas apguves projektam. Saskaņā ar projektu Naturalizācijas pārvalde uzrauga LTS darbību. Latvijas tautas skola piedāvā 39 – 42 stundu mācību kursus. Valodas apguves izmaksas ir paredzētas Ls 124 350. Papildus šai summai ir paredzēti līdzekļi arī metodisko materiālu sagatavošanai:

- latviešu-krievu vārdnīcai;
- mācību rokasgrāmatai;
- darba burtnīcai gramatikā iesācējiem;
- mācību grāmatai "Es mācos" 3 sējumos.

Kopējās izmaksas ir lēstas uz Ls 142 441. Šis valodas apguves projekts ir paredzēts kā sabiedrības integrācijas programmas sastāvdaļa, par kuras izveidotāju organizatoriskajā plāksnē uzskatāma Latvijas Naturalizācijas pārvalde. Kā iespējamus šī projekta ieguvumus veidotāji nosauc:

- iespēju paātrināt naturalizācijas gaitu par 10 – 12%;
- konkrētu valodas apguves iespēju radīšanu potenciālajiem naturalizēties gribētājiem;
- iespējas nākotnē piedāvāt valodas apguvi un valodas zināšanu pārbaudi, nesaistot to ar tūlītēju naturalizāciju. Šādas iestādes eksistence, kas neprasa naudu vai prasa to maz, palielinātu iedzīvotāju ticību valstij, valdībai un veicinātu atsvešināšanās pārvarēšanu.

Iespējamās arī problēmas, kas saistās ar šādām mācībām.

⁵² Skat. LPSRS Tautas universitāšu padomes lēmums, 1990. gada 20. aprīlī.

⁵³ Intervija ar LTS vadītāju Gaidu Masaļsku.

Pirmkārt, ja pārbaude tiek veikta tajā pašā institūcijā, kas ir atbildīga par sagatavošanos eksāmenam, objektīvi rodas jautājums par neiesaistību.

Otrkārt, šādas valodas mācības ir lielākoties orientētas uz konkrēta pārbaudes "slietņā" pārkāpšanu, līdz ar to mācību filosofija un galamērķis ir nevis valodas zināšana, bet eksāmena nolikšana.

Treškārt, valodas apguve notiek, tajā iesaistot nevalstiskās organizācijas, kas bez lingvistiskās integrācijas veicināšanas ir cits sabiedriskās integrācijas aspekts.

Nemot vērā šos iespējamus negatīvos faktorus, tomēr jāatzīst, ka Naturalizācijas pārvaldes iniciatīva ir apsveicama, jo tā sekmē gan pilsonisko, gan valodisko integrāciju ne tikai ar darbības saturu, bet arī ar tās veidu. Latvijā nav daudz valsts institūciju, par kurām var teikt, ka tām rūp sabiedrības liktenis. Līdz ar šādu NP darbību tiek panākts arī pozitīvs psiholoģiskais efekts.

Secinājumi

Kopumā izvērtējot valsts piedāvātās valodas apguves iespējas Latvijā, tās tomēr jāatzīst par diezgan šaurām un valsts uzstādītajām valodas prasībām neadekvātām. Bilingvāla izglītība ir kļuvusi par normu izglītības sistēmā. Tajā pašā laikā bilingvālās izglītības speciālistus augstskolas sagatavo tikai ļoti nesen un nepietiekamā skaitā. Vispārizglītojošās skolās, kas pašreiz strādā krievu valodā, ir nodarbināti 7212 skolotāji. Eksistē arī viena vakarskola, kas māca krievu valodā, un tajā ir nodarbināti 69 skolotāji. Jāmin arī jauktās vispārizglītojošās un vakarskolas, kurās strādā 4342 skolotāji. Aptuveni puse no šiem skolotājiem māca krievu valodā. Vispārēji rēķinot, mēs iegūstam aptuveni 9452 skolotājus. Atņemot ap 3000 "Lat - 2", kā arī svešvalodu speciālistu, mēs iegūstam skaitli **6452**.

Tas ir skolotāju skaits, uz kuriem attieksies bilingvālā izglītība no 2004. gada vai nedaudz vēlāk. Tajā pašā laikā pārizglīto-

šanos un papildu izglītību bilingvālajā jomā pamatā piedāvā tikai sadarbība ar "Atvērto skolu" un LVAVP. Apkopojot visu iepriekšminēto informāciju par valodas speciālistu sagatavošanu, var droši apgalvot, ka tehniski būs ļoti grūti īstenot eksistējošo valodas politiku, radikāli neuzlabojot pieaugušo izglītību, kā arī nekonzcentrējoties uz jaunu speciālistu sagatavošanu.

Līdz šim valodas apguve ir bijusi iedzinējas lomā, salīdzinot ar mainīgo un prasīgo likumdošanu, kā arī ar valstī eksistējošajiem pārbaudes mehānismiem. Līdz ar to blakus objektīviem valodas apguvi bremsējošiem iemesliem var minēt psiholoģiskus argumentus, kas daudzus latviešu valodas nepratējus vai tos, kas valodu pārvalda vāji, pozitīvi nemotivē to apgūt. Tieši psiholoģiskie motīvi bieži tiek minēti kā valodas apguvi un sabiedrības integrāciju bremsējoši faktori.

6. Sabiedrības attieksme pret valodas politiku

6.1. Socioloģiskie pētījumi, sabiedriskās diskusijas

Pēc neatkarības atgūšanas valodas un izglītības politika bija starp tām tēmām, kas bieži izpelnījās lielu sabiedrības uzmanību un kritiku. Kā rāda 1998. gadā veiktais pētījums "Ceļā uz pilsonisko sabiedrību", valodas un izglītības politika ir bijusi aktuālākā aiz pilsonības tēmas krievvalodīgajos masu saziņas līdzekļos.⁵⁴ Šajā laikā sevišķi aktuāls bija jautājums par pilsonības likuma izmaiņām un referendumu, līdz ar to pilsonības tēmas dominante ir saprotama. Latviešu masu saziņas līdzekļos pilsonības tēma tāpat bija aktuāla, bet valodas un izglītības jautājumi tika aplūkoti mazāk, kā arī nedaudz citā griezumā (izglītības kvalitāte, latviešu valodas izdzīvošana).⁵⁵ Vēlāka laika

⁵⁴ Baltijas Datu nams. Pētījumu un rīcības programma "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību": Atskaite. 3. posma rezultāti. Ekspertu aptauja. Masu saziņas līdzekļu materiālu saturs analīze. 1998. gada aprīlis. – 48. – 49. lpp.

⁵⁵ Turpat.

aptaujas rāda, ka akcents diskusijās ir novirzījies no pilsonības un izglītības un valodas jautājumiem.

1999. gadā notika Sorosa fonda organizēta sabiedrības integrācijas programmas koncepcijas sabiedriskā apspriešana. Runājot par integrācijas politiku, liela daļa sabiedrības kritikas tika vērsta pret Latvijas valodas politiku un/vai integrācijas koncepcijas valodas sadaļu.⁵⁶

Tas ir viedoklis, kas radies valodas un izglītības likumdošanas iniciatīvu rezultātā. Izglītības likumā ietvertās valodas politikas sastāvdaļas tika uzskatītas par minoritātēm naidīgām, asimilāciju veicinošām un balstītām uz piespiešanas metodēm. Ņemot vērā bieži mainīgos likumus valodas un izglītības laukā, daudzi uztvēra bilingvālās izglītības reformu tikai kā starpposmu uz totālu pāreju uz latviešu valodu. 1999. gadā un joprojām tas ir viens no daudzu minoritāšu pārstāvju paustajiem iemesliem skepsei par valsts valodas politiku.

Diskusijā par valsts valodas politiku un paredzēto integrācijas politiku kopumā izskanēja arī virkne citu argumentu. Piemēram, tika atzīmēts, ka nav skaidras terminoloģijas un, protams, skolotāju gatavības bilingvālajai izglītībai. Starp iebildumiem pret eksistējošo valodas politiku jāmin arī arguments, ka Latvijas izglītības sistēma nepiedāvā izglītības pārejas mehānismu un visas reformas tiek piedāvātas steigā un neapspriežoties ar sabiedrību, tajā skaitā skolotājiem un vecākiem un minoritāšu pārstāvjiem kopumā. Līdz ar to likumdošanai nav saistības ar reformu skartajām grupām un varas un sabiedrības atsvešinātība turpina pastāvēt.

Bieži negatīvu attieksmi par valodas politiku integrācijas sakarā pauda arī etniskie latvieši, starp kuriem bija tādi, kas uztraucās par kultūras sajaukumu, kas rodas, mācoties dažādām etniskajām grupām kopā šādas likumdošanas rezultātā. Var se-

⁵⁶ Kopsavilkums par Sorosa fonda – Latvija, sabiedrības integrācijas vadības grupas un UNDP rīkotajiem sabiedrības integrācijas programmas koncepcijas apspriešanas pasākumiem. Ziņotājs Artis Pabriks.

cināt, ka šāda nostāja zināmā mērā ataino valsts īstenoto politiku, proti, prasot no minoritāšu pārstāvjiem valodas prasmi un lietošanu, bet nepaužot vēlmi valodu mācīt un pieņemt nelatviešiem, kas runā lauzītā latviešu valodā.

Visu etnisko grupu pārstāvji diskusijās vienprātīgi uzsvēra finansējuma un speciālistu trūkumu valodas politikas īstenošanai. Tāpat tika uzsvērtā valodas mācīšanas saikne ar citiem mācību priekšmetiem, piemēram, civilzinībām.

Pilsonības, izglītības un valodas likums Latvijas likumdevēju, kā arī sabiedrības vidū ir bijuši aktuāli vairākus gadus pēc kārtas, līdz ar to šis valsts politikas atpazīstamība sabiedrībā ir samērā ievērojama. Kā rāda BDN 1999.gada pētījums⁵⁷, šajā gadā 79% skolotāju no skolām ar krievu mācību valodu bija lasījuši izglītības likumu, 63% bija lasījuši pilsonības likumu, bet tikai 37% bija lasījuši jauno valodas likumu. Attieksmju ziņā aptuveni puse no skolotājiem respondentiem atzina, ka šie likumi atbilst viņu interesēm.⁵⁸ Tajā pašā laikā par integrācijas programmu bija dzirdējuši 65% skolotāju. Pretēji atšķirīgajām attieksmēm pret šiem likumiem lielākai daļai (70%) šo cilvēku bija pozitīva attieksme pret integrācijas programmu.

Tā kā minētie likumi ir integrācijas procesa komponenti, var secināt, ka, lai gan liela daļa minoritāšu pārstāvju atbalsta integrāciju, ir samērā liela neapmierinātība ar konkrētajām integrācijas norisēm.

6.2. Intervijas

Daudzas šī pētījuma autora intervētās personas norāda, ka, viņuprāt, valsts īstenotā valodas politika ne vienmēr veicina patsiesu integrāciju un izpratni starp dažādām etniskām un lingvistiskām grupām. Intervijās tika uzsvērts, ka attiecībā uz bilingvālo

⁵⁷ Latviešu valodas apguve skolās ar krievu apmācības valodu: Atskaite. BDN. Jūnijs. – 1999, 42. – 44. lpp.

⁵⁸ Par valodas likumu pozitīvi izteicās 44% krievu skolu skolotāju, par izglītības likumu 46 – 53%. Skolēnu vecāku attieksme bija salīdzinoši negatīvāka. Turpat.

izglītību mazākumtautību skolās bieži notiek pašdarbība, kur skolotāji interpretē bilingvālās mācības tā, kā tās saprot paši, bet tas bieži nebūt nav pareizais veids. Daudzi skolotāji nepieņemami prot valodu un dažreiz arī priekšmetu, bet, pildot ministrijas prasības, jauc šīs abas lietas kopā un sauc to par bilingvālo izglītību. Sevišķi Latgalē daudzi skolotāji joprojām nezina, kas ir bilingvālā izglītība, kāds ir tās mērķis. Trūkst pārizglītošanās iespēju, metodisko norādījumu un literatūras, kā arī finansējuma. Arī algu līmenis neveicina izglītības reformu, līdz ar to arī valodas politikas īstenošanu un sabiedrisko integrāciju.

Intervētie uzsvēra, ka Izglītības un zinātnes ministrijai ir jāuzņemas lielāka atbildība par notiekošo un vairāk jāpiedāvā risinājumi, ne tikai prasības. Tika uzsvērts, ka valodas problēmas ir jārisina integratīvi, sasaistot valodas apguvi ar citu priekšmetu, piemēram, civilzinību, apguvi vai arī ar aktivitātēm, kas vecina integrāciju un netieši arī valodas apguvi. Tika arī uzsvērts, ka pašreizējie IZM valodas eksāmeni skolās ir novecojuši metodiski un neatbilst mūsdienu valodas politikas vajadzībām. Tāpat tika atzīmēts totāls pieaugušo izglītības sistēmas un iespēju trūkums.

Starp valsts institūcijām, par kurām intervētie izteicās pozitīvi, valodas politikas jomā var izdalīt Latviešu valodas apguves valsts programmu (LVAVP) un Naturalizācijas pārvaldi (NP). Šīs divas organizācijas tika izceltas kā valsts avangards valodas politikā. Tāpat tika izcelta arī Sorosa fonda "Atvērtā skola", bet tika atzīts, ka LVAVP un "Atvērtās skolas" darbība bieži pārklājas un būtu derīgi šo darbību vairāk koordinēt, kas varētu paaugstināt darbības efektivitāti.

Samērā negatīvi tika vērtēti krieviskie masu saziņas līdzekļi. Tika atzīmēts, ka liela daļa krievu valodā vēstošo masu saziņas līdzekļu cenšas iztapt savai auditorijai, kas savukārt pastiprināti pieprasa visu negatīvo, sevišķi attiecībā uz integrāciju un etnisko politiku, tajā skaitā valodas politiku. Arī valsts politikas rezultātā ir stiprinājusies negatīvā attieksme pret valodas, izglītības un integrācijas politiku, kas pašreiz ar krievu masu mediju starpniecību tiek uzturēta un stiprināta.

6.3. Politiskā vide

Par masu saziņas līdzekļiem teikto daudzējādā ziņā var atiecināt arī uz politiskajiem spēkiem, kas drīzāk atražo un stiprina, nevis apkaro negatīvisma, nekritiskas pieejas un visa nolieguma tendences Latvijas sabiedrībā. Uz etnisko latviešu vidi orientētie radikālie politiskie spēki, kā arī dažas akadēmiskās un administratīvās aprindas, runājot par integrāciju, valodas, izglītības un pilsonības politiku, pamatā uzsver pātagas tipa metodes un bailes par latviskās kultūras identitātes zaudēšanu.⁵⁹ Tiek apelēts pie lingvistiskajām cilvēktiesībām, vēlētāji organizēti uz akcijām, piemēram, pilsonības likuma referendumu, kura mērķis sākumā bija padarīt pilsonības likumu vēl striktāku un apkarot integrāciju. Līdzīgi argumenti tika izmantoti arī diskusijās par valodas likumu un integrācijas programmas koncepciju.

Paradoksāli, bet pēdējā laikā galvenokārt uz krieviski runājošiem vēlētājiem orientētie politiskie spēki negatīvo nostāju arvien biežāk argumentē ne tikai ar cilvēktiesībām, bet arī ar identitāti, apgalvojot, ka integrācijas politika izglītības un valodas jomā ir asimilatīva un minoritāšu identitātes neatzīstoša. Tā 2000. gada 14. septembrī frakcija "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" izplatīja paziņojumu par Valsts valodas likumu un tā izpildes noteikumiem.⁶⁰

Paziņojumā tika apgalvots, ka valsts likvidē mazākumtautību vidējās izglītības sistēmu un tādējādi veicina asimilāciju. Daļa no šīs frakcijas politiķiem aicināja uz latviešu valodas boikotu un nelietošanu, kas izsauca Latvijas Ministru kabineta neizpratni un lika tam nākt klajā ar mudinājumu atteikties no šādas radikālas un neadekvātas rīcības.⁶¹

Var piebilst, ka "PCTVL" aktivitātes un viedoklis pamatos

⁵⁹ Skat. Valdības Vēstnesis. – 1999. gada 10. februāris.

⁶⁰ Skat. Politisko organizāciju apvienības frakcijas "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" paziņojumu par Valsts valodas likuma un tā izpildes noteikumu spēkā stāšanos.

⁶¹ Latvijas Republikas Ministru kabineta paziņojums. – 2000. gada 5. septembris.

saskan ar Krievijas pozīciju attiecībā uz valodas, izglītības un pilsonības politiku Latvijā. Šeit var atzīmēt, ka pēdējā gadā Krievija ne tikai ir nosodījusi Latvijas valodas un izglītības politiku, bet arī rīkojusies, lai veicinātu krievvalodīgo skolu apgādāšanu ar mācību līdzekļiem, kas iespiesti Krievijā. Krievija tāpat piedāvā arī kvalifikācijas kursus skolotājiem no mazākumtautību skolām Latvijā.⁶² Skolas ar krievu mācību valodu tiek sporādiski apgādātas ar mācību literatūru no Krievijas, bieži apejot Izglītības un zinātnes ministriju.

Secinājumi

Izdarot secinājumus par politisko spēku ietekmi uz valodu un integrāciju, jāatzīst, ka tie bieži bijuši kavējoši un atsvešināšanos rosinoši, nevis integrāciju un savstarpējo izpratni veicinoši. Sabiedrības attieksme, intervijas un socioloģiskie pētījumi to apstiprina. Pārāk maza ir krieviski runājošo iesaistīšanās politikas izstrādē, kas samazina tās nozīmi minoritāšu pārstāvju acīs. Valodas politikas veidotāji bieži nenovērtē valodas un integrācijas atgriezenisko saikni. Daļa masu saziņas līdzekļu un politisko aprindu stiprina negatīvo sabiedrisko viedokli par valodas politiku un integrāciju kopumā. Tā visa rezultātā sabiedriskā integrācija norisinās palēnināti un bieži mijas ar atsvešināšanos gan starp atsevišķām sabiedrības daļām, gan starp sabiedrību un valsti kopumā.

7. Kopsavilkums

Politiski pēdējo desmit gadu laikā latviešu valoda ir kļuvusi par galveno saziņas valodu Latvijā. Tajā pašā laikā krievu valoda ir kļu-

⁶² James Sherr. A New Regime? A New Russia? Concluding chapter of CSRS/SCSI book on the Russian succession & Second Chechen War, 15 July 2000. Krievija atbalsta krievu skolu skolotājus Baltijā // BNS. – 2000. gada 5. novembrī.

vusi par minoritātes valodu, kas sabiedrībā tomēr ieņem ar minoritātes valodas stāvokli nesamērojami lielu vietu, tai skaitā masu saziņas līdzekļos. Aplūkojot valodiskās vides izmaiņas un valodas lietošanu pēc neatkarības atgūšanas, jāsecina, ka:

- latviešu valodas zināšanu palielināšanās nelatviešu vidū un latviešu valodas lietojuma pieaugums nav veicinājis nelatviešu lingvistisko asimilāciju pretēji šādiem apgalvojumiem;
- gan latvieši, gan mazākumtautību pārstāvji joprojām dzīvo samērā noslēgtā lingvistiskā vidē;
- nav masu saziņas līdzekļu, kas vienlaikus pietiekami plaši aptvertu abas lingvistiskās grupas;
- lai gan latviešu valoda gan tiesiski, gan sabiedriski dominē, to joprojām nevar uzskatīt par kopējās saziņas valodu Latvijā;
- krievu valodas loma ir samazinājusies, salīdzinot ar padomju periodu, bet tā joprojām ir valoda, kuras lietošana valstī nav apdraudēta, kā tas bieži ir ar minoritāšu valodām citur Eiropā;
- par spīti valodu aizsargājošai politikai, latviešu valodas īpatsvars masu saziņas līdzekļos nepalielinās, drīzāk pat ir tendence tam mazināties, ņemot vērā ģeogrāfisko stāvokli, globalizācijas tendences un moderno tehnoloģiju attīstību.

Tiesiskās izmaiņas valodas jomā valstī nav adekvāti atspoguļotas valodas apguves iespējās, un tām bieži trūkst nepieciešamā sabiedriskā atbalsta, sevišķi mazākumtautību pārstāvju vidū. Līdz ar to var apgalvot, ka valodas politika ne vienmēr sasniedz savu mērķi un veicina sabiedrisko integrāciju. Valodas politikas loma joprojām ir vispretrunīgākā no daudzām integrācijas tēmām. Par nodrošinājumu – jāatzīst, ka IZM ir atradusi zināmus līdzekļus LVAVP tālākam nodrošinājumam, kā arī vispārējās IZM reformas nosaka vienota eksaminācijas centra izveidi, kas varētu atrisināt atšķirīgo valodas pārbaudes principu un šo pārbažu savietojamības iespējas problēmu.

Ieteikumi

Tā kā ir latviešu valodas zināšanu nepietiekamība, relatīvi vāja sabiedrības aktivitāte, valodas un uzskatu ziņā sadalīti masu saziņas līdzekļi, ir grūti runāt par sekmīgu norisošu sabiedrisko integrāciju. Joprojām ir atsvešinātība starp latviešiem un tiem Latvijas iedzīvotājiem, kam krievu valoda ir dzimtā valoda. Kā integrāciju veicinoši vai bremzējoši faktori var tikt izdalīti ne tikai valodas zināšanu līmenis, bet valodas piedāvājums un pieprasījums, kas zināmā mērā nosaka lingvistiskās attieksmes.

Sabiedrības attieksmi pret valodu bieži nosaka valsts valodas politika, kas joprojām nav kļuvusi par latviešu valodu lietojošam minoritātes pārstāvim draudzīgu. Šo situāciju ir iespējams uzlabot:

- veicinot pozitīvo motivāciju apgūt un lietot latviešu valodu visā sabiedrībā;
- nodalot eksamināciju no valodas apguves un padarot eksamināciju vienotu visā valstī;
- palielinot valodas apguves iespējas, tai skaitā materiālo nodrošinājumu un metodisko nodrošinājumu;
- valodas politikas veidošanā iesaistot vairāk mazākumtautību pārstāvju un nevalstisko organizāciju;
- nodrošinot stabilu un patstāvīgu tiesisko vidi valodas jomā;
- aplūkojot valodas politiku nedalīti no integrācijas, izglītības politikas un naturalizācijas politikas aktivitātēm;
- jāsaprot, ka valodas politika ir tikai līdzeklis integrācijas sasniegšanai un kopības sajūtas veidošanai gan starp dažādām sabiedrības grupām, gan starp sabiedrību un valsts institūcijām;
- jāpalielina LVAVP loma integrācijas procesā un valodas politikas koordinēšanā, sevišķi ņemot vērā, ka LVAVP ir vienīgā valsts programma, kas ir sekmīgi spējusi "ielauzties" krieviski runājošā vidē un gūt tur pozitīvas atsauksmes, kas pašreizējos apstākļos valsts institūcijai nav mazsvarīgi.

Literatūras saraksts

Dreifelds, J. (1977): *Latvian National Demands and Group Consciousness (Nationalism in the USSR & Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin*. George W. Simmonds, ed. Detroit: Un. of Detroit Press).

Druviete Ina. *Latvijas valodas politika*. – 1998.

John Edwards (ed.) (1994): *Linguistic Minorities, Policies and Pluralism*. Academic Press.

Kamenska A. *Valsts valoda Latvijā*. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1994.

Miklos Kontra, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas and Tibor Varady (eds.) (1999): *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press.

Will Kymlicka (1995): *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press. Oxford.

Will Kymlicka (1995): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press.

Valsts programmas koncepcija. *Sabiedrības integrācija Latvijā*. – Rīga, 1999.

Kamenska A. *Valsts valoda Latvijā*. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1994.

Mežs I. *Latvieši Latvijā: Etnodemogrāfisks apskats*. – Rīga, 1994.

Pabriks A. *Latviešu valodas apguves valsts programma (LVAVP) // Izglītība un Kultūra*. – 2000. gada 21. septembris.

Rose, R. (1995): *New Baltic Barometer I: A Survey Study*. CSPP. University of Strathclyde, Glasgow.

Rose, R. (1995): *New Baltic Barometer II: A Survey Study*. CSPP. University of Strathclyde, Glasgow.

Rose, R. (1995): New Baltic Barometer III: A Survey Study. CSPP. University of Strathclyde, Glasgow.

James Sherr. A New Regime? A New Russia? Concluding chapter of CSRS/SCSI book on the Russian succession & Second Chechen War, 15 July 2000.

Integrācija un etnopolitika / Vēbera E. red. – Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts: Jumava, 2000.

Zvidriņš P., Vanovska I. Latvieši: Statistiski demogrāfisks portretējums. – Rīga, 1992.

Baltijas Sociālo zinātņu institūts. LVAVP. Latvijas iedzīvotāju aptauja. Aprīlis – maijs 2000. Valoda.

Baltijas Datu nams. Pētījumu un rīcības programma “Ceļā uz pilsonisku sabiedrību”: Atskaite. 1. un 2. posma rezultāti. Fokusa grupu diskusijas 1997. gada augusts. Latvijas iedzīvotāju aptauja 1997. gada novembris – 1998. gada janvāris.

Baltijas Sociālo zinātņu institūts. LVAVP. Latvijas iedzīvotāju aptauja. Aprīlis – maijs 2000. Valoda.

Instrukcija par latviešu valodas prasmes, Latvijas Republikas Satversmes un konstitucionālā likuma “Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi” pamatnoteikumu, valsts himnas teksta un Latvijas vēstures zināšanu pārbaudes organizāciju un pretendenta prasmes vērtēšanu.

Izglītības attīstības stratēģiskā programma 1998. – 2003. – Rīga: IZM, 1998.

Kopsavilkums par Sorosa fonda – Latvija, sabiedrības integrācijas vadības grupas un UNDP rīkotajiem sabiedrības integrācijas programmas koncepcijas apspriešanas pasākumiem. Ziņotājs Artis Pabriks.

Krievija atbalsta krievu skolu skolotājus Baltijā // BNS. – 2000. gada 5. novembrī.

Kur mācīties tālāk? Augstskolas 2000. – IU “Actio”, IZM.

Latviešu valodas apguve skolās ar krievu apmācības valodu, jūlijs, 1999.

Latviešu valodas prasmes pārbaude. Informācija un ieteikumi personām, kas vēlas iegūt Latvijas pilsonību naturalizācijas kārtībā. – Rīga: Naturalizācijas pārvalde, 1997.

Pārskats par LR vispārizglītojošām skolām 1999./2000.m.g. sākumā. IZM informātikas un saimnieciskās vadības departaments. Informācijas un analīzes nodaļa, II un III krājums. – Rīga, 2000.

Latviešu valodas apguve skolās ar krievu apmācības valodu. BDN: Atskaite, Jūnijs, 1999.

Negatavojas izglītības likuma īstenošanai // Diena. – 1998. gada 16. decembris.

Oslo rekomendācijas par mazākumtautību lingvistiskajām tiesībām. – 1998. gada februāris.

Valodas apguves sistēmas radišana Latvijas pilsonības pretendentiem: NP projekta pieteikums. – 2000.

LPSR tautas universitāšu padomes lēmums, 1990. gada 20. aprīlī.

Valdības Vēstnesis. – 1999. gada 10. februāris.

Latvijas Vēstnesis. – 2000. gada 29. augusts. – Nr. 302.

Latvijas Republikas Ministru kabineta paziņojums. 2000. gada 5. septembris.

Politisko organizāciju apvienības frakcijas “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” paziņojums par Valsts valodas likuma un tā izpildes noteikumu spēkā stāšanos.

Valodas situācija Latvijā, 1996. – Latviešu valodas institūts.

Valsts valoda Latvijā, 1992. – Rīga.

INTERVĒTIE

- Dzintra Hirša, Valsts valodas centra direktore
- Jānis Kahanovičs, Naturalizācijas pārvaldes priekšnieces vietnieks
- Biruta Šiliņa, LVAVP direktores vietiece
- Aija Priedīte, LVAVP direktore
- Dr. Dace Markusa, LU profesore
- Liesma Lapiņa, Sorosa fonda – Latvija programma “Pārmaiņas izglītībā”
- Gaida Masaļska, Tautas skolas direktore
- Evija Papule, IZM
- Karīna Brinkmane, IZM
- Silvija Kalniņa, Valodu centra direktore
- Tatjana Koķe, deputāte, LU pasniedzēja
- Anna Stroja, žurnāliste
- Svetlana Semenko, Zolitūdes ģimnāzija
- Lidija Platonova, skolu valde, Krāslava
- Irina Grauzīte, bērnudārza direktore, Liepāja
- Ina Grundmane, “Lat – 2” skolotāja
- Igors Pimenovs, LAŠOR
- Ināra Elste, LVAVP reģionālais centrs Liepājā
- Silva Kucina, LVAVP reģionālais centrs Daugavpilī
- Heidi Botolfs, EDSO misija Latvijā
- Deivids Helpins (David Halpin), starptautiskais eksperts no Lielbritānijas

Nobeigums

Aplūkojot Latvijas pilsonības un naturalizācijas politiku, valodas politiku un sociālo zinātņu stāvokli Latvijas izglītības sistēmā, var secināt, ka visi trīs minētie politikas aspekti ir savstarpēji papildinoši un to nozīme sabiedrības integrācijā vai atsvēšināšanās veicināšanā ir atkarīga no valsts institūciju spējas koordinēt darbību šajās politikas nozarēs atbilstoši sabiedrības integrācijas mērķiem.

Līdz šim Latvijas institūcijām tas nav pilnībā veicies. Vispozitīvāk ir jāvērtē izdarītais naturalizācijas jomā. Tomēr naturalizāciju nevar aplūkot ārpus izglītības un valodas politikas konteksta, citiem vārdiem runājot, atrauti no sabiedrības integrācijas.

Valodas politika un sociālo zinību cikla apgūšana Latvijas vispārīgizglītojošajās skolās ir stipri atkarīga ne tikai no Izglītības un zinātnes ministrijas darba, bet arī no likumdevējas, pieejamā finansējuma un politiskajām cīņām. Kā veiksmes sala kopējā valodas politikā izceļas Latviešu valodas apguves valsts programma, kas ar kopīgiem Latvijas un ārvalstu donoru spēkiem ir spējusi veiksmīgi cīnīties ar atsvēšinātības problēmām.

Tā kā izglītības politika kopumā bijusi atstāta lielā novārtā, neatkarīgi no tā, kāda partija vada ministriju, sociālo zinību attīstība Latvijā ir bremsēta līdz pat pēdējam laikam. Viens no galvenajiem iemesliem ir politiskās gribas un attiecīga personāla trūkums, lai ieguldītu enerģiju reformās, kuru augļus, ņemot vērā reformu ilgumu un mainīgo politisko vidi, noteikti plūks politiķi, kas nebūs bijuši starp reformu iniciatoriem.

Izvērtējot pilsonības, valodas politikas un sociālo zinību politikas lomu sabiedrības integrācijā, šo pētījumu gaitā ir izkristalizējušies vairāki secinājumi un ieteikumi.

Pilsonības un naturalizācijas politikas laukā ir jāturpina strādāt pie potenciālo pilsoņu pozitīvās motivācijas iegūt Latvijas pilsonību, sasaistot to ar gaidāmo ES pilsonību. Jāpārdomā pretendentu izmaksu lielums, ņemot vērā sociālo taisnīgumu un efektivitāti. Naturalizācijas politika jāredz ciešā integrācijas politikas kontekstā, tai skaitā izglītības un valodas politikas kontekstā.

Valodas politikas laukā gribētos izdalīt 4 principus, pēc kuriem vajadzētu vadīties, veidojot valodas politiku saistībā ar sabiedrisko integrāciju.

1. princips

Ar valodas mācīšanu var veicināt integrāciju, tāpat kā ar integrāciju var veicināt valodas apguvi un lietošanu.

2. princips

Latviešu valodas apguvi un lietošanu var veicināt, sabalansējot prasības ar piedāvājumu.

3. princips

Latviešu valodas apguve un lietošana nenozīmē citu valodu nelietošanu.

4. princips

Multietniskā valstī, kur atsevišķas etniskās grupas nedzīvo teritoriāli nošķirti vai nav institucionāli nodalītas, nevar būt absolūta vienlīdzība valodu lietošanā. Latviešu valodai jābūt ar vispār nacionālu nozīmi.

Pašreiz ir acīmredzami vairāki apgrūtinājumi valodas politikas jomā:

- vāja sadarbība ar nevalstiskajām organizācijām valodas politikas īstenošanas jautājumos;
- sarežģītā, bieži mainīgā un dažkārt pretrunīgā likumdošana valodas politikas jomā;
- trūkst politiskās gribas, lai risinātu integrācijas jautājumus valstiskā līmenī;
- trūkst politiskās gribas, līdz ar to ir nepietiekams jauno speciālistu un skolotāju skaits un atalgojums;
- politiskās situācijas dēļ daļa iedzīvotāju joprojām domā, ka valsts statuss varētu mainīties un latviešu valoda vairs nebūs vajadzīga;
- Latgalē un citos reģionos galvenā problēma ir latviskās vides trūkums – beidzot mācības, beidzas arī aktīva valodas lietošana;
- bezdarbs, kas vēl vairāk liedz iespēju lietot valodu; darbā cilvēks kaut minimāli saskaras ar latviešu valodu, bet bezdarbniekam valoda ir vismazāk vajadzīga;
- mācību materiālu trūkums;
- valsts institūciju koncentrēšanās uz valodas kontroli, nevis cenšanās valodas apguvi sekmēt ar pozitīvām metodēm, veicinot motivāciju, nevis balstoties tikai uz sodīšanu;
- Latvijas valsts mazais ieguldījums valodas apgūvē salīdzinājumā ar ārvalstu donoriem;
- latviešu skolotāju un/vai skolotāju ar labām latviešu valodas zināšanām trūkums mazākumtautību skolās;
- joprojām neeksistējošais nacionālais eksaminācijas centrs, kas valsts teritorijā vienoti pārbaudītu valodas prasmes.

Var secināt, ka pašreizējā valodas politika veicina sabiedrības integrāciju vairāk tehniski, nevis integrēti, kas ievērojami samazina valodas politikas nozīmi sabiedrības integrācijā.

Civilo zinību laukā, lai veicinātu pilsoniskas domāšanas (patriotisma) un pilsonisko prasmju apguvi jaunajā paaudzē, principiāli jāmaina skolā valdošais noskaņojums. Sociālo zinību cikla priekšmetu nozīmību Latvijas sabiedrībā vēl pilnībā nenovērtē.

Nepieciešams daudz lielāku vērību nekā līdz šim pievērst pedagogu vispārējai un speciālajai sagatavotībai pilsoniskajā izglītībā, kā topošajiem pedagogiem, tā arī skolotāju tālākizglītības sistēmā.

Ikviena pilsoniskās izglītības kursa piedāvājums pedagogu studiju programmām skar pilsoniskās izglītības konceptuālos jautājumus. Pašlaik skolu programmās sociālo zinību cikla saturs ir veidojies no atsevišķiem priekšmetu komplektiem. Šī cikla vienotības panākšana vēl ir nākotnes uzdevums.

Lai veidotu mērķtiecīgu un saturā vienotu pilsoniskās izglītības kursu augstskolās, nepieciešami konceptuāli risinājumi. Lai šādu vienotību un veselumu panāktu, dažādie sabiedrības attīstības aspekti jāsaista uz noteikta vērtībuzglītības pamata, balstoties uz tādu kultūrā dominējošo vērtību sistēmu, kas ļauj veidot sapratni par ekonomisko, ideoloģisko, reliģisko, politisko, tiesisko procesu dažādību un kopsakarū. Šī kursa būtiskākais uzdevums ir dot plašāku, dziļāku un tāpēc varbūt drošāku pamatu tām instrumentālajām sociālo zinību apguves metodēm, kuras pašlaik plaši tiek lietotas pedagoģiskajā praksē.

Par šāda pasākuma mērķi vajadzētu izvirzīt saturā integrētas pilsoniskās izglītības kursa izstrādi topošajiem pedagogiem, piedāvājot jaunu strukturālu modeli pilsoniskās izglītības tematikas pasniegšanai, pārvarot atsevišķo sociālo zinātņu nozaru savrupību un integrējot demokrātijas un pilsoniskās izglītības tēmu civilizācijas un kultūras attīstības kontekstā.

Studiju kursa izstrādes gaitā, lai izvēlētos optimālo risinājuma modeli, nepieciešams organizēt kursa izstrādē iesaistīto personu diskusijas un pārrunas. Kursā projekta izstādī ieteicams aprobēt kādā no Latvijas augstskolām. Tāpēc studiju kursa aprobācijas perioda beigū posmā novērtēšanas darbā būtu iespējams iesaistīt arī

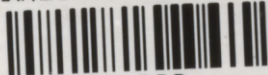
studentus, vismaz semināru un praktisko nodarbību laikā. Vēl studiju kursa aprobācijas beigu posmā būtu ieteicams:

- veikt studentu aptauju, lai novērtētu kursa projekta stiprās un vājās vietas atbilstoši studentu uztverei;
- salīdzināt topošo kursa projektu ar Vidzemes augstskolā, Liepājas Pedagoģijas akadēmijā un Daugavpils Pedagoģiskajā universitātē īstenotajiem sociālo zinību kursiem;
- organizēt semināru pilsoniskās izglītības attīstības problēmu un tendenču izvērtēšanai izstrādātā studiju kursa kontekstā, kurā piedalītos pedagoģijas augstskolu pārstāvji, IZM un ISEC speciālisti, Pasaules Bankas Izglītības attīstības projekta, Sorosa fonda – Latvija projekta “Atvērtā skola” pārstāvji.

Pabeidzot studiju kursa izstrādi, ieteicams sagatavot ieteikumus pilsoniskās izglītības kursa iekļaušanai augstskolu studiju programmās un tādai kursa papildināšanai, kas dotu iespēju izveidot stabilus priekšnoteikumus sociālo zinību specializācijai augstskolās, kā arī pedagoģu tālākizglītības kursu organizēšanai.

Tikai apzinoties atsvešinātības pakāpi un tās graužošo ietekmi uz Latvijas valsti un cilvēku, kā arī kompleksi risinot šo problēmu, ir iespējams nodrošināt Latvijas demokrātijas nostiprināšanos un visas sabiedrības augšupeju. Sabiedrības integrācija, kompleksa valodas, pilsonības un izglītības politikas īstenošana ir vienīgais veids, kā sasniegt šo mērķi un padarīt Latviju par attīstītu Eiropas Savienības un *NATO* dalībvalsti, kuras pilsoņi ir vienoti savā pārliecībā par kopīga sabiedriskā projekta nepieciešamību un, vēl vairāk, par kopīgas valsts nepieciešamību.

LĀTVIJAS NĀCIONALĀ BIBLIOTEKA

0301044999

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

2. —

ISBN 9984-679-02-0

9 789984 679020

2001-3
L598

